Fordította
Babits Péter

LAURENCE REES

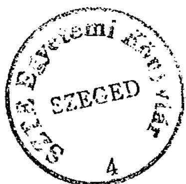
A LEGSÖTÉTEBB ÓRA

Döbbenetes vallomások a második világháború pokláról

ALEXANDRA

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Laurence Rees: Their Darkest Hour
Ebury Press, 2007
Random House Group Company
www.randomhouse.co.uk

Fényképek forrása:
1. o.: Isikava Kijoko, Petras Zelionka; 2. o.: Alekszej Brisz, Mainicsi;
3. o.: Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz/Pk-Haehle, Maszaja Enomoto;
4. o.: Australian War Memorial, Jewish Museum, Imperial War Museum;
5. o.: Museum Panorama; 6. o.: Zinaida Grigorjevna Pitkina, Bildarchiv
Preussischer Kulturbesitz; 7. o.: Karl Boehm-Tettelbach, Kenicsiro Oonuki;
8. o.: AKG London

Kiadja a Pécsi Direkt Kft. Alexandra Kiadója, 2009
7630 Pécs, Üszögi-kiserdő utca 1.
Telefon: (72) 777-000
e-mail: info@alexandra.hu
www.alexandra.hu

Felelős kiadó a kft. ügyvezető igazgatója
Felelős szerkesztő Hajdu András
A kiadványt Bocz József tördelte

ISBN 978 963 297 086 8

Helenának

TARTALOM

BEVEZETÉS

Hogyan tudták a nácik közvetlen közelről agyonlőni a zsidó nőket és gyermekeket? Miért erőszakoltak és öltek meg a japán katonák sok ezernyi kínai nőt? Hogyan lehetett túlélni egy náci haláltábor borzalmait? Közel húsz éve keresem a választ az ilyen és ehhez hasonló kérdésekre, s eközben több száz olyan emberrel találkoztam, aki részt vett a második világháborúban. Különösen érdekel a háborús bűnösök motivációja, de találkoztam számtalan áldozattal és olyan személlyel is, aki a háború idején nehéz – sőt olykor lehetetlen – döntésekkel szembesült.

Munkám során beutaztam a világot Japántól a balti államokig, Lengyelországtól Amerikáig, Németországtól Borneóig, Olaszországtól Kínáig. Találkoztam erőszaktevőkkel, tömeggyilkosokkal, kannibálokkal. Beszéltem katonákkal, akik hősiesen viselkedtek, a legszörnyűbb atrocitások túlélőivel, de még egy olyan férfival is, aki kisgyermekeket lőtt le. Minden egyes interjút filmre vettem, és minden ilyen találkozás több órán át tartott. Ennek a hatalmas anyagnak egy részét felhasználtam az általam írt-forgatott televíziós dokumentumfilmekben és az azokat kísérő könyvekben, ugyanakkor rengeteg történelmi információ máig kiadatlan maradt. Ezért döntöttem úgy: gondosan újratanulmányozom az interjúk mintegy hétmillió szóból álló átiratait, és esszésorozatot írok arról a 35 emberről, aki kutatásaim során a legnagyobb hatást gyakorolta rám. Ez a megközelítés lehetővé tette számomra, hogy a korábban már publikált történetek kiadatlan részleteit is nyilvánosságra hozzam, továbbá közreadjak több új interjút, amely nyomtatott formában most először olvasható – különös tekintettel találkozásaimra Onoda Hiroóval, Nigel Nicolsonnal, Maria Platonow-val, Fritz Hipplerrel és Kristina Söderbaummal. Az új formátum azt is megengedte, hogy betekintést nyújtsak a találkozók személyes részletcibe, amelyek a korábbi narratívába nem fértek bele.

Az évek során, mialatt kikérdeztem azokat, akik olyan döntéshelyzetbe kerültek, mint én még soha, szükségesnek éreztem, hogy magamnak

is feltegyek bizonyos kérdéseket. Mindenekelőtt a legegyszerűbb kérdésre kellett választ találnom: én mit tettem volna hasonló körülmények között? Természetesen nem tudom biztosan. Ha én is ilyen körülmények közé kerülök, ma nem lennék az, aki vagyok, hiszen jórészt az általunk megélt idők formálnak bennünket. Bármely visszaemlékezés megértéséhez fontos, hogy el kell képzelnünk a múltat és újraalkotnunk azokat a körülményeket, amelyek közt történelmi szereplőink éltek. Ha viszont erre képesek vagyunk, képzelőerőnk azt is megengedi, hogy elhelyezzük magunkat ebben a történelmi korban, és megkérdezzük magunktól: ilyen helyzetben miféle emberek lettünk volna és milyen döntéseket hozunk.

A múlt nem valamiféle egzotikus, idegen világ. Akkoriban talán „másképp intézték a dolgokat", de csak mert mások voltak a körülmények, attól még az emberek, alapvető szükségleteik, indítékaik ugyanazok maradtak. Az emberi elme működése nem változott az elmúlt néhány ezer évben (a második világháború óta pedig végképp nem), ezért a könyvemben taglalt dilemmákkal és kihívásokkal is hozzánk hasonló emberek szembesültek – talán éppen szüleink vagy nagyszüleink. Úgy vélem tehát, sokat tanulhatunk önmagunkról, ha feltesszük a kérdést: „*Mi* mit tettünk volna?"

Természetesen fontos, hogy az általam és munkatársaim által gyűjtött szóbeli vallomásokat egészséges kétkedéssel fogadjuk – különösen amikor ennyi idő eltelt az események óta. Filmezés előtt alaposan utánajártunk minden alanyunknak, és ellenőriztük, hogy történetük apró részletei helytállóak-e, egybehangzanak-e a vallomás többi részével és a kapcsolódó kordokumentumokkal – mondjuk az érintett katonai egységek belső feljegyzéseivel. Ha bármilyen kétely felmerült a potenciális alany szavahihetőségét illetően, nem vettük fel az interjút.

Ellentétben azzal, ahogy az ilyen szóbeli visszaemlékezéseket kezelni szokták, mi az interjú készítése során legfeljebb maroknyi témára összpontosítottunk. Ennek két oka is van. Egyrészt rájöttünk, a legérdekesebb válaszok akkor születnek, ha egyetlen területre koncentrálunk, és nem akarjuk megírni az illető teljes élettörténetét; másrészt így újra ellenőrizhettük, hogy a történet elemei következetesen illeszkednek egymáshoz.

Kérdés persze, mennyire lehet megbízni az emberi emlékezetben, ha ilyen hosszú idő telt el a kérdéses események óta. Azt hiszem, itt fontos leszögeznünk valamit. Ha csupa olyan, számára jelentéktelennek tűnő részletet kérdezünk valakitől, mint sok évvel korábbi bajtársainak pontos neve, a visszaemlékezése nagy valószínűséggel pontatlan lesz; ha viszont elkülönítjük az érzelmi szempontból meghatározó pillanatokat, akkor erőteljes és pontos beszámolót kapunk. Ezt saját tapasztalataink is igazolják. Nem tudnám például megmondani, mit ebédeltem négy héttel ezelőtt, de pontosan fel tudom idézni a körülményeket és a bennem kavargó érzelmeket, ha édesanyám harminc évvel ezelőtti halálára gondolok. Az egyik esemény jelentéktelen számomra, a másik olyan sorsfordító momentum, amelynek minden részlete beleégett az agyamba.

A történészeknek minden forrást fel kell kutatniuk, ez alól a szóbeli vallomások sem kivételek. Ahogyan könyvem egyik fejezetében, Nigel Nicolson és a sok ezernyi biztos halálra ítélt jugoszláv hadifogoly példáján keresztül is bizonyítom, egy percre sem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a dokumentumok éppúgy hazudhatnak, mint az emberek.

Ami a kötet formátumát illeti, a visszaemlékezéseket hét fejezetbe soroltam. S bár interjúalanyaim egy része több kategóriába is beleillett volna – voltak például, akik részt vettek a tömeggyilkosságokban, később pedig fogságba is estek –, mindig azt a kategóriát választottam, amelybe történeti szempontból leginkább illettek. Véleményem szerint így a legcélszerűbb bemutatni az anyagot, hogy lehetővé váljék a különböző származású interjúalanyok összehasonlítása, amire korábban nem fektettek nagy hangsúlyt (bár készséggel elismerem, hogy e tanúvallomások legfőbb erénye továbbra is a személyes tapasztalatból fakadó részletesség).

Fontos külön megemlíteni, hogy bár egyes részekben az egykori nácik vagy a japán Császári Hadsereg katonái együtt szerepelnek a szövetségesek veteránjaival, ezzel természetesen távolról sem kívánok morális egyenlőségjelet tenni az érintett politikai rendszerek között. Ilyen családi örökséggel (apám a háborúban a brit légierő kötelékében harcolt; egy bácsikám az Atlanti-óceánon veszett oda) senki sem feledheti, hogy a háborúban alapvetően a nyugati demokráciák harcoltak az igazság oldalán. Még akkor is, ha könyvünkből kiderül: néha felszínre kerültek olyan meglepő hasonlóságok, amelyek átívelnek a nemzetek határain.

A találkozás ezekkel az emberekkel megváltoztatta a világról alkotott képemet. Meglehet, a múltról meséltek, de meggyőződésem, hogy mondandójuk a jövő szempontjából is értékes.

Laurence Rees
London
2007. július

ELSŐ RÉSZ

TÖMEGGYILKOSSÁG

TÖBB MINT HATVANMILLIÓAN HALTAK MEG a második világháborúban – többen, mint bármely más fegyveres konfliktusban –, s ezt részben a módszeres emberölést szolgáló modern eljárások tették lehetővé. Ebben a fejezetben két beszámolót is olvashatunk arról, hogy a huszadik század közepére mily egyszerűvé vált az emberek nagy számban történő meggyilkolása – technológiai és pszichológiai értelemben egyaránt. Oskar Gröning arról beszél, Auschwitz modern emberölési módszerei megengedték számára, hogy „elhatárolódjon" azoktól a gyilkosságoktól, amelyeket a táborban töltött szolgálati ideje során követtek el, míg Paul Montgomery képletesen is „felülemelkedett" a polgári lakosokon, akiket lebombázott.

Ez a kérdéskör több szempontból is problémás, nem utolsósorban azért, mert arra kényszerít bennünket, hogy szembenézzünk az emberi természet alapvető jellemzőivel. Tételezzük fel, hogy megszabadulhatunk legnagyobb ellenségünktől – valakitől, aki meggyőződésünk szerint súlyos fenyegetést jelent ránk nézve –, s ehhez mást sem kell tennünk, csak megnyomnunk egy gombot. Megtesszük, az ellenség nyom nélkül eltűnik. Se rossz emlékek, se poszttraumás sokk. Még azt sem éreznénk, hogy „megöltünk" valakit, elvégre nem tettünk mást, csak megnyomtunk egy gombot. Paul Montgomery igen hatásosan taglalta ezt az érzést az interjú során, amikor elárulta, hogy amikor a ledobott bombákkal tömegeket hamvasztott el, mintha csak „videojátékot" játszott volna.

Ezek a módszerek nem csupán nagyobb embertömeg elpusztítását tették lehetővé, mint korábban bármely más fegyver, miközben úgymond levették a terhet a gyilkosok válláról, de új megvilágításba helyezték a bűnösség és ártatlanság fogalmait is. Könnyen belátható, hogy az első fejezet harmadik szereplője, Petras Zelionka gyilkosságot követett el: ott állt áldozatai előtt és meghúzta a ravaszt (ennek következményeként a háború után húsz évet töltött egy fogolytáborban), de mi a helyzet Oskar Gröninggel? Ő egy irodában dolgozott, ahol a pénzt válogatták,

közvetlenül nem ölt meg senkit, mégis nyilvánvaló, hogy a munkája révén segített működtetni az auschwitzi halálgyárat.

A SS sok ezernyi Auschwitzban dolgozó tagjával együtt Gröning ellen sem emeltek vádat soha – az itt szolgáló SS-katonák 85 százaléka mentesült minden felelősségre vonás alól. Ez elsősorban azért történhetett meg, mert a legtöbb ország jogi felfogása szerint az auschwitzi SS túlnyomó része közvetlenül nem vett részt az emberölésekben – alapvetően tehát maga a módszer a bűnös. Gázkamrákat pedig nem szokás bíróság elé állítani. Mindezek után persze magától adódik a kérdés: ha a jövőben valamelyik társadalom kidolgozza a tömeggyilkosság egy teljesen automatizált technológiáját, többé senki sem lesz bűnös?

Az interjúk felvetnek egy másik fontos kérdést is bűnösséggel és ártatlansággal kapcsolatban. Ahogyan akkoriban a nácik, úgy manapság is sokan érvelnek így: a zsidók gázkamrákban történő kiirtását bizonyos fokig párhuzamba állíthatjuk azzal, ahogyan a szövetségesek lebombázták a japán és német polgári lakosságot. Oskar Gröning maga is élt ezzel az összevetéssel, amely rendkívül fontos – kivált annak fényében, hogy az amerikai pilóták, mint Paul Montgomery, egy demokratikus államból érkeztek, és rákényszerültek, hogy azt megvédjék a nyílt agressziótól –, ezért az Oskar Gröninggel foglalkozó esszém végén részletesen is foglalkozom vele.

A fenti kérdések egyikére sem könnyű választ adni. Mégis fontos feltennünk őket, hogy megalapozott ítéletet hozhassunk a háború törvényességéről és erkölcsi alapjairól.

PAUL MONTGOMERY
A JAPÁN LAKOSSÁG BOMBÁZÁSA

Könnyen lehet, hogy több olyan személlyel találkoztam, aki felelős a második világháború idején elkövetett tömeggyilkosságokért, mint bármelyik kortársam. Ez a dicsőség igencsak kétes, soha életemben nem is vágytam rá, mégis lehetőséget teremt számomra, hogy megalapozott véleményt formáljak. S miközben ezekkel a Japánból, Németországból, az egykori Szovjetunióból és az Egyesült Államokból származó emberekkel beszéltem, tettem egy döbbenetes felfedezést: azok, akik érintettek férfiak, nők és gyermekek tömeges lemészárlásában, ezt olykor a legkevésbé sem tartják zavarónak. Vegyük csak Paul Montgomery példáját.

Vele 1999-ben találkoztam, a Közép-Nyugat szívében fekvő birtokán. A helyszín nem is lehetett volna idillibb. Háza békésen fészkelt a zöldellő legelők között, a messze elnyúló mellékút végén. A feleségével hosszú évek óta boldog házasságban élt, kiterjedt családjának tagjai, gyerekei, unokái és dédunokái a legjobb szívvel gondoltak rá. Otthona maga volt a béke és boldogság szigete. Maga Paul Montgomery a közelben nevelkedett, egész életében tartózkodott az alkoholtól, mintapolgár lehetne. Már-már komolytalan felvetésnek tűnik, hogy ez az ember ezrek haláláért lenne felelős. Nyilvánvalóan a háború a bűnös, amiért alkalmat teremtett számára, hogy elkövesse ezeket a rémtetteket. S ezen belül is: választott fegyverneme, Paul Montgomery ugyanis pilótaként szolgált az Egyesült Államok légierejénél.

Nem sokkal Pearl Harbor után rukkolt be, és emlékei szerint ez az „orvtámadás" egész háború alatti viselkedését befolyásolta.

– Meggyűlöltem a japánokat, amiért ilyen alattomos módon viselkedtek – emlékezett. – A japánok súlyos károkat okoztak nekünk... És én sokkal inkább ellenük akartam harcolni, mint a németek ellen. Barátaim is meghaltak Pearl Harbornál, és úgy éreztem, felelősséggel tartozom értük.

A Hawaiion fekvő Pearl Harbor lebombázása és az Egyesült Államok hadüzenet nélküli megtámadása katasztrofális tévedés volt a japánok részéről. Egy ilyen támadásra természetesen minden nemzet felháborodással és bősz indulattal reagált volna, az amerikai válasz hevessége azonban túllépett a szokványos kereteken is. Az „orvtámadás" talán a legérzékenyebb pontján érintette a kollektív amerikai pszichét: a „fair play", a „tisztességes küzdelem" már-már mitikus fogalmai központi

helyet töltöttek be az amerikaiak énképében, ezért Paul Montgomery és milliónyi társa hazafias kötelességének érezte, hogy jelentkezzen a hadseregbe és a háborús erőfeszítéseket támogatva bosszút álljon. S miután mindig is repülni vágyott, Montgomery számára a megtorlás kézen fekvő eszközeként kínálkozott a négymotoros bombázó.

Kezdetben a légierő pilótaképző programjában vett részt, de miután erre a területre túlságosan sokan jelentkeztek, átképezték rádiósnak, és a Csendes-óceán egy parányi szigetére, Tinianra került, hogy a világháború legnagyobb és legsúlyosabb bombázóján, a Boeing B29 Superfortressen szolgáljon. Az ő feladata lett, hogy segítsen elirányítani a gépet a célpont közelébe, majd segítse a bombakioldót abban, hogy a bombák a megfelelő helyre hulljanak. Legelső küldetésén a jokohamai kikötő finomítója ellen intéztek támadást.

– Miután lebombáztuk a célt és visszanéztünk a lángokban álló finomítóra, végre úgy éreztem, hogy tettem valamit.

Ezután számos ipari létesítmény következett, köztük a Mitsubishi oszakai nehézgépgyára, ám ahogy a légierő állománya egyre nőtt, az amerikaiak hamar kifogytak a lebombázásra váró gyárakból. Montgomery és csapata így részt vett a háború egyik legtöbbet vitatott hadműveletében, a japán nagyvárosok elleni gyújtóbombás támadásokban:

– Úgy éreztük, nemcsak a harckészültségükre, de a harci kedvükre is csapást kell mérnünk. Ezért gyújtóbombákat dobtunk a fontosabb célpontokra. Oszakában, Tokióban, Nagojában és a többi nagyvárosban kezdtünk, és a gyújtóbombák után nem maradt állva más, csak a lépcsők és a kémények. Százszázalékos eredményességgel dolgoztunk.

A ledobott bombák közt akadtak különleges példányok is, amelyek rendszertelen időközönként robbantak fel, meggátolva a tűzoltókat abban, hogy elfojtsák a lángokat. Nem mintha ezekre a bombákra különösebb szükség lett volna, minthogy a japánok gyakorlatilag semmit sem tehettek e támadások ellen. A szőnyegbombázások néhány túlélője „tűzviharokról" és „elevenen elégetett emberekről" számolt be.

A japánok fa- és papírházai azonnal lángra kaptak, a tüzek pedig egész városokat töröltek el a föld színéről. Amikor 1945. március 9-én éjjel az amerikaiak gyújtóbombákkal támadták Tokiót, a város mintegy 100 000 lakója veszett oda – többen, mint ahányan a Hirosimára és Nagaszakira ledobott első atombombák tüzében.

– Hogy egyenesen fogalmazzak, nem sajnáltam őket – közölte Montgomery. – Huszonegy éves voltam azon a nyáron, amikor a gyújtóbombákat használtuk. Tényleg másra se vágytam, csak vége legyen a háborúnak, és hazamehessek. Ha bárki azt mondta, bombázzunk le néhány várost, én mentem és lebombáztam. – Ő maga is beismeri, hogy alatta, a tűzviharban „persze nők és gyerekek is lehettek", mégis úgy érzi, csak azt tette, „amit a háborús erőfeszítések megkívántak".

Mindebből talán az tűnhet ki, hogy Paul Montgomery nemigen használja a fejét, csakhogy ez nem igaz. Minden kérdésemen hosszan eltűnődött, próbálta felidézni akkori érzéseit, és őszintén válaszolt – még ha érzelmileg továbbra is nehezen fogadta el, hogy része volt egy olyan katonai hadműveletnek, amely végső soron sok ezernyi nő és gyermek halálát idézte elő. Ennek egyik oka, hogy önmagát csupán a repülőszemélyzet tagjának látta, amely maga is egy nagyobb kötelékhez tartozott. Nyilvánvalóan nem lehet elosztani az áldozatok számát ezekkel a katonákkal, hogy megtudjuk, egy ember lelkén hány áldozat halála szárad. Ő maga mindenesetre megemlített egy másik, ennél is fontosabb indokot arra, miért tekint ennyire szenvtelenül az általa is okozott pusztításra:

– Azért ez nem olyan, mint szuronyt döfni valakinek a hasába, oké? Az ember nagy távolságból gyilkol, és ennek nincs olyan demoralizáló hatása, mint amikor a közelharcban odarohanunk valakihez és szuronyt döfünk a hasába. Egyszerűen egész más. Olyasmi, mintha egy videojátékon keresztül háborúznánk.

Véleményem szerint ez az „elhatárolódás" kulcsfontosságú annak megértésében, hogyan képesek látszólag „normális" emberek részt venni a nők és gyermekek tömeges meggyilkolásában. A pusztítás modern módszerei nem csupán minden korábbinál nagyobb embertömegek megölését teszik lehetővé, de pszichológiai értelemben is megkönnyítik a feladatot a gyilkosok számára. Elődeink számára nyilván nehezebb lehetett megölni valakit egy kőbaltával, mint Paul Montgomerynek és társainak hat kilométeres magasságból végezni sok ezer polgári lakossal.

A gyilkolásnak ez a könnyedsége hatásosan kiegészítette azt az amerikai repülősökben élő meggyőződést, hogy igazságos háborút viselnek, amikor „bosszút" állnak Japánon. Nem az amerikaiak kezdték a háborút, nem ők akarták leigázni a japánokat, és úgy érezték, nincs más lehetőségük, mint harcolni. Pearl Harbornál a japánok szelet vetettek, hát most arassák le a vihart. Mindemellett az amerikai katonák nagy része abban is hitt, hogy fajilag alacsonyabb rendű ellenséggel harcol (az amerikai képregényekben a japánok olykor egyenesen „majmokként" jelentek meg), bár Paul Montgomery tagadja, hogy a rasszizmus befolyásolta volna a tetteit.

– Az egyik fiam japán lányt vett el, Hawaiiról való – árulta el –, és a legnagyszerűbb teremtés, akit valaha ismertem. Nincs bennem gyűlölet a japán emberek iránt. Akkoriban is csak a német és japán háborús erőfeszítéseket gyűlöltem..., s ahogy mindannyian, én is eltökéltem magamban, hogy véget vetek ennek a háborúnak... S ha ehhez a polgári lakosság bombázása kellett, ám legyen.

Csakhogy egy küldetés során – egyetlen esetben – Paul Montgomery is úgy érezte, kapcsolatba került a lenti emberekkel. A Honsú-sziget délnyugati partján fekvő Kure bombázásakor történt. Gépe az utolsók között oldotta ki bombáit, amikor odalent a város már lángokban állt.

– Kure hevesen lángolt, és mi olyan alacsonyan repültünk, hogy az égés förtelmes szagú füstje elért a gépünkig. Láttuk az árnyékszékek fémtetőit, és éreztük azt a bűzt... Fojtogató volt... Valami leírhatatlanul büdös. Valahol a felforrt vizelet és az emberi ürülék között... A gyomrunk is felfordult tőle.

– Mit érzett akkor – kérdeztem –, amikor az orrába csapott az a bűz?

– Nem tudom. Mindent éreztem, csak szánalmat nem. Valamiért nem volt erősségem az együttérzés. Egyszerűen nem. Fiatal voltam és keményfejű.

Noha állítása szerint nem érzett „szánalmat" a lenti áldozatok iránt, az emberi szenny tűzviharból feltörő bűze igenis hatást gyakorolt Paul Montgomeryre. Amikor elmesélte Kure lebombázásának történetét, az interjú során első ízben tűnt zavartnak. Mintha még akkor is harcolt volna az ellen, hogy tudatosuljon benne az érzékei által küldött üzenet: mindez annak a következménye, amit ő tett; a rettenetes hőség, fém és fa megsemmisülése és az emberi lények pusztulása, akik után nem marad más, csak az ürülékük bűze. A Kure elleni bombatámadás körülményei miatt a lelkében gyökeret vertek bizonyos kellemetlen érzések – olyan érzések, amelyeken a korábbi támadások során sikeresen „felülemelkedett".

Kétségkívül a felettesei is tisztában voltak a veszéllyel, hogy az amerikai bombázó repülőszemélyzete pszichológiai károkat szenvedhet. Alig szálltak le a tiniani támaszponton és tettek jelentést, az egyik tiszthelyettes a legénység minden tagjába belediktált egy pohárka szíverősítőt.

– „Nem szívesen", mondtam én, de ő azt mondta, „azért csak idd ki". Így hát kiittam. Az az ital annyira lenyugtatott, hogy a barakkig se tudtam elmenni. Ott helyben elaludtam. [A tiszthelyettes] azt mondta, „így nem lesznek rémálmaid, és jót fogsz aludni", én meg ott helyben elaludtam. Teljesen kiütött. Életemben akkor egyszer ittam alkoholt.

Az orvosokat annyira aggasztották a bombázások pszichológiai kihatásai, hogy a pihenő repülősök között egy „felcser" őrködött, és ellenőrizte, hogy mindenki alszik-e.

– Később elmagyarázta nekünk, hogy nagyon – életbevágóan – fontos volt azonnal elaludnunk. Hogy így később nem kell tartanunk a traumától. És a dolog bevált. Sosem éreztem szánalmat a japánok iránt.

Ahogy korábban említettem, tűnhetnek e szavak – „sosem éreztem szánalmat a japánok iránt" – bármily szenvtelennek, a személyes találkozás nyomán nem lehet nem kedvelni Paul Montgomeryt. Rá jellemző módon búcsúzáskor erőnek erejével rám tukmált egy üveg házi készítésű lekvárt, hogy vigyem haza Londonba a családomnak. A vele való találkozás mély nyomot hagyott bennem. Készséggel elismerte, hogy részt vett sok ezernyi japán civil – férfi, nő és gyermek – lemészárlásában, amit lelkifurdalás nélkül tett meg, miközben sikerült kedves, nagylelkű és látszólag „normális" embernek maradnia.

PETRAS ZELIONKA
A HOLOKAUSZT GYILKOS MEZŐI

Petras Zelionka 1941 nyarán és őszén alig huszonnégy éves fiatalemberként vett részt a történelem egyik legszörnyűbb háborús bűnében: zsidó férfiak, nők és gyermekek agyonlövésében a Szovjetunió náci megszállását követően.[1]

Az 1990-as évek közepén egykori gyilkosságainak helyszínén, Litvániában, a kaunasi Hetedik Erődben vettem fel a vele készített interjút. Körülbelül egy órát tud ránk szánni – mondta –, mert a felesége vásárolni ment, és most várja, hogy aztán hazamenjenek vidéki otthonukba. Szerencsések voltunk (ezt tudtuk is), amiért egyáltalán szóba állt velünk.

Azt akartam megtudni, lehetséges-e egyáltalán megérteni, miért vesz részt bárki ilyen rettenetes bűntettekben. S kezdettől nyilvánvalónak tűnt, hogy a gyilkosságok hátterének megismerése döntő fontosságú, ha át akarjuk látni Zelionka mentalitását.

Litvániában mondhatni „hagyománya" volt az antiszemitizmusnak, ami részben a zsidóság (gyakran csak képzelt) gazdagsága feletti irigységen alapult, és ezt az előítéletet már a náci megszállás előtti év eseményei is felerősítették. 1940-ben a többi balti állammal együtt Litvániát is megszállta a Vörös Hadsereg; ezt követően a litvánok körében egyre nagyobb teret nyert az a (hamis) meggyőződés, hogy a Sztálin számlájára írható rémtettek zömét zsidók követték el.

– Hatalmas felzúdulás támadt, amikor az oroszok bejöttek – meséli Zelionka. – Sok litvániai zsidó politikai vezető lett, belépett a rendőrséghez... És mindenki azt mondta, hogy a biztonsági szerveknél a legtöbb embert zsidók kínozzák meg. Satuba fogták a tanítók és egyetemi tanárok fejét, úgy kínozták őket.

Amikor 1941 júniusában megszállták a balti államokat és a Szovjetunió más részeit, a nácik elsőként a felnőtt zsidó férfiakkal, majd nem sokkal ezután a nőkkel és a gyerekekkel akartak végezni. A nácikat elsősorban ideológiai meggyőződésük hajtotta – hogyan jöhetne létre Keleten a Führer által vizionált „édenkert", ha továbbra is élnek benne zsidók?

A németek és a litván kollaboránsok, mint Petras Zelionka, otthonaikból a szabadba terelték ki a zsidó lakosságot, amelynek tömegsírját előre megásták. A gyászos menetet sokszor kíváncsi falusiak is kísérték. A zsidók tudták, hogy meg fognak halni, ezért összetépkedték és a verembe

dobták papírpénzüket, hogy gyilkosaik ne profitálhassanak a halálukból. A vermek mellett felsorakoztatott zsidóknak le kellett vetkőzniük, ezért közvetlenül az agyonlövésük előtt néha megpróbálták odavetni nagy becsben tartott kabátjukat és egyéb ruhadarabjukat egy-egy nem zsidó falusi bámészkodónak.

Zelionka elismeri, hogy bajtársaival együtt kiterelte a zsidókat a falvakból és a városi gettókból a frissen ásott tömegsírokhoz, megfosztotta őket ruházatuktól, majd meghúzta a ravaszt.

– Minden röviden és egyszerűen ment. Minden tekctória nélkül – magától. Elintéztük őket és kész.

Néha előfordult, hogy a sír szélén állók Sztálint éltették.

– Így mókáztak – csóválja a fejét. – Néha elgondolkodom az életemen..., egész könyvet lehetne írni belőle. Megállás nélkül végig lehetne olvasni... [Az emberek] talán megértenék, de talán rosszabb lenne [és nem értenék].

Zelionka elárulta azt is, hogy bajtársaival gyakran leitta magát, mielőtt lelőtte a zsidókat, de az alkohol legalábbis nagy szerepet játszott a gyilkosságokban. Miután ivott, „mindenki bátrabb lett", tette hozzá. A nap végén ő és bajtársai azután visszatértek litvániai laktanyájukba.

– Amikor visszatértünk a kaszárnyába, senki se törődött velünk. Vodkát hoztak; annyit ihattunk, amennyi belénk fért... Ha pedig adtak, én ittam.

Elmondása szerint Zelionka a gyilkosságok után már csak azért is ivott, hogy „kiverje fejéből" az aznapi események „kellemetlen" képeit.

Persze ez sem változtat a tényen, hogy Petras Zelionka nem szükségből vett részt a gyilkosságokban – önként jelentkezett. S bár ötven évvel az öldöklés után sem adott nyílt hangot antiszemitizmusának, készséggel bevallotta, hogy bajtársai közül „sokan azt mondták, [a zsidók] megérdemelték, mert megkínoztak másokat vagy segítettek megkínozni"...

– Sokan voltak, akik haragudtak a zsidókra. Elmondták nekünk, mit tettek, hogyan ölték meg az asszonyokat is... Mások csak azért tették, mert haragudtak. A zsidók nagyon önzők voltak.

Meggyőződésem, hogy bármennyire próbálta leplezni az interjú során a zsidók iránt érzett gyűlöletét, sőt elhatárolódott „mások" nézeteitől, akik szintén részt vettek a mészárlásokban, adott pillanatokban felszínre kerültek valódi érzései. Önmagát „igazi litvánnak" nevezte, és sietett leszögezni, hogy nem más litvánokat lőtt agyon, „csak zsidókat" (még akkor is, ha azok történetesen litván állampolgárok voltak). Ami-

kor rákérdeztem, hajlandó lett volna végezni nem zsidó litvánokkal is, habozás nélkül felelte:

– Őket nem lőttem volna le.

Azt is bevallotta, aggódott, hogy esetleg olyanok meggyilkolására is felkérik, akik „ártatlanok" (értsd: nem zsidók, vagyis álláspontja szerint a zsidó nőket és gyermekeket, sőt csecsemőket sem lehet ártatlannak tekinteni).

A gyilkosok a zsidók „önzése" felett érzett, jogosnak vélt „haragjukban" hajtották végre a feladatot, és legfőképp a zsidók iránti gyűlöletük motiválta őket, bár akadt egy másik indok is: a kapzsiság.

– [A németek] átkutatták őket [a zsidókat], és elvettek tőlük minden aranyat, órát, ilyeneket, mindent, ami csak aranyból volt... Korábbi parancsnokunknak volt is egy táskája, amiben az ilyeneket gyűjtötte.

S bár Zelionka tagadja, hogy személy szerint profitált volna ebből, nyilvánvaló, hogy a gyilkosoknak bőven nyílt alkalma felosztani egymás közt a kivégzett zsidók vagyontárgyait – jóllehet Heinrich Himmler SS-vezér parancsa értelmében minden elkobzott vagyontárgy a náci államot „illette".

Ahogy beszélgetésünk a vége felé közeledett – Zelionka pedig kezdett aggódni amiatt, hogy esetleg megváratja vásárlókörútról visszatérő feleségét –, a gyilkosságokkal kapcsolatban két további tényező is megemlítésre került. Zelionka először is elárulta: fűtötte egyfajta „kíváncsiság", hogy mi fog történni, miután meghúzza a ravaszt. Ez első hallásra talán erőtlen mentség, hiszen ez az ember közvetlen közelről lőtt agyon kisgyerekeket, pedig a kíváncsiság nagyon is erős mozgatórugója sokunk életének – ez az emberi fejlődés egyik alapja. A gyermekek azért kezdenek mászni, mert kíváncsiak, mi lehet a szoba túlsó felében, ahogyan Kolumbusz is azért hajózott át az Atlanti-óceánon, mert hajtotta a kíváncsiság, mi lehet a nagy víz túloldalán. Ugyanaz a késztetés sötét erővé is válhat, ezt sok ezer éve bizonyítják a mítoszok és tündérmesék, amelyekben a kíváncsiság rendre felülkerekedik a józan észen. Az ősi görög legendában Pandóra mindenáron ki akarta nyitni a szelencét, noha annak ajándékozói, az istenek ezt szigorúan megtiltották – el is hozta ezzel a földre a szenvedést.

Zelionka néhány odavetett megjegyzéséből egy másik motivációra is fény derült.

– Fiatalság, bolondság – mondta. – Amíg az ember fiatal, sok hülyeséget csinál.

Fontos rámutatnunk, hogy amikor ezeket a gyilkosságokat elkövette, ez az ősz hajú apóka még a húszas éveiben járó, életerős férfi volt. Csakugyan: a legtöbb országban az erőszakos bűncselekmények túlnyomó részét 18 és 25 év közötti fiatalok követik el, akik pontosan abba a korosztályba esnek, mint Petras Zelionka és sok társa a mészárlások idején.

Az interjú után Zelionkát már-már hősnek kijáró tiszteletben részesítette a litvániai hadseregnek az a katonatisztje, aki segítette elintézni, hogy a Hetedik erődben forgathassunk.

– Maga újságíró – mondta nekem ez a húszas évei közepén járó férfi –, mégsem látja meg a nagy sztorit. A lényeg nem az, amit mi tettünk a zsidókkal, hanem amit a zsidók tettek velünk. – Azzal odafordult Petras Zelionkához, akihez időközben csatlakozott a felesége is, és szélesen elmosolyodott.

1. Fontos emlékeztetni, hogy a németek az első hullámban, 1941. június 22-én a Szovjetunió nem orosz területeit szállták meg. Mielőtt elérték volna Oroszországot, át kellett kelniük Ukrajnán, Fehéroroszországon és a balti államokon (amelyek akkortájt mind a Szovjetunióhoz tartoztak). Tudnunk kell azt is, hogy a Vörös Hadsereg sok katonája nem Oroszországból, hanem valamelyik másik szovjet tagköztársaságból származott.

OSKAR GRÖNING
AUSCHWITZI KETTŐS ÉLET

Munkám során egy biztos következtetést sikerült levonnom: az emberek ritkán szállnak szembe az aktuális eszmékkel. Példaként említhetjük azokat, akik Auschwitzban dolgoztak. Képzeljünk el valakit, aki az 1930-as években felcseperedvén a nácik odaadó támogatója lett, a háború idején önként jelentkezett az SS-be, majd kivette a részét a „munkából", amely a világtörténelem legnagyobb tömegmészárlásának helyszínévé avatta Auschwitzot. Milyen embert látunk magunk előtt? Nos, bármilyen legyen, kétlem, hogy távolról is hasonlítana Oskar Gröningre.

Gröning talán a legnyugodtabb ember, akivel életemben találkoztam. Szemüveget hord, és rendkívül nyájas a modora. A háború után személyzeti vezető lett egy üveggyárban. És soha egy pillanatig nem furdalta a lelkiismeret amiatt, amit Auschwitzban követett el. Amikor néhány évvel ezelőtt Hamburgban találkoztam vele, leginkább arra a skót rokonomra emlékeztetett, aki világéletében egy bankban dolgozott. Akárcsak bácsikám, Oskar Gröning is olyan becsületes, jómódú ember benyomását keltette, akit a környezete nagy tiszteletben tart. (Utóbb az is kiderült, hogy nem véletlenül emlékeztetett a rokonomra, hiszen a háború előtt Gröning is egy bankban dolgozott.) Sosem tartotta magát a tettek emberének – másra se vágyott, csak hogy hasznos tagja legyen a társadalomnak. Csak hát a korai éveiben olyan társadalomban élt, amelyet a nácik hoztak létre, ezért feltétel nélkül azonosult az ő értékeikkel.

Amikor tizennyolc éves korában kitört a háború, nagyapja hatására, aki a maga idejében egy lovasezred kürtöseként szolgált, ő is arra vágyott, hogy a német fegyveres erők „elitjéhez" tartozzon. Rossz látása dacára ezért kérte felvételét az SS-hez, majd a sikeres jelentkezést követően adminisztratív feladatokat látott el Németország déli részén. Azután 1942-ben átvezényelték új állomáshelyére, egy keleten létesített koncentrációs táborba, amelyet Auschwitznak neveztek. A nevet ugyan még sosem hallotta, de arról természetesen tudott, hogy a náci államban léteznek olyan koncentrációs táborok, ahol megbüntetik és kordában tartják „a nemzet belső ellenségeit".

Amikor megérkezett a Lengyelország déli részén, a Sola folyó partján fekvő Auschwitzba, Gröning azt gondolta, „szokványos" koncentrációs táborba került. A „gazdasági osztályra" osztották be, ahol nekilátott szortírozni a készpénzt, amit érkezéskor a táborlakóktól szedtek el,

méghozzá abban a hitben, hogy azt távozáskor visszaszolgáltatják nekik. Csak amikor közölték vele, hogy a táborba érkező nagyszámú zsidónak „nem adják vissza" a pénzét, akkor eszmélt rá, hogy Auschwitz mégsem „szokványos" koncentrációs tábor. Gröning azt is megtudta, hogy a munkaképtelen zsidókat „megritkítják", illetve „megszabadulnak" tőlük. Amikor rákérdezett a „megszabadulni" kifejezés pontos értelmére, és megtudta az igazat (mármint hogy fizikailag megsemmisítik őket), egyszerűn „nem hitt a fülének". Csak amikor személyesen is tanúja lett egy zsidó transzport érkezésének – majd az azt követő „szelekciónak", amely során kiválasztották a munkaképeseket, hogy a többieket azonnal megsemmisítsék Auschwitz/Birkenau gázkamráiban –, akkor értette meg, mi folyik valójában.

A tábor funkciója „sokkolta" Gröninget, aki szerint „azt sem szabad elfelejteni, hogy nemcsak 1933-tól [Hitler hatalomra kerülésétől], de még azelőtt, a gyerekkoromban is azt sulykolta belénk a sajtó, a média és a propaganda, sőt maga a társadalom, amelyben éltünk, hogy a zsidók tehetnek az első világháborúról, hogy a végén ők »döfték hátba Németországot«. És hogy valójában a zsidók tehetnek arról a nyomorúságról, amelyet Németország megélt. Az egész világnézetünk azon alapult, hogy a zsidóság összeesküdött ellenünk, és ez jutott kifejeződésre Auschwitzban is: el kellett kerülnünk, ami az első világháború idején történt, vagyis hogy a zsidók újra nyomorba taszítsanak bennünket. Végeznünk kellett Németország belső ellenségével... Nem pusztítottunk el mást, csak az ellenségeinket".

De bármennyire is egyetértett elméleti síkon a náci propagandát alkotó számtalan hazugsággal, a zsidók tömeges meggyilkolásában részt venni azért mégiscsak más. Gröning ezért is döntött úgy, hogy Auschwitz elfogadásához külön kell választania a gyakorlatot az elmélettől. Amikor látta, hogy a „szadista" SS-katonák brutálisan megtisztítják az érkezési oldalt a magukra maradt gyermekektől, betegektől és idősektől, azonnal bejelentést tett a feletteseinél, és kérte áthelyezését (ezt megtagadták tőle), ugyanakkor a tömegmészárlás miatt eszébe se jutott panaszkodni – ő csupán a módszert ítélte el, ahogyan arra sor került, és egyenesen azt javasolta főnökeinek: „Ha már muszáj kiirtani a zsidókat, legalább tegyék bizonyos keretek között."

Gröning tehát elfogadta a náci vezetők álláspontját, miszerint a zsidók fenyegetést jelentenek; gyaníthatóan egyet is értett a velük kapcsolatos politikával. Arra összpontosította hát az erőfeszítéseit, hogy a kevés alkalommal, amikor maga is szemtanúja, ez a folyamat a lehető

legnagyobb rendben zajlódjon. S e tekintetben Auschwitz ideális munkahelynek bizonyult.

Az auschwitzi SS tagjai közül csak alig maroknyian szembesültek közvetlenül a zsidók meggyilkolásával. Auschwitz/Birkenau négy krematórium-gázkamra komplexumát, amelyekben naponta 4700 embert öltek meg, alig féltucatnyi német üzemeltette. A gázkamrák megtisztítását a holttestektől és az emberi mocsoktól, a tetemek elégetését és a legyilkolt áldozatok ingóságainak szétválogatását mind-mind rabok végezték, akik vagy kivették a részüket a folyamatból, vagy rájuk is azonnali halál várt. (Az ilyen Sonderkommandók tagjai természetesen csak elhalasztani tudták saját kivégzésüket.) Mindez azt jelentette, hogy az auschwitzi gazdasági hivatalban dolgozó Oskar Gröningnek csak nagyritkán kellett szembesülnie a tábor realitásaival. Ideje nagy részében az irodán szortírozta a pénzt, vagy a laktanyájában kortyolgatta az italokat, amelyeket a legutolsó transzporttól koboztak el.

Az auschwitzi központi tábor, ahol dolgozott, mintegy 2,5 kilométerre feküdt Auschwitz/Birkenau halálgyárától, így Gröning földrajzilag és érzelmileg kellő távolságban lehetett a gyilkolás folyamatától. Ennek köszönhetően úgy érezte magát a főtáborban, mint „egy kis faluban".

– Megvoltak a magunk kis pletykái… A moziban és a színházban rendszeresen tartottak előadásokat.

Auschwitzban még egy „sportklub" is működött, amelynek odaadó tagjaként Gröning, mint azt interjúnk során elmondta, „a magasugrásra specializálódott". Persze nem csupán az ilyen intézmények tették lehetővé Gröning számára, hogy azt gondolja, Auschwitz valójában „csodálatos" élettér – a hely becsét növelték azok is, akikkel együtt dolgozott.

– Eltekintve attól, hogy voltak olyan disznók, akik a személyes vágyaiknak engedelmeskedtek – mert voltak ilyenek is –, a különleges helyzet olyan barátságokat szült, amelyekre ma is örömmel gondolok vissza.

Saját személyisége és Auschwitz felépítése tehát egyaránt lehetővé tette Gröning számára, hogy „elhatárolódjon" a gyilkolás valóságától.

– Emberi tulajdonság – mondta –, sőt jó tulajdonság, ha képesek vagyunk szétválasztani a kellemes dolgokat a kellemetlenektől, hogy ne viseljenek meg bennünket az ilyen helyzetek.

Gröning agyának leghátsó fertályába száműzte a zsidók kiirtásával kapcsolatos tényeket, majd rázárta ezekre az ajtót. Igaz, ez a technika csak addig működött, amíg hátat fordíthatott minden emberi szenvedésnek, hiszen Gröning is érezte, ha rendszeresen a saját szemével kellett

volna látnia a gyilkosságokat, alighanem „megháborodik". Ezért is jutott arra a következtetésre, hogy „könnyebb áthajítani egy kézigránátot a falon, mint megölni valakit, aki a fal előtt áll".

Mint sokan mások, akiket az évek során filmre vettem – nemcsak nácik, hanem háborús veteránok mindkét oldalról –, Gröning is az „én magam vagyok az első" filozófia híve volt.

– Mindenki elsősorban magára gondol – vélte. – Oly sokan vesztek oda a háborúban – nemcsak zsidók. Oly sok minden történt. Oly sokakat lőttek le. Oly sokakat égettek el. Ha végiggondolnám ezt, egy percet se lennék képes tovább élni.

Gröning még azt is megpróbálta elhitetni velünk, hogy joggal vonhatnánk párhuzamot a szövetségesek háborús bombázásai és a zsidók tömeges kiirtása között. Ő ezt így fogalmazta meg:

– Láttuk, hogyan bombázták le Németországot, hogyan haltak meg nők és gyermekek a tűzviharokban. Láttuk, és azt mondtuk, „mindkét oldalon ugyanúgy vívják a háborút".

Más nácik is erre a véleményre helyezkedtek. Rudolf Höss, Auschwitz parancsnoka egyenesen olyan pilótához hasonlította magát, akinek le kell bombáznia egy várost, noha tudja, hogy ott nők és gyerekek is élnek. Ahogyan az auschwitzi SS – érveltek a nácik és támogatóik –, a bombázók legénysége is részt vesz a polgári lakosság tömeges elpusztításában. Valóban, helytálló azt mondani, hogy a szövetségesek tudatosan bombáztak ellenséges polgári lakosokat. A háború vége felé a célpontok kiválasztásának egyik fontos szempontja lett a városok „gyúlékonysága" – így semmisülhettek meg olyan ősi települések, mint mondjuk Würzburg.

Ugyanakkor fontos különbséget kell tennünk a német és japán városok tömeges lebombázása és a zsidók tömeges kiirtása között. A bombázásra egy demokratikus kormány adott felhatalmazást egyetlen egyszerű cél érdekében – hogy legyőzzön olyan antidemokratikus országokat, amelyek saját érdekeiket szem előtt tartva könyörtelen hódító háborúba kezdtek. A szövetséges bombázások nem a német vagy japán lakosság egy meghatározott csoportja ellen irányultak, ahogyan az sem motiválta őket, hogy az utolsó emberig kiirtsák az ellenséget. A zsidók megölése ezzel szemben részét képezte egy átfogó megsemmisítési tervnek, amelynek végrehajtása akkor sem maradt volna abba, ha Németország megnyeri a háborút. A Szovjetunió vonatkozásában a nácik a lakosság tömeges kiéheztetését és több tízmillió civil meggyilkolását vizionálták. A teljes megsemmisítés nem a háború lezárását célozta, részben épp a keleten folytatott háború *célja* volt, legalábbis a náci ideológia szempontjából.

S szemben a német és japán vezetőkkel, akik a kapitulációval egyetlen pillanat alatt véget vethettek volna a bombázásoknak, a zsidók semmit sem tehettek saját megsemmisítésük ellen. A tárgyalások, az alkuk, a megadás fel sem merült lehetőségként.

Mindazonáltal, sokan máig is joggal érzik magukat kényelmetlenül a szövetségesek által végrehajtott szőnyegbombázások miatt. És az a tény, hogy a bombázások és a zsidók tömeges kiirtása alapjaiban különbözik egymástól, vajmi kevés vigaszt nyújtana azoknak a német nőknek és gyermekeknek, akik Drezda és Hamburg bombázásának estek áldozatul, vagy a japán nőknek és gyermekeknek, akik Tokió és Oszaka tűzviharaiban hamvadtak el. Mégis fontos rámutatnunk, hogy amint véget ért a háború, befejeződtek a bombázások, míg ha a németek nyerik a háborút, a zsidók tömeges elpusztítása akkor is tovább folytatódott volna.

Az elképzelés, hogy semmivel sem jobbak vagy rosszabbak a szövetségesek pilótáinál, nyilván az auschwitzi SS számos tagjában élt, bár Gröning e megnyugtató tudat mellett külön kiemelte munkájának érzelmektől mentes voltát is. Ami azt illeti, egész antiszemitizmusára ugyanez vonatkozott. Habár a nácik „felismerték", hogy a zsidók okozzák a „problémát", Gröning fenntartotta:

– Ez nem befolyásolt olyan módon, hogy ha találkozom egy zsidóval az utcán, ott helyben megütöm.

Éppen az érzelmeknek ez a hátborzongató hiánya, a zsidók tömeges lemészárlását munkának tekintő hűvös tárgyilagosság teszi olyan felkavaróvá az Oskar Gröninggel való találkozást. „Logikusan" gondolkodik; még arra a kérdésre is képes tárgyilagos választ adni, milyen legitim cél vezérelhette a nácikat, amikor Auschwitzban 200 000-nél több gyermeket öltek meg.

– A gyermek abban a pillanatban még nem ellenség. Az ellenség az ereiben folyó vér. Az ellenség a felnőtt zsidó, akivé válik majd, és aki egyszer veszélyes lehet. Emiatt voltak érintettek a gyerekek is.

Ahogy beszélgetésünk a vége felé közeledett, Gröning bevallotta, hogy nem „szégyelli magát" amiatt, aminek a részese lett Auschwitzban. „Szégyellni" csupán azért szégyelli magát, mert elhitte a zsidókkal kapcsolatos náci propagandát, emiatt oly hosszú ideig folytatta a munkát a táborban.

– Rettenetesnek találom, ami történt, és visszataszítónak, hogy én is ott voltam. De hogy bűnös vagyok-e? Nem.

MÁSODIK RÉSZ

ELLENÁLLÁS

AZ ITT EGYBEGYŰJTÖTT történetek a második világháborús ellenállás két különböző oldalát mutatják be. Egyik oldalon állnak az olyanok, mint Alois Pfaller és Vlagyimir Kantovszkij, akik elvi alapon már idejekorán eldöntötték, hogy nem tűrik a köröttük zajló igazságtalanságokat, míg a másikon azok, akik – Alekszej Briszhez hasonlóan – részben önös érdekből döntöttek az ellenállás mellett. Meggyőződésem, hogy az első típusba jóval kevesebben tartoztak, mint a másodikba.

Vegyük például a francia ellenállást. A széles körben elterjedt hit dacára a háború elején a franciák csak kevés ellenállást tanúsítottak a német megszállással szemben. A tömeges ellenállás csupán akkortól vált meghatározóvá, hogy Sztálingrád 1943. januári sikertelen ostroma után megfordult a hadiszerencse. E szempontból jelképértékű a későbbi francia elnök, François Mitterrand háborús pályafutása. Mitterrand a nácikkal kollaboráló vichyi kormány támogatója volt, bár eközben kémtevékenységet folytatott a Szabad Franciaország érdekében, és csak 1943-ban kötelezte el magát teljes szívvel az ellenállás mellett, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogyan fog végződni a háború. Elővigyázatos és pragmatikus politikát folytatott tehát: amennyiben a nácik győznek, idővel a Vichy-Franciaország vezetői közé küzdhette fel magát, ha viszont a nácik elbuknak, azt állíthatta – miként tette is –, hogy az ellenállás elkötelezett híve volt.

Korántsem meglepő, hogy az emberek így viselkednek; a legtöbbünk saját életében is megtapasztalja ugyanezt, ha nem is ilyen emelkedett szinten. Ki ne látott volna még olyan alkalmazottat, aki hirtelen kritizálni kezdi az előző vezetést, miután megérkezik az eltérő megközelítést alkalmazó új főnök? Ha nagyon őszinték akarunk lenni, talán bevallhatjuk, hogy életünk egyik-másik szakaszában mi is hasonlóan viselkedtünk. Utolsó alanyunk, Alekszej Brisz ebből a szempontból jellemző példa: csak miután meghiúsult nagy álma, hogy orvos lehessen, akkor fordult a nácik ellen.

Ezért is különösen érdekes Alois Pfaller és Vlagyimir Kantovszkij története. Az ő cselekedeteiket szemlátomást nem a saját érdekeik diktálták. Dacára minden nyomásnak és a helyzetnek, melyben a „logikus" lépés személyes biztonságuk garantálása lett volna, mindketten kitartottak meggyőződésük mellett. Abból a ritka anyagból gyúrták őket, mint a vértanúkat és a forradalmárokat. Noha más a nemzetiségük, a legkevésbé sem véletlen, hogy nem a kisebb ellenállás irányába haladtak. Az a benyomásom, hogy a háború után is készek lettek volna ellentmondani a főnöküknek, ha szerintük „igazságtalanul" jár el, vagy akár veszélynek is kitették volna magukat, csak hogy megvédjenek egy idegent, mondjuk egy csapatnyi suhanc zaklatásától. Ezt a fajta szemléletet nem lehet csak úgy ki-be kapcsolgatni. Miután oly sok emberrel találkoztam, aki saját jól felfogott érdekében lelkesen szolgált különféle elnyomó rezsimeket, kimondottan hálás vagyok, amiért a világon olyanok is léteznek, mint Alois Pfaller vagy Vlagyimir Kantovszkij.

ALOIS PFALLER

KÜZDELEM A NÁCIK ELLEN

Aki szembehelyezkedett a nácikkal, a kínvallatást és a halált kockáztatta. A nácik a háború előtt százezernél is több politikai ellenfelüket börtönözték be, és ezreket ítéltek halálra „hazaárulás" miatt, mielőtt a katonai konfliktus kirobbant. Egy ilyen rendszer ellen kiállni bármely történelmi korban határtalan bátorságot követel. Ezért is tett rám óriási hatást, amikor az 1990-es évek közepén találkoztam Alois Pfallerrel. Előttem állt valaki, aki kétségbevonhatatlan módon a kezdetektől szemben állt a nácikkal.

Élénken emlékszem arra a Münchenhez közeli, kicsiny, igencsak lerobbant házra, amelyben lakott. A hely éles kontrasztot alkotott a munkám során korábban látott ingatlanokkal, amelyek fényűző benyomást keltettek – s kivétel nélkül olyan egykori nácikhoz tartoztak, akik szépen boldogultak a háború utáni Németországban. Nyilvánvalónak tűnt, hogy Alois Pfaller számára az ellenállás és a sok szenvedés nem járt kézzel fogható anyagi előnyökkel.

1910-ben született, a bajorországi Ingolstadt közelében, Németország déli részén. Apja egy kis földdarabon gazdálkodott, öt gyermeket nevelt. Anyja hároméves korában meghalt, s mikor apja újraházasodott, mostohaanyja a családba hozta saját négyéves kislányát is. A pillanat meghatározó volt Alois Pfaller életében: „Lett egy húgom – mesélte. – Egymással versenyeztünk. Gyakran irigyeltem őt, végtére is, az anyja csak az ő anyja volt, én meg másvalaki gyereke."

Egyik bátyja érdeklődést mutatott a helyi ifjúkommunista mozgalom iránt, így amikor elég idős lett, Alois Pfaller is kezdett eljárni vele a gyűlésekre. „Vitáztak a szakszervezetek szerepéről és a dolgozók érdekeiről." Mindez különös jelentőségre tett szert az ifjú Alois számára, amikor egy helybéli festő-mázoló inasa lett. Úgy érezte, főnöke „kihasználja", ezért más inasokkal együtt szakszervezeti sejtet próbált szervezni. Sztrájkot is folytatott – nem csoda, ha főnöke végül kitette a szűrét. Így szerzett szobafestői állást Münchenben, ahol a „dupláját kapta". Tudta, mit akar:

– Eljön a szocializmus, amikor megszűnik a munkanélküliség, jogunk lesz dolgozni és ezért meg is fizetnek.

Ezt a látomást akarta beváltani, amikor maga is ifjúkommunista lett. Ez azzal a másodlagos előnnyel járt, hogy „nemcsak politikával foglalkoztunk, de játszottunk, táncoltunk, és ilyenek. Még a falvakba is lejártunk, és felléptünk a népszínházban".

Egyidejűleg azzal, hogy ő remekül beilleszkedett az ifjúkommunisták közé, Alois Pfaller tanúja lehetett annak, hogy a fiatal németek ezerszámra csatlakoznak a nácikhoz.

– Eltöprengtem, miért nem lépek be én is az SA-ba [a náci rohamosztagosok közé]? A szomszédunkban volt egy pékség, ott dolgozott két fiatal fiú, aki már az SA-ban volt. Láttuk az egyenruhájukat és beszélgettünk velük. Később megtárgyaltuk ezt a csoportban, és meggyőztek róla, hogy „ez nem vezet sehová. Csak az üzletet támogatják, a dolgozókat nem – vacak az egész".

Pfaller a nácik zsidókkal kapcsolatos nézeteit sem értette.

– Ismertem zsidókat, voltak köztük barátaim, akikkel sokat voltam együtt, és egyszerűen nem értettem, miért különböznének tőlünk, hiszen mindnyájan emberek vagyunk... Láttam, hogy [a nácik] zsidómentes társadalmat akarnak. Hát, ez nem illett hozzám. Mindig kiálltam az igazságért, hogy mi a méltányos és ésszerű..., és harcoltam az igazságtalanság ellen, ez érdekelt, nem pedig más fajok vagy más emberek üldözése.

Ahogy a Wall Street-i tőzsdekrach és a mezőgazdasági válság miatt Németország gazdasági helyzete súlyosbodott, Alois Pfaller egyre gyakrabban került szembe a nácikkal. Felfigyelt rá, hogy az utcai harcok alkalmával a rendőrök mindig a nácik pártján álltak, de ez csak ösztökélte őt és a barátait. Emlékezetes csatákat vívtak a sörcsarnokokban, ahol korsók és székek röpködtek, egyszer pedig bevert arccal egy vécéablakon át kellett kereket oldania.

Amikor 1933 januárjában Hitler hatalomra került, Alois megértette, hogy az utcai csatározásoknak vége, kezdődik a kommunisták törvényes üldözése. A börtönbüntetés elől Moszkvába menekült.

– A testvérem nem jött velem. Hibát követett el, ami az életébe került. '33-ban egyenesen Dachauba [a koncentrációs táborba] került, és csak nyolc évvel később, halálos betegen engedték ki. Néhány év múlva meg is halt.

Noha Moszkvában biztonságban lehetett, Alois nem érezte jól magát. A német kommunisták tömeges letartóztatásának hírére nem szerencsésnek, inkább alkalmatlannak érezte magát, amiért nem maradt és harcolt a rendszer ellen.

– Azt mondtam magamban, vissza kell mennem, mert szinte senki se maradt. Ezért bejelentettem, hogy vissza akarok térni Németországba.

Alois olyan döntést hozott, amely az egész életét megváltoztatta. Egy képzeletbeli történetben a főhős alighanem napokig töprengene, amíg meghozna egy ilyen sorsfordító elhatározást. Nos, a valóságban nem így

történt: Alois szinte egyik pillanatról a másikra döntött, egyszerűen mert a lelke mélyén tudta, hogy ez a helyes lépés.

Így hát 1934-ben Alois Pfaller visszatért Németországba, méghozzá „hamis útlevéllel és hamis személyazonossággal". Frankfurtba és Offenbachba utazott, „hogy összeszedje az ifjúsági csoportot, már ami maradt belőle", de miután a nácik kiemelten veszélyesnek tartották a kommunistákat, korántsem meglepő módon alig talált valakit, aki hajlandó volt kockáztatni az életét és összefogni vele.

Végül Lipcsében kötött ki, ahol a nácikat kritizáló röplapokat terjesztett. Itt találkozott egy nővel, akit korábban kommunista körökből ismert, és aki felajánlotta neki, hogy segít megszervezni egy találkozót valakivel, állítása szerint egyik gyárbéli „kapcsolatával". A valóságban a nő rég „átállt", a Gestapo ügynökeként dolgozott. Az óhatatlanul bekövetkező lebukás dacára Alois Pfaller nem haragszik rá.

– Mégiscsak törékeny nő volt, nem viselt volna el egy verést. Amikor megérkezett a találkozó színhelyére, „hirtelen felbukkant néhány fickó, és azt kérdezte, »láthatnánk a papírjait?« Azt feleltem: »Nézzék, az ember eljön Németországba, hogy lássa a Harmadik Birodalom vívmányait, és titokban azt reméli, kaphat valami munkát, erre a nyílt utcán letartóztatják – hát mi folyik itt?« Erre a rendőrök kezdtek furcsán nézni rám, ezért tovább beszéltem, míg valaki a hátam mögött azt nem mondta, »úgy tűnik, nem ő az emberünk«."

Alois azonban nem nyugodhatott meg – kabátzsebében ott lapultak a náciellenes röpiratok. Úgy döntött, a folyóparton szabadul meg tőlük, amikor a Gestapo emberei már nem látják, de kiszúrták.

– Valaki hirtelen elkiáltotta magát, „bedob valamit! Bedob valamit!" – A Gestapo megtalálta a röplapokat, azután bevitték a rendőrőrsre, ahol már várt rá a fogadó bizottság. – Kinyitottam az ajtót, és már be akartam lépni, amikor hirtelen kaptam egy ütést az arcomba, és eltört az orrom. Azután nekem estek és összevertek.

Amikor Alois tagadta, hogy bármi köze lenne a röplapok előállításához, kiérdemelt egy másik kiadós verést. Azután a rendőrök kiforgatták a zsebeit, hogy megtalálják a naplóját és egy sor kódolt üzenetet, így hát folytatódtak a verések. Az egyik rendőr levette az övét, rajta a súlyos fémcsattal, és azzal kezdte püfölni Aloist.

– Hamar elvesztettem az eszméletemet, nem tartott soká. Amikor magamhoz tértem, másodszor is megtették, újra elveszítettem az eszméletem, majd negyedszer is, és csak ezután hagyták abba, mert nem mondtam semmit.

Ám Alois szerint „nem is ez volt a legrosszabb: a legrosszabb az volt, amikor az arcomat ütötték. Három teljes órán át! Mindig csak az arcomat. Időközben megrepedt a dobhártyám, és óriási lármát hallottam, hatalmas robajt, mint a tenger zúgása, azután már semmit nem értettem rendesen." Alois ekkor úgy döntött, megpróbál harcolni a sorsa ellen. Úgy érezte, ha már meg kell halnia, magával viszi az egyik rendőrt is, ám mielőtt erre sor kerülhetett volna, súlyos belső vérzést szenvedett.

– Akkor a rendőr abbahagyta [a verést], és kaptam egy vödröt ronggyal együtt. Nekem kellett feltakarítanom az egész íróasztalt és a padlót, nekem kellett feltakarítanom az összes vért, azután átadtak egy másik rendőrnek, aki visszavitt a cellámba.

Fogsága alatt Alois Pfaller egyszer sem érzett kísértést arra, hogy elárulja bajtársait.

– Ez becsület kérdése. Inkább halok meg nyomorultul, és hagyom, hogy agyonverjenek, de akkor se tettem volna ilyet.

Alois a lelke mélyén pontosan tudta, mennyire helytelen lenne elárulni a barátait, ezért nem is tette meg. Nem élt át morális válságot, nem mérlegelte a lehetőségeket, nem tépelődött. Az egyre könyörtelenebb bántalmazások csak még eltökéltebbé tették, hogy sosem fedi fel, amit kínzói tudni akarnak.

Miután a rendőrőrsön nem tudták kiverni belőle a vallomást, Aloist koncentrációs táborba küldték – elsőként a szászországi Sachsenburgba. Groteszk módon, miután bekerült a koncentrációs táborok rendszerébe, Alois Pfaller „biztonságban" érezte magát, mert hitte, hogy nem várnak rá olyan könyörtelen verések, mint a rendőrségen. Az SS-őrök némelyike mintha még tisztelte is volna a gerincessége miatt...

Az 1930-as években sok esetben előfordult, hogy a koncentrációs táborok SS-őrei megöltek foglyokat, ahogy a zord körülmények is nyilvánvalóan az ellenállás megtörését célozták, ugyanakkor Auschwitz és Treblinka haláltáborai még nem jöttek létre, és a legtöbb politikai foglyot németországi koncentrációs táborokba zárták, ahonnét 6-18 hónap múltán szabadultak. Igaz, Alois Pfaller nem szabadult sem másfél, sem nyolc év múltán, mint a testvére. A nácik olyannyira veszélyesnek tartották, hogy 1934-től egészen 1945-ig fogva tartották, mignem a háború végének káoszában sikerült megszöknie.

Amikor találkoztam vele, még akkor is a sors igazságtalansága felett háborgott, nem is ok nélkül:

– Az SS-katonák kapják a nyugdíjukat, ez rohadtul kiborít, én meg a kommunista pártban voltam, ezért rossz a pártállásom. Nem értem. Kiborít a dolog, nem is a pénz miatt, hanem mert így neveltek, vagy inkább én neveltem magam [arra], hogy az igazságtalanság az csak igazságtalanság, bárhonnét is jön. Harcolni kell ellene, mert ha nem tesszük, ha nem változtatunk a dolgokon, hát az Úristen legyen irgalmas hozzánk.

Miután végighallgattam Alois Pfaller hosszú történetét, még inkább érteni akartam, hogy személy szerint ő hogyan volt képes szembeszállni a nácikkal. Az interjú végén megkaptam a magyarázatot.

– Mondtam már, hogy volt egy mostohaanyám, aki mindig a mostohahúgomnak kedvezett. Tudtam ezt, és képtelennek találtam a helyzetet. Akkor fogadtam meg magamban, ha majd felnövök, harcolnom kell az igazságtalanság ellen, bárhonnét is jöjjön, mindig harcolnom kell az igazságtalanság ellen. Magamévá tettem ezt az elhatározást, ennek köszönhetem, hogy képessé váltam az ellenállásra és a túlélésre – semmi másnak.

ALEKSZEJ BRISZ
AZ UKRÁNOK PORBA TIPORT ÁLMAI

A történelmet részben azért is nehéz pontosan érteni, mert eseményei már lezárultak: adottak és megváltoztathatatlanok, mintha betonba öntötték volna őket. Sztálingrádnál a Vörös Hadsereg győzött, Churchill nemzeti hőssé vált,

Hitler elveszítette a háborút – ezek a kijelentések éppoly egyértelműek, mint hogy levegőt lélegzünk. Ha viszont meg akarjuk érteni a történelmi események szereplőinek gondolkodásmódját, úgy kell elképzelnünk ezt az időszakot, hogy még semmi sem volt biztos – amikor az egyénnek döntésre kellett jutnia, még bárhogy alakulhatott volna. El kell képzelnünk azokat a pillanatokat, amikor a Vörös Hadsereg még vereséget szenvedhetett Sztálingrádnál, amikor Churchill pályafutása dicstelen véget is érhetett, Hitler pedig nem szükségszerűen veszítette el a háborút. Miközben ezt az ősz hajú ukránt, bizonyos Alekszej Briszt hallgattam, belém villant, hogy az ő esetében különösen fontos ezzel a megközelítéssel élnem. Hiszen 18 esztendős diákként, 1941 nyarán Brisz okkal gondolta, hogy a német megszállás jótékony hatással lesz Ukrajna számára, és hitte – mint kiderült, tévesen –, hogy „a Szovjetunió ellen viselt háború csak jó háború lehet".

Ukrajna rengeteget szenvedett Sztálin alatt. Az 1930-as években és az erőszakos kolhozosítás időszakában mintegy hétmillió ukrán halt meg szörnyű körülmények között, ami máig nyomasztja az ország lakóit.

– Az elnyomás feldühítette az embereket – emlékezett Brisz –, félelemmel és rettegéssel töltötte el őket; aki még nem érzett ilyet, el sem tudja képzelni. Így amikor kitört a háború Németország és a Szovjetunió között, a lakosság úgy gondolta, jobbra fordulnak a dolgok.

A hithez, hogy a németek csak jobbak lehetnek az oroszoknál, az a meggyőződés is társult, hogy Sztálin és emberei már nem térnek vissza.

– A legelején mindenki azt gondolta, a háború eredményeként a Szovjetunió teljes vereséget fog szenvedni – mondta Alekszej. – Úgy éreztük, a Szovjetunió összeomlik; az az 1990-es összeomlás már akkor bekövetkezhetett volna.

A náci megszállás korai napjaiban „az ukránok láthattak egy másik életformát. Látták, hogy eljárhatnak táncolni, lehetnek különféle ruháik, és az emberek szabadon beszélhetnek egymással".

Amikor Alekszej Brisz szájából hallottam ezeket a szavakat, miközben ott ültünk kis házában, szülőfaluja, Horohiv határában, szinte láttam

magam előtt, mennyivel másként is alakulhatott volna a történelem. Csakugyan: a Szovjetunió egész építménye már ötven évvel korábban összeomolhatott volna. Végtére is, Hitler legbefolyásosabb katonai tanácsadója, Alfred Jodl is úgy vélte a megszállás előtt: „Az orosz kolosszus felfújt hólyagnak fog bizonyulni – csak kibökjük, és szétpukkan."[1] Jodl természetesen tévedett, az „orosz kolosszus" egyáltalán nem „pukkant szét, mint a felfújt hólyag", és ennek egyik oka éppen az, hogy a nácik nem fordították a maguk hasznára mindazt a gyűlöletet, amely a különféle nemzetiségekben felgyülemlett Sztálin iránt – a nácizmus ugyanis minden korábbi ideológiánál inkább épített a kirekesztésre.

A nácik már a kezdet kezdetén, az első világháború utáni években is elsősorban az alapján határozták meg önmagukat, hogy kiket nem tartanak maguk közé valónak – kezdve természetesen a zsidókkal.

Adolf Hitler, aki 1921-ben lett a szárnyait bontogató náci párt vezetője, hamar átlátta, mennyivel könnyebb egységes pártot kovácsolni a negatívumok mentén (a zsidók, a kommunisták, a szocialisták és a versailles-i békeszerződés gyűlölete), mint pontosan meghatározni, *miért* – nem pedig kik *ellen* – küzdenek a nácik. Ez a stratégia rájuk is fért, hiszen valahányszor a nácik összeültek megbeszélni a gazdaság- vagy szociálpolitika részleteit, a vége mindig perpatvar lett. Nem, ébredt rá Hitler, akkor már jobb, ha a „pozitív" üzenet minél ködösebb – mint az „erős, egységes és fajilag tiszta Németország" –, a tételes lépéseket célszerűbb inkább a „negatív" feladatokra kidolgozni.

Hitler az 1930-as évek elején épp annak köszönhette népszerűségét, hogy a németek tízévnyi megalázottság után kezdték jobban érezni magukat a bőrükben, miközben ő arról prédikált, hogy az „árja" németek felsőbbrendűek (kivéve természetesen a német zsidókat, akik a lakosság 1 százalékát sem tették ki). Ahogyan azt a japánok évszázadokkal korábban felfedezték, amíg az ország nem terjeszkedik meglévő határain túlra és a népesség túlnyomó részét egyetlen etnikai csoport alkotja, a kirekesztés politikája hatásos lehet; csakhogy a stratégia, amelyben a nácik az alapján határozták meg az „igazi" németek körét, hogy kiket zártak ki ebből, kezdett súlyos problémákat felvetni, mihelyt a németek egy világbirodalom építésébe fogtak.

Hitler zsigeri meggyőződéssel hitte, hogy a keleti országok szláv lakossága a kirekesztettek körét bővíti: a szlávokat „rabszolgáknak" látta, akik „férgekként tenyésztek". Ahogy Keletre és Ukrajna gazdag termőföldjei felé tekintett, Hitler felfoghatatlannak találta, hogy „amíg a magasabb rendű népek [értsd: a németek] küszködnek a számukra túlzottan

szűkös területen, addig az alaktalan tömegek, noha semmivel sem járulnak hozzá a civilizációhoz, elfoglalhatnak egy végtelen földterületet, amely az egyik leggazdagabb a világon".[2] Erich Koch, Hitler egyik legrégebbi és leghűségesebb követője Ukrajna birodalmi biztosaként buzgón látott neki a feladatnak, hogy valóra váltsa a Führer álmát. Ukrajna fővárosában, Kijevben így fejtette ki politikai törekvéseit a városvezetés előtt: „Nem szabad elfelejtenünk, hogy mi vagyunk az uralkodó faj; faji és biológiai értelemben a legalantasabb német munkás is ezerszer többet ér, mint az itteni népség."[3] Gyakorlati szempontból ez azt jelentette, hogy Koch drákói szigorral vette kézbe a dolgokat, egyebek mellett felszámolta az iskolákat. „Az ukrán gyerekeknek nincs szükségük iskolákra – jelentette ki. – Amit tudniuk kell, azt majd német uraik megtanítják nekik."[4]

Mindez drámai hatással járt Alekszej Briszre nézve, akit a nácik tolmácsként alkalmaztak, s aki még össze is barátkozott a helyi közigazgatásban dolgozó egyik német nővel; hamarosan azt tapasztalta, hogy egyre élesebb vonal húzódik közötte és újdonsült alkalmazói között. A német titkárnővel szövődő románcának rövid úton vége lett, amint egyértelművé vált, milyen veszélyeket rejt egy bensőséges kapcsolat a németek és az ukránok között, még ha az illető ukrán híven szolgálja is a náci államot. A döntő mozzanat mégsem ez lett, hanem az, amikor Alekszej megkereste főnökét és Horohiv körzeti megbízottját, Ernst Erich Haertert, akitől azt tudakolta, folytathatná-e tanulmányait, hogy orvos legyen belőle. Számított a németek támogatására – elvégre a náciknak is jobb szolgálatot tehetett orvosként, mint tolmácsként.

„Nincs szükségünk olyan ukránokra, akik orvosok vagy mérnökök – felelte Haerter. – Nekünk olyanok kellenek, akik gondozzák a marhákat."

Alekszej megütközött Haerter szavain. Eszes, becsvágyó fiatalember volt, nem gondolta, hogy a legeltetést és trágyázást neki találták ki, de minthogy a németek voltak hatalmon, mit tehetett volna?

Az igazságtalanság feletti dühe, porba taposott álmai miatt érzett jogos csalódottsága Horohivban 1942 egy őszi napján hirtelen és drámai módon került felszínre. Egy csapatnyi helybéli aznap fazekakért és lábasokért állt sorba, amikor a sort felügyelő egyik német őr pálcájával rátámadt egyikükre. Alekszejben, a jelenet egyik szemtanújában, ekkor elpattant valami.

– A dühöm fokról fokra erősödött, mígnem úgy éreztem, az idegösszeroppanás határán állok... Amikor az érzelmek irányítanak, az ember nem gondol a következményekkel... Egy érzés tört rám, egyszerűen

gyűlöltem, hogy rabszolgaságba taszítják a hazánkat. Amikor úgy érezzük, egész hazánkat megalázzák, muszáj tennünk valamit, akár akarjuk, akár nem, ezért készen álltam rájuk támadni.

A dühtől tombolva előrelépett hát, hogy megragadja az erőszakos őr karját, így elejét vegye a további verésnek. A közelben álló rendőrök előrántották fegyvereiket és a nyomába eredtek, de Alekszej elmenekült előlük és meg sem állt az erdőig, ahol csatlakozott az ukrán partizánokhoz – az Ukrainszka Povsztanszka Armijához.

Az elkövetkező két évben Alekszej is kivette a részét a brutális partizánháborúból. Az Ukrainszka Povsztanszka Armija nem csupán a németek, de Sztálin partizánjai ellen is harcolt, foglyokat pedig egyik oldalon sem ejtettek. A végtelenségig sorolhatnánk a rémtörténeteket arról, hogyan bántak a Vörös Hadsereg partizánjai az elfogott ukránokkal (kitépték a nyelvüket, levágták a fülüket), míg Alekszej emlékei szerint a németek ehhez képest „csupán" felakasztották az embereket, előtte nem kínozták meg őket.

Az Alekszej Brisz számára kijelölt úton – a reménytől, hogy a németek elhozzák a várva várt függetlenséget, egészen a kilátástalanságig, miután az ukránokat rabszolgákká silányították – sokan mások is jártak, ráadásul a nácik politikája közvetlenül hátráltatta a Szovjetunió ellen vívott harcot. Rasszizmusuk kizárta, hogy bármilyen segítséget kapjanak az ukránoktól, sőt idővel csak ellenségeik számát szaporították az olyanokkal, mint Alekszej Brisz. Akkor hát Hitler miért nem viselkedett „ésszerűen" és bánt kesztyűs kézzel az olyan megszállt nemzetekkel, mint Ukrajna? Nos ebben, ahogy sok más egyéb kérdésben, a Führer egyszerűen nem cselekedhetett „ésszerűen". Oly mélyen gyökerezett benne a hit, hogy a német magasabb rendű faj, amelynek küldetése rabszolgasorba süllyeszteni a szlávokat, hogy ezt megkérdőjelezni egyet jelentett volna azzal, mintha többé nem venne levegőt.

Nagy szerencsénk, hogy a nácik nem okultak a történelemből. Közel kétezer évvel Ukrajna náci megszállása előtt egy másik európai nagyhatalom is hódító háborúját vívta, csakhogy a németekkel ellentétben a rómaiak a történelem egyik legsikeresebb birodalmát építették fel – méghozzá úgy, hogy a náci ideológia tökéletes ellentétét alkalmazták. Ahelyett, hogy kirekesztették volna a meghódított területek lakosait, mindent megtettek azért, hogy a saját oldalukra állítsák őket. A helyi törzsfőkkel kötött egyezségek alapvetően fontosak voltak a birodalom stabilitása és növekedése szempontjából. Caracalla császár, aki 211 és 217 között uralkodott, római állampolgárságot adott a birodalom minden szabad lakójának. Hit-

ler éppen ellentétes politikát folytatott, teljes etnikai csoportokat zárt ki a német Reich állampolgárságából – hogy milyen eredménnyel, arról álljon itt egyetlen árulkodó statisztikai adat: míg a Római Birodalom több mint fél évezredig maradt fenn, addig a Harmadik Birodalom alig tizenkét évig.

1. Laurence Rees: *War of the Century* (BBC Books, 1999). 90. o.
2. *Hitler: Asztali beszélgetések 1941–1944*. 1942. szeptember 23. (Ármádia Kiadó, 2001)
3. Koch 1943. március 5-én elhangzott beszéde, idézi Timothy Patrick Mulligan: *The Politics of Illusion and Empire* (Praeger, 1988)
4. Idézi Robert Wistrich: *Who's Who in Nazi Germany* (Routlege, 1995)

VLAGYIMIR KANTOVSZKIJ
SZTÁLIN BÜNTETŐ ZÁSZLÓALJAI

1943 elején Vlagyimir Kantovszkij a Vörös Hadsereg 19 éves katonájaként az 54. büntető zászlóaljnál szolgált, és a megerősített szovjet állások mögül kémlelte az erdőt, ahol ismeretlen számú német katona rejtőzött. Tudta, csupán másodpercek kérdése, és a zászlóalj többi katonájával együtt őt is előreküldik, hogy részt vegyen a „harci felderítésen"; megindulnak a német vonal felé és magukra vonják a tüzet, hogy az őket figyelő szovjet tisztek megállapíthassák az ellenük felsorakoztatott ütegek helyzetét és jellemzőit. Kantovszkij tudta, hogy szinte biztos halál vár rá. Bajtársai túlnyomó többségének ez volt az első és utolsó bevetése, egyben utolsó földi napja. És maga Kantovszkij tudatosan választotta ezt a sorsot, egyszerűen mert a jelleme ezt követelte.

Senki sem létezhet korának keretein kívül, mindenkit a körötte végbemenő események formálnak, ám akadnak olyan kiválasztott kevesek, mint Vlagyimir Kantovszkij, akik koruk brutalitását jellemformáló erőként élik meg, és felemelik hangjukat az igazságtalanság ellen.

Kantovszkij 1923-ban született, márpedig aki a Szovjetunióban ehhez a nemzedékhez tartozott, annak az osztályrésze szinte bizonyosan fájdalom és bánat lett. Az 1930-as évek sztálini tisztogatásai nem csupán az uralkodó elitet, de a szovjet állampolgárokat is érintették. 1938-ban Kantovszkij mindkét szülőjét letartóztatták és munkatáborba zárták. Apja lett származású volt, s mint ilyen, különösen kiszolgáltatott az önkényes letartóztatásoknak.

– A szívünk mélyén éreztük – emlékezett vissza Kantovszkij –, hogy előbb vagy utóbb letartóztatnak, és ez elkerülhetetlen; arra vagyunk ítélve, hogy letartóztassanak bennünket.

Dacára az egyenlőségről és igazságról harsogó sztálini retorikának, a második világháború előtti Szovjetunióban felnőni egyet jelentett a félelemmel, az éhezéssel és az önkényesen kimért szenvedéssel.

Rájöttünk, hogy Sztálin uralma nem az a kommunizmus, amiben hittünk és amit el akartunk érni. Tudtuk, hogy Sztálin uralma nem proletárdiktatúra, hanem diktatúra a proletárok felett..., méghozzá kegyetlen diktatúra.

Azután 1941 júniusában, amikor Kantovszkij betöltötte a tizennyolcat, Németország megtámadta a Szovjetuniót. Az esemény nem csupán a világtörténelem legnagyobb szárazföldi inváziójának számított, de kezdettől fogva a Szovjetunió teljes felszámolását célozta.

A megszállás kezdetén Kantovszkij mégsem a frontvonalon harcolt, hanem börtönben ült, amiért kritikával illette a rendszert. Néhány héttel a háború kirobbanása előtt a barátaival együtt ő is tiltakozott egyik történelemtanáruk letartóztatása ellen, aki a vád szerint „helytelen" megjegyzéseket tett Sztálin politikájára, ezért az NKVD (Sztálin titkosrendőrsége) elfogta és elhurcolta. Az eset nyomán Kantovszkij és diáktársai akcióba léptek: alig néhány órával később már röplapokat terjesztettek, amelyekkel tanáruk letartóztatása ellen tiltakoztak.

– Nem vettük komolyan Sztálint és a bérenceit – mondta Kantovszkij –, ugyanakkor hazafiak és igazi kommunisták voltunk. Csak épp nem olyan kommunisták, mint Sztálin.

Az NKVD nemsokára kiszállt Kantovszkij lakására és letartóztatta. Egy omszki börtönbe, leírhatatlan körülmények közé került. Kilencfős cellájába 60 rabot zsúfoltak, és csak napjában kétszer engedték ki őket a vécére. Ennyi volt minden könnyebbségük – nem mozoghattak, nem szívhattak friss levegőt; nem maradt számukra más, mint a nyomorúság a cella félhomályában és a túlélésért folytatott küzdelem a bűzös, fertőzött légkörben. „Bűnéért", hogy röpiratban tiltakozott tanára letartóztatása ellen, Kantovszkijt arra ítélték, hogy tíz évet töltsön a Sztálin alatt virágzó munkatáborok egyikében, a gulágon, ám mielőtt beletörődött volna, hogy egy ilyen helyen kell élnie – és alighanem meghalnia –, közbeavatkozott a véletlen, amire Kantovszkijnak semmilyen befolyása sem lehetett: a Szovjetunió vesztésre állt a háborúban.

1941 szeptemberében, az ukrajnai Kijevben a németek – a modern idők legnagyobb szabású átkaroló hadműveletének eredményeként – a Vörös Hadsereg 600 000 katonáját ejtették foglyul. Néhány héttel később, már októberben, a vjazmai és brjanszki ütközetekben a német Középső Hadseregcsoport újabb 600 000 hadifoglyot ejtett, ezzel megnyílt az út Moszkva felé. A katasztrofális események láttán Sztálin a lehető legszigorúbb intézkedéseket hozta, mielőtt még a pánikba esett főváros összeomlott volna. Új csapatokat toboroztak Szibériában; a Vörös Hadsereg vonalai mögött különleges egységek állomásoztak, hogy lelőjenek mindenkit, aki csak visszavonul, de még ez sem volt elég. Sztálin tudta, a Szovjetunió példátlan válság előtt áll, ezért úgy döntött, a Vörös Hadsereg újoncait merőben szokatlan helyről szerzi be – a munkatáborokból.

A szovjet hatóságok így kezdtek „önkénteseket" toborozni a gulágokban, csakhogy a németek elleni harcra jelentkező foglyokat nem szokványos alakulathoz vezényelték – nem, ennél sokkalta halálosabb helyet szántak nekik: a „strafbat" néven ismert büntető zászlóaljakat.

A politikai vagy köztörvényes bűncselekmények miatt elítélt foglyokból álló egységek mindenkor a legveszélyesebb feladatokat kapták. Sokszor kerültek a támadók első hullámába, és olyan öngyilkossággal felérő munkákat bíztak rájuk, mint az ellenséges aknamezők megtisztítása puszta meneteléssel. A második világháború idején mintegy 440 000 szovjet állampolgár szolgált a büntető zászlóaljakban, közülük alig maroknyian maradtak életben.

Kantovszkij annak ellenére jelentkezett egy ilyen alakulatba, hogy tudta, egyetlen reménye a túlélésre, ha súlyosan megsebesül egy ütközetben („a vérével váltja meg régi bűneit", ahogyan a szovjet hatóságok fogalmaztak). Igazi hazafiként kötelességének érezte, hogy megküzdjön az ellenséggel. Sosem bánta meg, hogy úgy döntött, csatlakozik a büntető zászlóaljakhoz.

– Ilyen a természetem. Nem szeretek olyan döntéseken merengeni, amiket már meghoztam, számomra ez alapelv. A nehézségek dacára új lehetőségek nyíltak számomra. És esélyem volt a túlélésre is – még ha 250 emberből csak tíz maradt életben, akkor is volt esélyem. – Az élethelyzete még javult is némelyest: – Bár a büntető zászlóaljnál ugyanolyan szigorú a rutin, mint a táborban, az embert nem zárják szögesdrót mögé, és a szigorú rutin nemcsak a büntető zászlóaljra jellemző, de más alakulatokra is. És ez kevésbé nyomasztó, hiszen nem vagyunk börtönben. Amit kockáztatunk, az élet vagy a szabadság... Számomra pedig sokat jelentett az a kis szabadság, amit a büntető zászlóalj jelentett. Tudja egyáltalán, mi az a szabadság? Annak, aki fél évet töltött abban az omszki börtönben, teljesen mozdulatlanul a cellájában, ahol csak egy ablakrésen át vethetett pillantást az égre? A büntető zászlóaljat össze sem lehetett hasonlítani ezzel. Amellett hazafiak voltunk, a szó legjobb értelmében.

1943 elején Kantovszkij Leningrádtól délre, a Gyemjanszk közelében húzódó frontvonalon találta magát mint az 54. büntető zászlóalj katonája. S miközben arra készült, hogy első bevetésén, egy „harci felderítésen" meginduljon a német ütegek felé, abban a tudatban, hogy vagy meghal, vagy súlyosan megsérül, eluralkodott rajta a „fatalizmus":

– Nem hinném, hogy bárkit is eltöltene a hazafias érzés, amikor részt vesz egy ilyen támadásban. Azt hiszem, ilyenkor mindenkin eluralkodik egyfajta tompultság. Az ember beletörődik a végzetébe. Tudja, hogy ami történik, az elkerülhetetlen és végzetszerű, akárcsak az orosz rulettben. Most kiderül, kinek milyen a szerencséje... Amint felbukkantunk, az ellenség tüzet nyitott ránk, a tisztek pedig azt kiáltották: „Tovább! Tovább!" A németek géppuskákkal tüzeltek. Minket négy-öt harckocsi támogatott.

A tisztjeink nyilván azt akarták kideríteni, van-e a németeknek bármilyen tankelhárító fegyvere. A németek a fák közül, talán négyszáz méterről lőttek. A harckocsik hatvan métert is alig tettek meg, mielőtt megsemmisültek. És az első áldozatok a tisztek lettek, akik előrevezényeltek minket.

Miután előretörtek néhány száz métert, Kantovszkij is megtudta, hogy szolgál a „szerencséje": a géppuskák lövedékei megsebezték a vállát és a karját, így a földre került. Ám ahogy ott feküdt és vére erős sugárban folyt, mégsem az járt a fejében, életben marad-e. Azon töprengett, elég súlyos-e a sebe ahhoz, hogy megmentse őt a további retorzióktól. Ha a büntető zászlóalj bármelyik tagját azon kapták, hogy egy kisebb sebesülés „ürügyén" felhagy az előretöréssel, gyávaságért agyonlőtték. Kantovszkij szerencsés volt: miután visszavergődött a szovjet vonalakig, sebesülése elég súlyosnak bizonyult ahhoz, hogy megóvja a kivégzéstől. S ami a lényeg: életben maradt, miközben az egysége túlnyomó része odaveszett.

Miután összefoldozták, Kantovszkijt 1944-ben visszaküldték a gulágra, hogy kitöltse büntetését. Csak 1951-ben bocsátották szabadon, s miután visszatért a munkatáborból, üldöztetése azután sem ért véget: megtagadták tőle a szakmai előrelépést, és sosem kapott annyi fizetést, mint mások, akik ugyanazt a munkát végezték.

– Nem volt kérdés, hogy amit Sztálin tesz, az helyes vagy helytelen – tette hozzá Kantovszkij –, egyszerűen zsarnok volt. Az egész rendszer a félelemre, a kegyetlenségre, a besúgókra épült.

Az 1990-es évek végén, amikor találkoztam vele, Kantovszkij Moszkva külvárosában, egy panelház kis lakásában élt. Nem sok minden díszítette ezt az odút: elnyűtt szőnyeg, néhány faszék, ingatag asztalka, a falakra ragasztott újságkivágások. Az egész épületben állott káposzta bűze terjengett. A liftaknában hemzsegtek a patkányok, éjszakánként szabadon járkáltak a lépcsőházban. Kantovszkij mégis nyugodt, tárgyilagos hangon adta elő hihetetlen történetét. Soha egy pillanatra sem adta jelét önsajnálatnak, szemvillanásnyi ideig sem tűnt keserűnek, amiért ennyi igaztalanságot kellett elszenvednie.

Megkérdeztem tőle, bánja-e, hogy annak idején tiltakozott a tanára letartóztatása ellen. Mert mit ért el vele? A tanárát nem mentette meg, ellenben a saját életét sok szempontból sikerült tönkretennie.

Néhány másodpercig eltűnődött a kérdésemen. Azután azt felelte, hogy nem bánt meg semmit.

– Akkoriban nem mindenki mondhatta el magáról, hogy szabadon kifejtette a véleményét. A jellemem erősödött ezáltal. – Itt elhallgatott egy pillanatra, mielőtt hozzátette: – Nem bánom, mert önbecsülést adott nekem.

HARMADIK RÉSZ

IRTÓHADJÁRAT AZ „ALACSONYABB RENDŰEK" ELLEN

A **KULTURÁLIS KÜLÖNBSÉGEK** sokak gondolkodásmódját befolyásolják, ha háborúra kerül a sor. Az alábbiakban négy egykori katona következik – két japán, egy amerikai és egy német –, akik, noha három különböző kontinensen és sok év különbséggel találkoztam velük, annak a nézetnek adtak hangot, hogy az ellenség egyáltalán „nem olyan, mint ő". A két japán veterán, Enomoto Maszajo és Kondo Hadzsime, egyaránt úgy gondolta, hogy kínai ellensége „az állatoknál is alantasabb"; a német katona, Wolfgang Horn hitt abban, hogy ellenségei, a szovjetek „alacsonyabb szinten" állnak, mint a többi európai, míg James Eagleton „nem emberinek" bélyegezte a japánokat.

Miközben találkoztam a második világháború veteránjaival, vissza-visszatérő motívumnak számított az a meggyőződés, hogy az ellenség valamiféleképpen alattuk állt: a németek alacsonyabb rendűnek tartották a szovjeteket, a britek és amerikaiak a japánokat, a japánok a kínaiakat, s így tovább. A katonákat pedig rettenetes tettekre sarkallta az a meggyőződés, hogy az ellenség nem olyan emberi lényekből áll, mint ők maguk, hanem alacsonyabb rendű teremtményekből, akik talán még a fájdalmat sem „úgy" élik meg. Ez a tény a legmarkánsabban akkor tudatosult bennem, amikor találkoztam egy korábbi harckocsizó tiszttel, aki először a keleti fronton harcolt a Vörös Hadsereg, majd a nyugati fronton az amerikaiak ellen. Keleten ő és egysége szovjet foglyokat lőtt agyon, a legkülönfélébb háborús bűnöket követte el, míg nyugaton a hadviselés bevett szabályai szerint küzdött az amerikaiak ellen. Túlnyomórészt tehát az határozta meg viselkedését, hogy mit tartott az ellenségről.

S bár az általam megismert szemtanúk viselkedése kontinenseken átívelő hasonlóságokat mutatott, egy tekintetben az egykori német katonák hajlamosak voltak eltérni más, nem demokratikus rendszerek veteránjaitól – nagy általánosságban inkább magyarázták akcióikat azzal, hogy „úgy éreztem, helyesen cselekszem", mint az elcsépelt kifogással: „parancsra tettem". Ezenfelül gyakran a legkisebb megbánást sem mutatták az általuk elkövetett atrocitások miatt.

Dacára a nyilvánvaló kulturális és politikai különbözőségeknek, amelyek a fejezetben szereplők hazájának államrendjét jellemzik, véleményem szerint van egy fontos szál, amely összekapcsolja valamennyi tanúvallomást: plasztikus részletességgel mutatja be, mi történik, ha valaki abban a hitben harcol az ellenséggel, hogy más, mint az „övéi".

JAMES EAGLETON
ÖLD A JAPÁNT!

Amikor bejelentkeztem motelembe az oklahomai Tulsa központjában, egy vonat kürtjét hallottam, szerelvény dübörgött át a városon. Jellegzetes amerikai hang volt, sok száz vadnyugati film elmaradhatatlan kísérőeffektusa, én mégis nyugtalanítónak találtam. Nemrégiben végeztem a filmezéssel Okinava dzsungelében, ahol sok fiatal oklahomai harcolt a világháborúban, és mondhatom, a két hely nem is különbözhetne jobban egymástól. Ha valaki Oklahomából amerikai katonaként utazott a Csendes-óceán térségébe – ahogyan azt James Eagleton tette, akivel másnap készítettem interjút –, biztosan úgy érezte, mintha a Holdra csöppent volna.

Az Arkansas-folyó partján, az Ozark-hegység lábánál fekvő Tulsa olyan kisváros, amely a lehető legtávolabb esik a világ sorsfordító történelmi eseményeitől – olyannyira, hogy az amerikaiak egy jellegzetes beszédfordulattal is megemlékeznek nyugalmáról. Tulsa, mint mondják, „nagyszerű hely, hogy felneveld a gyerekedet".

Másnap reggel egy tehetős zöldövezet kényelmes lakóházában találkoztam James Eagletonnal, aki pontosan annak tűnt, ami: harmadik generációs tulsai ügyvédnek. Nagyapja a tizenkilencedik század végén, éppen az olajnak köszönhető fellendülés előtt érkezett a városba, amikor még csak egyszerű faépületek álltak itt a néhány földút mentén, és végül Pawnee megye bírójaként vonult nyugállományba. A családi hagyomány jegyében Eagleton saját három fia is jogot tanult. Tradicionálisabb amerikai családot nehéz lenne elképzelni: mindannyian boldogan lubickolnak a Középnyugat e békés állóvizében, és „nevelik a gyerekeket". Egy esemény mégis úgy kavarta fel James Eagleton életének nyugalmát, akár a hurrikán. A második világháború esélyt kínált neki arra, hogy harcoljon a hazájáért, próbára tegye jellemét és megtudja, mire képes – esetünkben igencsak sötét körülmények között gyilkolni a japánokat.

Miután a háború idején elvégezte a középiskolát, úgy döntött, belép a Tengerészgyalogság kötelékébe. Az iskola birkózóbajnokaként olyanok társaságára vágyott, akik vele együtt éltek-haltak az akcióért. Mutatott nekem egy fényképet akkori önmagáról, derékig csupaszon és dagadozó izmokkal, az arcán pimasz vigyorral, a fején dús hajkoronával. Bevallom, alig tudtam összekapcsolni az előttem ülő testes, kopasz öregembert a fényképen látott hetyke ifjúval.

Pedig James Eagleton akkortájt annyira keménynek hitte magát, hogy egyenesen a különleges Raiders-alakulathoz kérte magát – az amerikai tengerészgyalogság kötelékében ez lenne a megfelelője a brit SAS-nek. S mialatt a csendes-óceáni Új-Kaledóniában megkapta különleges kiképzését, Eagleton azzal a meggyőződéssel is felfegyverkezett, amely rányomta bélyegét egész Távol-Keleten töltött szolgálati idejére:

– Ezek [a japánok] – mondta James Eagleton – nem emberi népség.

Ahogyan a németekbe azt sulykolták, hogy a szovjetek „alacsonyabb rendűek", a japánoknak pedig azt tanították, hogy a kínaiak „rosszabbak a kutyáknál", úgy az akkortájt dívó amerikai propaganda – amely egyebek mellett ferdeszemű majmokként ábrázolta a japánokat – szintén segített megalapozni a sok tengerészgyalogos értékítéletét elfelhőző rasszista meggyőződést, miszerint az ellenség nem érdemel civilizált bánásmódot. Még akkor is, ha utóbb Eagletonnak és bajtársainak alkalma nyílt rájönni, hogy véleményük dacára a japánok minden szempontból ugyanolyan eltökélt harcosok, mint ők maguk.

1945 áprilisában Eagletont és kommandós társait Okinava szigetére szállították, ahol a második világháború néhány legádázabb ütközetét vívták. Pedig kezdetben úgy tűnt, a japánok könnyű szívvel lemondanak Okinaváról az amerikai tengerészgyalogosok javára, akik ellenállásra számítottak, mégis akadálytalanul masíroztak végig a parton.

– Nagyon meglepett, hogy nem fogad minket ágyútűz, nem lőnek aknavetőkből és kézifegyverekből. Nagyon elégedettek voltunk ezzel.

Csakhogy az amerikaiaknak nemsokára rá kellett döbbenniük: a japánok nem futamodtak meg, egyszerűen stratégiát változtattak. Nem próbálták megakadályozni a partraszállást, ehelyett a sziget belsejében, gondosan előkészített erődítmények sorában gyülekeztek, hogy innét folytassák fanatikus ellenállásukat. S miután bevették magukat a sziget mélyébe, Eagleton és a többi amerikai azonnal heves tűz alá került.

Olyan elkeseredett harc bontakozott ki, hogy sokan a teljes idegkimerültség állapotába jutottak. Eagleton emlékezett egy esetre, amikor szürkületkor kijelöltek nyolc tengerészgyalogost, hogy létesítsenek előretolt harcálláspontot, ahonnét figyelmeztethetik a többieket, ha a japánok éjszaka támadnának.

– Akkor éjjel senki sem tüzelt – mesélte –, de amikor visszatértek, közülük heten elkapták a harctéri neurózist. Zokogtak, egy-két napig semmi hasznukat sem lehetett venni. Amelyikük nem merült ki, egy New York-i tejesember volt, szerintem túlságosan ostoba ahhoz, hogy tudja, mit kerestek odakint.

Okinaván maga Eagleton is hallucinálni kezdett:

– Olyan dolgokat lát az ember, ami nem létezik. Egyszer láttam egy japánt, aki az állásunkat támadta... másnap reggel nem volt ott egy japán se. Lelki szemeimmel láttam a japánokat. Sem azelőtt, sem azóta nem tapasztaltam ilyesmit.

A kommandósokat nem vonták ki olyan gyakran a frontvonalról, mint más pihenésre szoruló amerikai egységeket, ami nagyban hozzájárult a körükben tapasztalható harctéri neurózishoz.

James Eagletonnak a csendes-óceáni hadszíntéren zajló konfliktus hevességéről szóló elbeszélésében azt találtam a legérdekesebbnek, hogy szerinte a japánok egyszerre voltak félelmetes harcosok és „nem emberi népség". Arra is van bizonyíték, miszerint nagyra tartotta ellenségeit. Guam szigetén szemtanúja lehetett, amikor egyetlen japán tiszt rátámadt két-háromszáz tengerészgyalogosra. A tiszt hirtelen kirontott egy barlangból teljes uniformisában, egyetlen karddal felfegyverkezve, és a halála előtt még kórházba juttatott hét tengerészgyalogost, akik közül hárman súlyosan megsebesültek. Miután a tetemét levetkőztették, az amerikaiak felfedezték, hogy a japán tiszt egy korábbi összecsapásban súlyosan megsebesült, és nemsokára elvérzett volna. Mégis akadt benne annyi harci szellem, hogy a tengerészgyalogosok ellen intézett reménytelen rohammal bizonyítsa a császára és a hazája iránti odaadását.

Eagleton a japánok öngyilkos akcióiban jórészt mégiscsak „nem emberi" mivoltuk bizonyítékát látta. Az ellenség éppen azért támadt fanatikusan, harcolt elkeseredetten, állt készen a drámai halálra, mert nem emberekből állt. A japánok ugyanekkor az ellentétes tulajdonságokat – gyávaságot, félelmet – tekintették olyan jelnek, hogy az ellenség „nem olyan, mint ők", vagyis „nem emberi".

Miután a tengerészgyalogosok meggyőződése szerint a japánok nem voltak emberek, nem jelentett számukra gondot, hogy bizarr „emléktárgyakat" gyűjtsenek be a legyőzött ellenségtől. Eagleton saját tulsai házának falán is látható egy bekeretezett, csatában elnyűtt és szétfoszlott japán zászló. Más amerikaiak a japánok aranyfogait rugdosták ki, hogy ennél értékesebb szuvenírre tegyenek szert.

A tengerészgyalogosok nem csupán a halott japánok ellen követték el védhetetlen tetteket – az élőket sem kímélték.

– Soha nem ejtettünk egy japán foglyot se – szögezte le Eagleton. – A két év alatt, amit a tengerentúlon töltöttem, egy foglyot se láttam... Egyszer harmincan-negyvenen is előjöttek felemelt kézzel. Ott helyben agyonlőttük őket, mert nem ejtettünk foglyokat.

James Eagleton ott ült előttem, elégedetten és magabiztosan, ahogy tovább firtattam az okát, miért lőttek le olyan japánokat, akik meg akarták adni magukat. Megvolt erre az okuk, felelte, és fel is tárta ezeket: először, így álltak bosszút, minthogy a japánok – állítása szerint – brutálisan megkínozták és megölték az általuk elfogott tengerészgyalogosokat, másodszor pedig nemegyszer előfordult, hogy „a japánok úgy tettek, mintha megadnák magukat, majd a karjuk alá rejtett kézigránátokkal felrobbantották a katonáinkat.

– „Trükkös japcsiknak" hívtuk őket. James hadnagy folyton a trükkös japcsikról beszélt, meg hogy ne engedjük közel magunkhoz a kis rohadékokat.

– Amikor megölte azokat a hadifoglyokat, akik próbálták megadni magukat – kérdeztem rá –, mi járt a fejében?

– Mi csak magunkat védtük.

– De hát feltartották a kezüket.

– Így igaz.

A puha fotelben ülve hallgattam, ahogy a nyugalmazott ügyvéd feloldhatatlan ellentmondásba keveredett, s nem csupán a helyzet képtelensége nyugtalanított, de az is, mennyire hasonló megjegyzések hangzottak el a német veteránok szájából, amikor a keleti fronton végrehajtott tetteikről beszéltek. A szovjet partizánok ellen viselt könyörtelen háborúban az a néhány elszigetelt eset, amikor az asszonyok gránátot rejtettek a szoknyájuk alá, majd az ellenség közelében felrobbantották őket, ürügyként szolgált egyes németek számára, hogy válogatás nélkül öldössék a nőket és gyermekeket.

– Miért, egy gyerek is elrejthet egy kézigránátot! – mondta egyik német interjúalanyom.

Nyilvánvaló, legalábbis ami James Eagleton századparancsnokait illeti, hogy a „trükkös japcsiktól" való félelem voltaképpen egy másmilyen megfontolás elkendőzésére szolgált: japánokat semmilyen körülmények között nem ejtettek foglyul. Ez egyértelmű egy másik történetből is, amit James Eagleton mesélt arról a szerencsétlen japán katonáról, aki véletlenül esett fogságba:

– Két fickó egy telefonkábelt húzott ki a vidéken, így botlott bele egy japánba, aki megadta magát nekik. Amikor elvitték a századparancsnokságra, a százados nem látott a pipától. „Elrontják nekünk a statisztikát! [mármint hogy egy foglyot se ejtenek] – mondta. – Őrmester, kísérje a foglyot a zászlóaljparancsnokságra, és tizenegy tizenötkor várom a jelentését." Akkor tizenegy óra volt, a parancsnokság meg vagy öt mérföldnyire. Kivitték és megölték.

Nem minden amerikai viselkedett így. Okinaván sok ezer japán foglyot ejtettek (olyan japánt, aki megszegte a császárnak tett esküjét, amikor megadta magát), és a filmarchívumokban az a módszer is fennmaradt, amellyel elejét vették, hogy a felfegyverzett japánok veszélyt jelentsenek rájuk. Az amerikaiak tőlük biztos távolságban alsónadrágra vetkőztették a japánokat, így ellenőrizhették a potenciális foglyok fegyvertelenségét, mielőtt engedték, hogy közelebb lépjenek és megadják magukat.

Interjúalanyunk mégis olyan mérhetetlen gyűlöletet érzett a japánok iránt, hogy beszélgetésünk végén biztosított róla, a Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombomba felrobbantása pozitív esemény Japán történelmében. Ezt a vélekedést azzal az érvvel támasztotta alá, hogy ezáltal még nagyobb szenvedéstől kímélték meg Japánt.

– Nem törődtünk azzal, hogy japánokat öldösünk. Ha Japánba megyünk, nyilván ezret is megöltünk volna egyért [mármint ezer japánt minden megölt amerikai után], mégpedig szívfájdalom nélkül.

Miután az interjú véget ért és megköszöntem James Eagletonnak, hogy ilyen őszintén beszélt, kiléptem otthonából az amerikai Középnyugat határtalan égboltja alá. Hallottam a kisgyerekek boldog sikongatását, ahogy odakint játszadoztak a gondozott kertekben. Néhány háznyira egy középosztálybeli amerikai feleség szedegette elő a barna papírzsákokat autójából, miután beruccant egy közeli élelmiszerboltba.

Vajon tudják, gondoltam, hogy a szomszédjukban lakó, köztiszteletnek örvendő ügyvéd ilyen szörnyűségeket művelt a háborúban? S miután mindez oly régen történt, egyáltalán érdekelné őket?

KONDO HADZSIME
HOGYAN LETT ÖRDÖG A JAPÁN KATONA

– Ember voltam, és ördög lettem – mondta Kondo Hadzsime. – De úgy tettek azzá.

Ahogy előttem ült, Tokió központjának egyik szállodájában, Kondo Hadzsime vajmi kevéssé emlékeztetett a Belzebubról alkotott közkeletű képre. A nyolcvanéves japán nagyapa nem növesztett szarvakat vagy villás farkat, ám ahogy a történetét hallgattam, mégiscsak egyet kellett értenem vele – ördöggé vált, és mások tették azzá.

Kondo Hadzsime a második világháború egy olyan konfliktusában vett részt, amelyről itt, nyugaton nem sokat hallani: Kína japán megszállásában. Amíg a kínaiak ellen viselt háború elején, 1937-ben, Nankingban történt atrocitások viszonylag nagy port kavartak, az elhúzódó háború valósága – amely párhuzamosan zajlott a csendes-óceáni hadszíntér eseményeivel és a nácik elleni küzdelemmel – már nem. Ennek oka részben az, hogy a konfliktus csak érintőlegesen hatott az amerikaiakra és európaiakra, de legalább ilyen fontos, hogy sem a japán, sem a kínai hatóságok nem akarják tudatni a világgal az összes részletet.

2000-ben a kínai hatóságok készek voltak beengedni filmes stábomat az országba, hogy beszéljek a nankingi mészárlás egyik túlélőjével, ugyanakkor kevésbé tűntek együttműködőnek, amikor ki akartuk terjeszteni a kutatást és a filmezést az ezt követő japán akciókra is. Kína és Japán jelenlegi kapcsolata meglehetősen összetett, s bár a kínaiak egyrészről nehezményezik, hogy Japán mindmáig nem ismerte el háborús bűneinek jelentős részét, másrészről ki akarják aknázni virágzó gazdasági kapcsolataikat technológiailag fejlettebb szomszédjukkal.

– Mondjuk úgy, azt akarjuk, a japánok építsenek egy nagy DVD-gyárat valahol a közelben – fogalmazott kínai kormányzati összekötőnk egyik este, némi italozást követően. Ami a japánokat illeti, még tudósok is akadnak, akik próbálják bagatellizálni vagy egyenesen megcáfolni a nankingi háborús bűnöket – a későbbi, kevéssé ismert atrocitásokról nem is beszélve. Egy japán történelemprofesszor olyan lekicsinylő hangon beszélt nekem Nankingról, ahogyan egy német tudós aligha tehetné meg a holokauszt valamely kulcsfontosságú eseménye kapcsán.

A fentiek eredményeként a történelemnek ez a szála mindeddig nem kapta meg a neki járó figyelmet. Még a japánok által lemészárolt kínaiak pontos számát se tudjuk. A becslések 15 és 20 millió között ingadoznak.

Történelmi tudásunk e fekete lyuka annak következtében létezhet, hogy a túlélők mindkét oldalon meghaltak vagy közel állnak a halálhoz – és túlnyomó többségük sosem mesélt erről.

Kondo Hadzsime ritka kivétel – a Japán Császári Hadsereg egykori katonája, aki hajlandó volt tollba mondani az emlékeit. Egy szegény vidéki földműves fiaként, 1940-ben sorozták be és tették ki a módszeresen brutális kiképzésnek, akárcsak a többi újoncot.

– A kiképzés olyan kegyetlen volt, hogy annál a halál is jobb – emlékezett. – Ököllel ütöttek, míg csillagokat nem láttam.

Mindez nem az ötletszerű „szívatáshoz" tartozott, ami felett más fegyveres erőknél is szemet hunynak, sokkal inkább az agymosás gondosan megtervezett és hivatalosan alkalmazott módszeréhez. A Császári Hadsereg néhány más katonája, aki kötélnek állt, szintén hasonló történetekben emlékezett meg a kiszámított brutalitásról – egyikük szerint az újoncok maguk is kivették a részüket önmaguk bántalmazásából, és egymást püfölték, ha a kiképző karja belefáradt a sok ütlegelésbe. A tisztek emellett kollektívan büntették az egész egységet, ha annak bármelyik tagja kihágást követett el. Kondo Hadzsime tucatnyi tagból álló rajából valamelyik újonc engedély nélkül fogyasztott édességet, s minthogy nem vállalta fel „bűnét", az egész egységnek bűnhődnie kellett.

– A hadseregben nincs egyéni felelősség – magyarázta Kondo –, csak csoportos felelősség, ezért gyakran büntettek mások tetteiért is.

Ez a kiképzési módszer olyan katonákat termelt ki, akik minden körülmények között hajlottak rá, hogy feltétel nélkül és az utolsó betűig végrehajtsák a parancsokat.

Miután Kínába került, Kondo azzal tette fel a koronát alapkiképzésére, hogy foglyul ejtett kínaiakon gyakorlatozott.

– A főnök azt mondta, „most a szuronnyal fogtok gyakorolni".

Az újoncok előtt kínai férfiakat kötöztek a fatörzsekhez. A japán katonáknak egyesével rá kellett rontaniuk a kínaiakra, hogy átdöfjék őket a szuronyukkal.

– Reszkettem – meséli Kondo –, de rohantam, döftem, és könnyen ment. A döfés előtt féltem, de a döfés után rájöttem, hogy képes vagyok rá. Olyan könnyű végezni valakivel.

Kondo beismeri: nem érzett bűntudatot, amiért védtelen kínaiakat ölt. Ez szintén jellemző az általam megismert többi katonára, akik hasonló „szuronygyakorlaton" vettek részt; egyikük még azt is bevallotta, hogy „jól" érezte magát, amikor megdicsérték a technikáját. Az újoncok már csak a brutális alapkiképzés miatt sem éreztek megbánást a kínaiak

meggyilkolása felett, ám ugyanennyit nyomott a latban egy másik tényező is: a katonákat a legelső perctől kezdve arra tanították, hogy a kínaiak alattuk állnak.

– Az általános iskolától ezt hallottuk – mesélte Kondo –, hogy a kínai szegény, és hogy alantasabb faj..., míg a japánok, az isteni nép, a világ legfelsőbb rendű emberfaja. De a kínaiak csak disznók. Ebben a hitben éltünk.

Egy brit számára különösen megdöbbentő lehet, hogy számos japán veterán szerint Kína meghódításához India brit megszállása szolgált példaként. Németországhoz hasonlóan Japán is csak későn tűnt fel a világszínpadon, s akárcsak Németország, önbecsülését kívánta megtámogatni azzal, ami akkortájt szervesen hozzátartozott a nagyhatalmi tekintélyhez: a gyarmatosítással.

– Hallottuk, hogy Mandzsúriában van bab, míg Kína északi részében pamutot és szenet termelnek – emlékezett Kondo Hadzsime. – Ily módon Japán még gazdagabbá vált.

Gyarmatosító törekvései Nankingtól észak felé hajtották a Japán Császári Hadsereget, amelynek hódító háborúja 1940-re, mire Kondo Hadzsime is kivette belőle a részét, már lángba borította a kínai vidéket. Kondo, aki Sanhszi tartományban állomásozott, gyakran részt vett a megtorló akciókban Honan és Hopej megszállt övezeteiben.

– Az ellenséges területen bármit megtehettünk. Magunktól jutottunk erre... bár hivatalosan senki sem mondta, hogy bármit megtehetünk, de idősebb társaink erre tanítottak.

Kondo bevallotta, hogy számára és bajtársai számára nem létezett „egyéni bűn", mindent „csoportosan csináltak", és „a kommunistákat meg kellett ölnünk a császár kedvéért".

– Az átlagkatonák akkoriban így gondolkodtak. Így bevetés közben bármit megtehettünk. Ha megöltünk valakit, csak a császárért tettük.

Ráadásul, ahogy a Szovjetuniót lerohanó németek is egy sor „bosszúhadjáratot" folytattak a Vörös Hadsereg ellen, úgy Kondo szerint a Japán Császári Hadseregben is olyan hangulatot gerjesztettek, mintha állandósult bosszúhadjárat folyna a kínaiak ellen – csak mert azok alkalmanként ellenállni merészeltek.

Mindez együtt – a meggyőződés, hogy a kínaiak „disznók", a törekvés egy nagyhatalmi gyarmat megszerzésére, a szilárd hit, hogy a császár szentesít bárminemű atrocitást és az állandósult „bosszúvágy" – hatásos és veszedelmes robbanóelegyet alkotott. Az eredmény pedig nem csupán

Nanking és egy sor más rémség lett, de egy olyan japán hadsereg is, amelynek minden megmozdulását a kíméletlenség jellemezte.

Kondo elmondta, hogy a kínai vidéket nagyon is kiszámított módon gyűrték maguk alá. Egysége először is értesüléseket szerzett az útjukba kerülő faluról vagy városról oly módon, hogy elfogta és kivallatta a helyieket (ennek során közkeletűnek számított a kínzás alkalmazása). Egyszer a kivallatott falusiakat ott helyben meg is ölték. Igaz, akkoriban „helyes volt megölni egy csankarót [gúnynév a kínaiakra, jelentése »disznó«], puskával vagy karddal egyaránt – bár egy csankaro esetében a kő is megtette". Miután értesüléseket szerzett az előtte fekvő célpontról, az egység megindult előre. Az eljárás mindig ugyanaz volt:

– A katonák először betörtek a faluba, majd a házakba, ahol pénzt és élelmet raboltak. Azután felkutatták a nőket. És jött a tömeges erőszak... úgy tíz-harminc férfi jutott egy asszonyra.

Ellentétben a Szovjetunió német megszállásával, amikor a nemi erőszak, ha elő is fordult, nem számított bevett gyakorlatnak, a japánok szinte minden esetben meggyalázták a nőket. A németeket arra tanították, hogy az alantas szlávok megerőszakolása „faji bűntett" (miután a nácik szemében egy „alantas fajhoz" tartoztak, a szláv nőket nem tekintették embernek), a japánok azonban egészen másként értelmezték a tényt, hogy a kínai nők „disznók". Számukra a kínaiak vélelmezett alantassága épp hogy megnyitotta az utat a brutális erőszak előtt, de mint Kondo elmondta, nagy tévedés lenne az ilyen támadások számlájára pusztán a nemi vágyat írni, legalábbis nem abban az értelemben, ahogyan mi ismerjük. Valami más, sötétebb indíték is lappangott az erőszak mögött, amit Kondo Hadzsime is bevallott, amikor saját részvételét firtattuk.

Szokványos esetben, mint mondta, a többi katona nem „hívta" meg a „zöldfülűeket", hogy vegyenek részt az erőszakban. A japán hadsereg – akárcsak a japán társadalom – merev hierarchián alapult, a rangidős katonák akár málhás lóként is használhatták fiatalabb társaikat.

– Olyan rosszul bántak velünk – mesélte Kondo –, az idősebb katonák olyan gonoszak voltak hozzánk, hogy eszembe se jutottak a nők.

Ám mindez megváltozott egy napon, amikor már harmadik éve szolgált a Kínát feldúló seregben. Idősebb társai elkaptak egy nőt, akit sorban megerőszakoltak. Azután az egyik negyedéves katona – aki egy szinttel felette állt a hierarchiában – odakiáltott neki:

– Kondo, gyere és gyalázd meg!

Kondo az invitálás hallatán azt érezte, hogy „nem utasíthatja vissza". Társai így jelezték neki, hogy maguk közé fogadták; a beavatási rítus arra utalt, hogy pályájának új s talán kecsegtetőbb szakaszába léphet. Maga az aktus számára nélkülözött minden nemiséget, annál inkább tűnt beavatási szertartásnak. Azon a napon az egység 10-20 katonája gyalázta meg az ismeretlen kínai nőt. Kondo nem emlékezett, ezután mi történt vele (bár a tömeges erőszak áldozatait rendszerint megölték), sőt azt állítja, „semmire sem emlékszik vele kapcsolatban".

Annál inkább emlékszik arra az esetre, amikor egy nőt a szokástól eltérően nem öltek meg a tömeges erőszak után. A cipőjét leszámítva teljesen meztelen és a csecsemőjét magához ölelő nőnek ehelyett velük kellett menetelnie a következő harcálláspontig. A hegyi csapáson a nő hamar kimerült, nem tudta tartani velük a lépést, ezért Kondon bajtársai „meg akartak szabadulni" tőle.

– Két-három méterre tőlem katonák beszélgettek. Az egyikük hirtelen felállt, megragadta a kisbabát és ledobta a harminc-negyven méter magas szirtről. A gyerek anyja abban a pillanatban követte, utána ugrott a szirtről, és amikor ezt láttam, arra gondoltam, micsoda szörnyű dolog. Sajnáltam őket, de utána folytatnunk kellett a menetelést.

Mi járhatott a japán katona fejében, amikor ledobta az asszony gyerekét a szakadékba? Meg akart szabadulni egy őket hátráltató tényezőtől? Az erejét akarta fitogtatni? Ki kellett mutatnia a kínaiak iránt érzett megvetését? Ugyanaz a „kíváncsiság" vezérelte, mint Petras Zelionkát, amikor agyonlőtt egy gyermeket? Talán mindez egyszerre?

Kondo állítása szerint csupán egy alkalommal követett el nemi erőszakot – „beavatása" alkalmával. Hajlok rá, hogy higgyek neki, de csak mert nem sokkal ezután az egységét áthelyezték Okinavára, ahol hiábavaló küzdelmet folytatott a szövetségesek ellen. Okinaván az amerikaiak végül elfogták, amikor megkísérelt végrehajtani egy öngyilkos támadást, és ezzel számára véget ért a háború.

Kondo Hadzsime értelmes ember benyomását keltette. Szemlátomást sokat gondolt a japánok kínai rémtetteire, ahogyan saját bűnösségére is. Végül tett még egy kísérletet arra, hogy megmagyarázza, hogyan vehetett részt mindebben.

– Talán aki egy évet tölt a harctéren, képes elviselni, de mi már két-három éve harcoltunk, és beleőrültünk. Az ember gondolkodása ilyenkor annyira betegessé válik, hogy ilyen szörnyű dolgokat tesz. De ez a mentalitás csak azután jött létre, hogy sokáig harcoltunk. Békeidőben nem tudnám elképzelni, annyira abnormális. Minden harctéren történnek hasonló dolgok, de amikor emberi lényeket ilyen abnormális harctérre küldenek, akkor mindenki vadállattá válik. Hacsak valaki nem magasan iskolázott... Talán néhányan képesek voltak értelmesen viselkedni, de én nem voltam művelt... [pedig] nagyon fontos, hogy mindenkinek legyen lelki ereje egyénként gondolkodni és cselekedni. Én csak egy műveletlen, buta ember vagyok, de erre jutottam.

WOLFGANG HORN
VADÁSZAT A VÖRÖS HADSEREG KATONÁIRA

1941. június 22-én Wolfgang Horn, egy páncélos tüzérüteg tiszthelyettese elégedetten figyelte, ahogy a gránátok becsapódnak a Vörös Hadsereg állásaiba. A Szovjetunió elleni német invázió első pillanatait élte, és a látvány mérhetetlen elégedettséggel töltötte el.

– Élveztem seregünk erejét, ahogy ezernyi gránátot küldtünk az orosz határvédelem soraiba... Eltöltött egy nagyszerű érzés az erőnk felett, amelyet rászabadítottunk a bizonytalan és megvetett ellenségre.

Öt emlékezetes hónap kezdődött számára – öt örömteli hónap, amelynek csúcspontját Horn életének legizgalmasabb napja jelentette. Wolfgang Horn nevetve, mosolyogva és kuncogva idézte fel nekem a történetet. Számára a háború nyilván nem volt utazás a sötétség mélyére, sokkal inkább vad játék, vérpezsdítő vadászat.

Mint sok más általam megismert német veterán, Horn is állította, hogy sosem volt fanatikus náci. Az 1930-as években csak azért csatlakozott a Hitlerjugendhez, mert „ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy valaki a középiskolában maradjon és továbbléphessen".

– Ezért hetente egyszer eljártam a Hitlerjugend esti iskolájába, vasárnap pedig terepgyakorlatokat tartottunk, készültünk a háborúra – hogyan keressünk fedezéket, hogyan törjünk előre, meg ilyenek... Nem zavart.

Horn egy weimari gyűlésen közvetlen közelről látta Hitlert is, aki nem tett rá nagy hatást:

– Végigmasírozott az úton a náci vezetőkből álló kíséretével, és nagyon sápadtnak, jelentéktelennek tűnt; nem volt benne semmi különleges. Nagyot csalódtam. Nem volt benne semmi... semmi különleges. És a beszédeiben is folyton ugyanazt hajtogatta. Egy idő után betéve tudtam az egészet.

Érdekes módon, a Hitler és a nácik iránti érdektelenség nem gátolta Hornt abban, hogy a Szovjetunió megszállását igazságos háborúnak lássa. Az ő története is azt példázza. akkoriban nem kellett Hitler hívének lenni ahhoz, hogy valaki teljes szívéből higgye: a kommunizmust porba kell tiporni. Hornnal az 1990-es évek végén beszéltem Londonban, de még akkor is váltig állította, a Szovjetunió német megszállása „megmenthette volna Európát a kommunizmustól".

Ahogyan Wolfgang Horn látta, a németek küldetése az volt, hogy megvédjék a nyugati civilizációt Sztálin barbár hordáitól. Ez az egyik

oka, amiért készségesen vett részt ebben a hadjáratban, és úgy gondolta, ennyivel az igazságérzetének is tartozik. A másik ok, hogy meggyőződéssel vallotta: egy alacsonyabb rendű faj ellen harcol.

– Láttuk az életszínvonalbeli különbségeket... a primitív orosz házakat... Annyival a mi szintünk alatt éltek, hogy nem okozott gondot, ha tüzet kellett nyitni egy orosz házra... Egy alacsonyabb szinten álltak... Három övezetre osztottuk Európát – Európa A, B és C –, és Oroszország volt Európa C, a legalacsonyabb szint. Anglia és Németország Európa A, Lengyelország talán Európa B, és Oroszország a C.

Ahogy szinte mindvégig, halvány mosoly játszott Wolfgang Horn ajkán, ahogyan megalkotta ezt a sommás ítéletet. Hitte, hogy a Szovjetunió elleni brutális háborúval kapcsolatban egy sor bizonyosságot nem érhet kétely, ám ezek közül is messze kiemelkedett az a bizonyosság, hogy az oroszok jóval a németek alatt álltak.

A háború későbbi szakaszában, amikor ő is a felperzselt föld taktikáját követte a német állások mögött harcoló orosz partizánokkal szemben, saját bevallása szerint felégetett egy egész falut, mert az a gyanú szerint menedéket nyújtott a partizánoknak. Az asszonyokat és gyerekeket egyszerűen kihajította a hóba. Amikor felvetettem, hogy az asszonyok és gyerekek meg is halhattak e bánásmód következtében, így felelt:

– Tudom, tudom... Ez előfordulhatott, de tudjuk azt is, hogy az oroszok igen találékonyak, megbirkóznak a hideggel.

Amikor azt kérdeztem, hogy így visszatekintve érez-e bármiféle szégyent a falu felégetése miatt, halkan felnevetett.

– Nem igazán... bizonyos fokig még örültem is, hogy sikerült megtennünk.

Fontos rámutatnunk, hogy ez a gondolkodásmód nem a háború során, a harci tapasztalatok eredményeként fejlődött ki Wolfgang Hornban. Magával hozta ezt a meggyőződést, amikor a Szovjetunió földjére tette a lábát, majd a legelső naptól bizonyságokat keresett az ellenséges vidéken, amelyekkel alátámaszthatta előre megalkotott ítéletét. Ez az előítélet kezdettől meglepő hatással járt: lehetővé tette Horn számára, hogy élvezze a háborút. Miután megszabadult attól a bénító érzéstől, hogy gyötrelmet okoz embertársainak, képes volt átadni magát a felemelő tapasztalatnak, hogy szétrobbantja őket. Ezt az érzést erősítette a németek tagadhatatlan technológiai fölénye is. Horn része lett a legfélelmetesebb páncélos inváziónak, amit csak látott a világ. A hagyományos harcelmélet egészen addig azt tartotta, a hadjáratban hullámok követik egymást: előbb a bombá-

zás, azután a tüzérség, majd a harckocsik, végül a gyalogság előretörése; csakhogy a háború első hónapjaiban a németek valami egészen mással próbálkoztak.

A Lengyelország 1939 őszi inváziójában bemutatkozó, majd Franciaország és a németalföldi országok 1940 tavaszi megszállásában továbbfejlesztett német blitzkrieg (villámháború) taktika technikai tökélyre érett, mire a Szovjetunió elleni támadásra sor került. Az ellenség ezúttal nem hullámokban támadt. A németeknek sikerült minden katonai erőfeszítésüket egyetlen kis pontra – gyakran egyetlen útra – összpontosítaniuk; a bombázók, a gépesített gyalogság, a harckocsik, a motorkerékpárok és a lövegek mind ugyanabban az időpontban támadtak. E stratégia koordinálása magas fokú szervezőképességet igényelt, amellyel akkortájt egyetlen más nemzet sem rendelkezett. Néhány méternyi eltérés a tüzérségi számításokban, alig néhány másodpercnyi késlekedés, és a németek súlyos csapást mérhettek volna saját erőikre.

– Bármikor könnyedén kommunikálhattunk egymással – mesélte büszkén Horn. – Természetesen hatalmas előnyt jelentett, hogy koordináltan támadhattunk.

Az önfeledt elégedettséget, amely e katonákat eltöltötte a szétzúzott szovjet állások láttán, szinte lehetetlen eltúlozni. A mérhetetlen magabiztosság kezdetben indokoltnak is tűnt. Egy megszálló sereg sem jutott előre olyan sikeresen vagy gyorsan, mint a németek 1941 nyarán. Őszre a Vörös Hadsereg hárommillió katonáját vetették hadifogságba, gyakran a kiterjedt átkaroló hadműveletekben, miután a villámháborús taktika réseket ütött az orosz vonalakon és egész hadtestek körülzárását eredményezte. Szeptember végére a németek 650 kilométer mélyen jártak a Szovjetunióban. Alig három hónap alatt elfoglalták Ukrajna nagy részét – benne a fővárost, Kijevet –, egész Fehéroroszországot és annak fővárosát, Minszket, az összes balti államot. S ha ez nem lenne elég, ostrom alá vették Leningrádot, és már megindultak Moszkva felé.

A német invázió sikereinek csúcsán, amikor a berlini Sportpalastban Hitler bejelentette, hogy a Vörös Hadsereg „sosem támad fel", Wolfgang Horn is megtapasztalta életének legizgalmasabb pillanatát. 1941 októberében, az úgynevezett „vjazmai bekerítésben", Moszkvától 150 kilométerre nyugatra, a 3. és 4. német páncélos hadosztály öt teljes orosz hadtestet fogott körül. A pánikba esett orosz katonák mindent megpróbáltak, csak hogy kitörjenek a bekerítésből, akár fegyver nélkül is rárontottak a német sorokra. Horn szemtanúja volt, amint „egyik hullám a másik után tört előre".

– Amikor az első vonalat lekaszabolták, [a második vonalbeli katonák] lehajoltak és elvették a halottak fegyverét, majd tovább törtek előre, míg őket is leszedték... Fegyverek nélkül kellett támadniuk. Tudja, ez hihetetlen volt számunkra, de nekik láthatóan megszokott volt... Bármennyire is idegennek találtuk, ők így harcoltak.

Egy éjszaka, Vjazma város közelében, Horn és az egysége közvetlen kapcsolatba került a Vörös Hadsereg hanyatt-homlok menekülő katonáival. Hornt nem sokkal korábban megsebesítette egy orosz kézigránát repesze, ami „feldühítette".

– Csak eldobtam a kézigránátjaimat és lőttem a felém közeledő oroszokra. Néhányan előreszegezett szuronnyal jöttek, tudja, ezért gondolkodás nélkül tüzeltem.

Horn és a bajtársai egy orosz katonákkal teli teherautót is megtámadtak, amint az megpróbált elhaladni.

– Az oroszok gyáván megfutamodtak, néhányan egyenesen megpróbáltak elbújni a jármű mögött. Csak lefeküdtek a földre és nem mozdultak.

Horn mély megvetést érzett a katonák iránt, akik halottnak tettették magukat. Miután az oroszokra ripakodott, hogy emeljék fel a kezüket, nem kapott tőlük választ, ezért tüzet nyitott.

– Megrázkódtak, ahogy a golyók végigsöpörtek rajtuk... Amikor nem adták meg magukat, lelőttük őket... Gyávák voltak, és a gyávák nem érdemeltek ennél jobbat.

Ezen a ponton Wolfgang elnevette magát.

– Így éreztük... Én magam sosem tettem volna ilyet. Mi sosem tettünk volna ilyet. Csak lefeküdni és semmit se csinálni!

Számításai szerint a Vörös Hadsereg 20-30 katonáját ölte meg akkor – életének legizgalmasabb éjszakáján.

Wolfgang Horn értelmes ember – a háború után tudósként dolgozott, az IQ tesztekkel kapcsolatban végzett kutatásokat –, mégis az alábbi választ adta, amikor arról faggattam, mi teszi olyan izgalmassá ezt az élményt:

– Hogy kézigránátokkal és puskagolyókkal olyan sok oroszt ölhettem meg – felelte kéretlen egyszerűséggel és nagy átéléssel.

Mielőtt találkoztam Wolfgang Hornnal, azt gondoltam, a háború félelmetes, veszélyes és olykor talán felemelő. Mióta megismertem, már tudom, hogy bizonyos emberek számára egyszerre lehet mindhárom, sőt ennél több is. Megtanultam, hogy bizonyos emberek számára a vérontás és az erőszak lehet akár pompás mulatság is.

ENOMOTO MASZAJO
ERŐSZAK, GYILKOSSÁG ÉS KANNIBALIZMUS

Az ókori rómaiak aggódtak amiatt, hogy civilizációjuk elpuhul, hogy a forró fürdők és puha ágyak kényelme kiöli belőlük a harci ösztönt, amelynek révén elpusztíthatnák ellenségeiket. Az elmúlt húsz-egynéhány év során én ennek az ellenkezője miatt szorongtam: hogy a nyomorúságról és az emberi hitványságról hallott számtalan történet eltompítja érzékeimet és fásulttá tesz a szenvedésre. Azután 2000-ben, Tokióban találkoztam Enomoto Maszajóval, és rádöbbentem, hogy nem tompultam el – olyannyira nem, hogy a története máig kísért.

Enomoto egy vidéki földműves fiaként 17 éves korában lépett be a japán hadseregbe, hogy szerencsét próbáljon. Miután megtapasztalta a brutális kiképzést, ahogyan azt Kondo Hadzsime is felidézte, Kína északi részében, az ellenséges ország szívében találta magát. Ahol felfedezte, hogy azt tehet a helyi lakossággal, amit csak akar – azokkal az emberekkel, akikről azt tanulta, hogy „a csótányoknál is rosszabbak".

Életének meghatározó eseménye 1945 májusában történt. Ő és a bajtársai éheztek és kimerültek; hónapok óta távol voltak a többiektől és az ellenséges vidéket járták. Így amikor Enomoto törzsőrmester hírét vette, hogy egy kínai nő visszatért a közeli elhagyatott faluba, utánajárt a dolognak. Amint elérte a falut, azonnal meglátta a nőt.

– Beszélt japánul – emlékezett vissza Enomoto –, és elmondta, hogy a szülei próbálták meggyőzni, hagyja el a falut, de ő azt mondta, a japánok nem is olyan rossz emberek, ezért inkább maradt.

A nő nagyobbat nem is tévedhetett volna, hiszen a látványa csak egyetlen zsigeri reakciót válthatott ki Enomotóból:

– Amikor megláttam egy nőt az ellenséges területen, először mindig az ötlött fel bennem, hogy megerőszakolom. Habozás nélkül.

Enomoto körülnézett, majd mikor látta, hogy senki sincs a közelben, a kerítés mögött leteperte a nőt.

– Ellenállt, de ezzel nem sokra ment nálam. Nem figyeltem arra, amit mondott.

Miután meggyalázta a nőt, ugyanazt tette vele, mint a többiekkel – megölte.

– Ledöftem a kardommal. A tévében ilyenkor mindig ömlik a vér, de a valóságban nincs sok... Amikor a kardommal levágtam valakit, nem borított el a vér. Tapasztalataim alapján nem így működik a dolog. A vér

nem fröcsög úgy, mint a filmeken. Ha elvágjuk valaki nyakát, csak kevés vér serken ki, egyáltalán nem úgy, mint a tévében... Így amikor megöltem azt a nőt, nem úsztam a vérében.

Hanem amikor letekintett az általa megerőszakolt és megölt nő testére, egy másfajta gondolat fészkelte magát az agyába. Ő és a bajtársai éheztek – már napok óta nem ettek húst. Miért ne ennék meg őt? Enomoto elvonszolta a tetemet az árnyékba, ahol nekilátott felaprítani. Jókora húsdarabokat vágott ki a lábából, a karjából, a testéből.

– Próbáltam olyan helyeket választani, ahol sok a hús.

Azután elvitte a darabokat az egységének és kiporciózta a bajtársai között. Nem árulta el a katonáinak, miféle húst kaptak, azok pedig nem kérdezték. Enomoto mégis úgy érezte, a parancsnoknak tudnia kell, hogy embert esznek, ám amikor a tiszt meghallotta ezt, egyetlen szót sem szólt.

Enomoto maga is evett a húsból, amit „ízletesnek és puhának" érzett.

– Szerintem finomabb volt a sertéshúsnál, legalábbis akkor úgy éreztem.

Bűntudat sem gyötörte a tette miatt.

– Megerőszakolni, megenni, megölni [a kínai nőt] – mindez semmit sem jelentett. Ugyanez áll mindenre, amit [Kínában] tettem. Csak utána kezdtem megbánást érezni.

A nemi erőszak hivatalosan a Japán Császári Hadseregben is bűnnek számított, de amikor megkérdeztem, miért nem tiltakozott a tiszt, Enomoto egyszerű választ adott:

– Mert a tisztek is ezt csinálták... Úgy éreztük, mindent a császárért teszünk, ezért minden rendben volt, amíg a császár nevében tettük. Erőszak, gyilkosság, gyújtogatás... Talán nem kellett volna ezt tennünk, de a katonáknak kárpótolniuk kellett magukat. A császárért harcoltak, ezért járt valamilyen kárpótlás.

A felfalt falusi nőt is beszámítva Enomoto állítása szerint nyolc kínait erőszakolt meg. Azt is hozzátette, hogy miután „fiatal" volt, úgy érezte, az erőszak nagyon is „rendben van", s bár bűnt követett el, „katonaként érzett némi kielégülést".

Mikorra ezek a szavak elhangoztak, már több mint egy órája hallgattam Enomoto Maszajót. Besötétedett, és a hagyományos japán fogadóban, ahol filmeztünk, a lámpások fénye hosszú árnyakat vetett a rizspapír falakra. Fokozatosan kezdett olyan érzésem támadni, mintha az általa elmesélt történetek megtöltenék a szobát, hogy a háborús élmények felemlegetése megmérgezi a levegőt. Sok száz háborús veteránnal készítettem

interjút, és közülük sokan követtek el szörnyű cselekményeket, korábban mégsem éreztem ilyet soha. Nem hiszek a kísértetekben, szellemekben vagy természetfeletti látomásokban, ezért nem mondhatom, hogy valamiféle víziót tapasztaltam. Nem, inkább olyan érzés kerített hatalmába, mint amikor ellátogatunk egy helyre és valamiért rosszul érezzük magunkat, vagy amikor először találkozunk valakivel, de mielőtt még megszólalna, már tudjuk, hogy valami szörnyűséget akar elmondani.

Néhány másodperccel később leálltunk, amíg filmet cseréltünk a kamerában, én pedig kinyitottam az ajtót, hogy beengedjem a friss esti levegőt. A szoba légköre egy csapásra megváltozott: bármi is telepedett rá, hirtelen szertefoszlott. Azóta se éreztem ilyet.

A háború után a kínaiak bebörtönözték Enomotót. Mintegy ezer másik japán rabbal a pujani fogolytáborban, Kína északi részén őrizték. Tekintve a rettenetes bűnöket, amelyeket ő és bajtársai elkövettek, a kínaiak részéről joggal számíthatnánk drákói szigorra, mégis:

– A kínai őrök naponta háromszor adtak nekünk fehér rizst, míg ők maguk napjában csak kétszer ettek – mesélte Enomoto. – És az összes étel, minden alapanyag nagyon jó volt. Ilyesmit nem kaphattunk volna Japánban. És ez rabságom alatt mindvégig így folytatódott.

A meglepően enyhe bánásmód láttán Enomoto is azon kapta magát, hogy átértékeli háborús tetteit:

– Ha továbbra is a magam szemszögéből látom a dolgokat, nem hinném, hogy valaha is éreztem volna megbánást. Csak azért kezdtem megbánást érezni, mert idővel a kínaiak szemszögéből értékeltem a dolgokat. Azért tettem ezt, mert a kínaiak igazán nagylelkűen bántak velem. Egyszer sem vertek vagy szidtak meg.

Enomoto úgy érezte, kínai fogvatartói – a gyűlöletes ellenség katonái – különbül bántak vele, mint a háború idején saját felettesei a Japán Császári Hadseregben. Ezért jutott el odáig, hogy önként vallomást tesz.

– [A kínaiak] nem mondták nekem, hogy bármit tegyek. Magam döntöttem úgy, hogy vallomást teszek... mert felismertem, hogy bűnöket követtem el. A kínaiak nem utasítottak semmire. Papírt és ceruzát kértem, hogy leírhassam mindazt, amit elkövettem... És a listám alapján a kinaiak elmentek ellenőrizni a helyszineket, ez nagyjából egy hónapig tartott. Minden, amit leírtam, pontosnak bizonyult. És ők megértették, hogy az igazat mondtam.

A kínaiak nem jutalmazták meg Enomotót, amiért vallomást tett – de meg sem büntették, amikor megismerték háborús bűneinek valódi természetét. Mint mondta:

– Semmi sem változott. A kínaiak pontosan ugyanúgy bántak velem.

Figyelemre méltó, hogy a kínai hatóságok komoly gondot fordítottak a japán bűnösök vallomásának ellenőrzésére: valamennyit összevetették más bizonyítékokkal, a különféle szemtanúk állításaival. Szemben a nem demokratikus országokban folyó más vizsgálatokkal, itt szemlátomást őszintén törekedtek az igazság feltárására.

Enomoto Maszajo a tábor japán hadifoglyai közül elsőként vallotta be a nemi erőszakot. Amíg fel nem szólalt, a többi rab „beszélt rablásról, fosztogatásról, de sosem a nők megerőszakolásáról. Miután én vallomást tettem, mindenki vállalta, hogy megerőszakolták a nőket".

1956-ban, miután feltárták valamennyi háborús bűnét, a kínai hatóságok olyan döntést hoztak, amely első hallásra érthetetlennek tűnik – megengedték Enomotónak, hogy szabad emberként visszatérhessen Japánba. A vallomást tett háborús bűnösök szabadon bocsátásának politikája rendkívül felvilágosult gondolkodásra vall a kínaiak részéről. Hiszen ha egyszerűen agyonlövik Enomotót, mit tudhatott volna a világ a bűneiről? S miután a háborút követő években nyilvánvalóvá vált, hogy a japán hatóságok nem követik a németek példáját és vallják be nyíltan a japánok által elkövetett háborús bűnöket, Japán érdekeit nyilván az szolgálta volna a legjobban, ha egyetlen háborús bűnös sem tér haza Kínából. Így azonban a Császári Hadsereg számos háborús veteránja érezte szükségét, hogy beszéljen bűneiről, amelyeket a császár nevében követett el – annak a császárnak a nevében, akit a szövetségesek a háború után is meghagytak Japán trónján. Mindezek fényében aligha meglepő, hogy a japánok többször kísérletet tettek a hazatért veteránok ellehetetlenítésére, azokat a kínai „agymosás" termékeinek állították be. Tegyük hozzá, mindhiába, hiszen a hazatért veteránok történetei egybecsengtek a szemtanúkéval és a néhány egykori katonáéval, akik már korábban nyilatkoztak.

Miután interjút készítettünk Enomoto Maszajóval, lehetőség szerint próbáltunk meggyőződni róla, hogy hiteles történetet adott elő – különösen ami a kannibalizmust illeti. Első hallásra a történet túlságosan elrugaszkodottnak tűnt, ám Yuki Tanaka úttörő kutatása[1] igazolta, hogy „a kannibalizmus gyakorlata [a Japán Császári Hadsereg soraiban] sokkal szélesebb körben terjedt el, mint korábban gondolták". S bár Tanaka professzor munkája a japánok új-guineai viselkedésén alapult, nincs okunk feltételezni, hogy a katonák Kínában másfajta megközelítéssel éltek volna. Ezt támasztja alá, hogy az 1950-es években, miután utánajártak Enomoto vallomásának, azt a kínaiak is hitelesnek találták.

Mégsem az a kifinomultság tette rám a legnagyobb hatást, amellyel a kínaiak a japán háborús bűnösök ügyét kezelték. Az Enomotóval folytatott beszélgetésből leginkább egy odavetett megjegyzés maradt meg bennem:

– A kínaiak megdicsértek, azt mondták, mindig én írtam a leghosszabb és legpontosabb vallomásokat.

Azért tartom fontosnak ezt a megjegyzést, mert Enomoto nem rejtette véka alá, hogy a háború idején egységének talán legbuzgóbb tagja volt – egyebek közt mindig elsőként jelentkezett, ha gyakorlásként élő kínai foglyokat kellett szuronyra hányni. Minden tőle telhetőt megtett, hogy kivívja felettesei elismerését, s miután bebörtönözték, ugyanúgy megtett mindent, amivel foglyul ejtői kedvében járhatott. Belső meggyőződése ekkor 180 fokos fordulatot vett, anélkül hogy emiatt bármilyen belső konfliktusba keveredett volna – egyszerűen azért, mert jellemének alapvető vonása egyfajta szolgalelkűség: másra se vágyott, csak hogy főnökei kedvében járjon és beilleszkedjen abba a közegbe, ami éppen akkor körülvette. Ahogy az interjú után hazafelé autóztam Tokió neonfényben úszó utcáin, ezt a felismerést legalább annyira felkavarónak találtam, mint Enomoto Maszajo történetét az erőszakról, gyilkosságról és kannibalizmusról.

1. Yuki Tanaka: „Hidden Horrors", *Japanese War Crimes in World War Two* (Westview Press, 1998)

NEGYEDIK RÉSZ

FOGLYOK

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ SORÁN nemcsak többen estek fogságba, mint bármely korábbi fegyveres konfliktusban, de a foglyok által megtapasztalt körülmények is alapjában különböztek minden addigitól. Kötetünknek ebben a részében kilenc egykori fogoly is igazolja ezen állításokat, emellett esélyt kínál annak megismerésére, hogyan alkalmazkodik az ember a szinte elképzelhetetlen szélsőségekhez.

Miután a foglyul ejtők a lehető legváltozatosabb körülmények között tartották foglyaikat, át kell értékelnünk azt is, mit értünk „fogság" alatt. Alekszandr Mihajlovszkij német fogságának első napján ugyan nem látott börtönfalakat, mégis ugyanúgy hadifogolynak számított, mint Peter Lee, aki egy japán fogolytábor szögesdrótkerítése mögött töltötte rabságának hosszú éveit.

E történetek fényénél azt is át kell gondolnunk, egyáltalán mit értünk a „fogoly" szó alatt. Szokványos esetben a fogoly az, akinek a szabadságát adott időre korlátozzák; aki adott „bűnökért" adott elbánásban részesül. Igen ám, de a háború idején sokan átértelmezték ezt a fogalmat – legfőképpen a németek, akik a náci ideológia szellemében bántak a foglyokkal. Nagy általánosságban kijelenthető, hogy a szovjet hadifoglyok sokkal rosszabb elbánásban részesültek, mint mondjuk a britek – hárommilliónál is több szovjet halt meg német fogságban. A németek náluk szörnyűbb sorsra csak a zsidókat kárhoztatták, akiket gettókba zártak (mint Estera Frenkielt és Lucille Eichengreent) vagy táborokba küldtek (mint Samuel Willemberget). E helyek közös tulajdonsága, hogy a nácik szemében „átmenetinek" számítottak. A zsidókat éveken át fogva tarthatták a gettókban, vagy csak néhány percig Treblinkában, a nácik végső soron ugyanazt a sorsot szánták nekik – halált valamennyi zsidóra. Ez a fajta „fogság" egyedülálló a világtörténelemben.

A második világháború a tekintetben is mérföldkő a büntetések történetében, hogy sok millióny civil tömeges fogva tartásával járt együtt. Idősek, anyák, gyermekek, csecsemők – valamennyire fogság várt, emiatt

a fogság sokak számára katasztrofális következményekkel járt. Egy valamit ugyanakkor megtanultam az egykori foglyoktól: nincs két rab, aki ugyanúgy birkózna meg a traumával. Ami működött Peter Lee számára (csak a pillanatra összpontosított, mintha a jövő nem is létezne), nem vált volna be Tatyjána Nanijevának (aki úgy maradt felszínen, hogy nap mint nap elképzelte a felszabadítókat, amint egyre közelebb kerülnek).

ALEKSZANDR MIHAJLOVSZKIJ

A NÁCIK ÉLŐ AKNASZEDŐI

Aki foglalkozott már a történelemmel, az pontosan tudja, hogy a múltról alkotott képünk szüntelenül változik. Az eseményeket újraértelmezzük, átértékeljük, vita tárgyává tesszük. A hírnév felcsillan és megfakul. De ami még fontosabb: vagy biztosítják, vagy megtagadják a hozzáférést azokhoz a feljegyzésekhez és szemtanúkhoz, amelyek/akik alapján építőkockánként felépíthetnénk a hiteles történetet. A Szovjetunió történelméről alkotott tudásunk és képünk is megváltozott, mióta leomlott a vasfüggöny és a keleti archívumok kutathatóvá váltak. Fennáll ugyanakkor a veszély, hogy ezt magától értetődőnek tekintjük, mintha nem vehetnék el tőlünk – pedig ez távolról sincs így. Sosem szabad elfelednünk, hogy amíg a történelem számos leckével és talán tanulsággal szolgál számunkra, csupán egy dolog biztos: a dolgok változnak.

A dolgok akkor is megváltoztak, amikor 1990 végén kutatási és filmezési céllal ellátogathattam Belaruszba. Ez a Lengyelország, Ukrajna, Oroszország, Lettország és Litvánia közé ékelődő földdarab 1922-ben lett a Szovjetunió része. A második világháború idején az ország számtalan atrocitás helyszíne lett: előbb a német Középső Hadseregcsoport tört itt át Moszkva felé, majd a frontvonal mögött bontakozott ki véres belháború a németek és Sztálin partizánjai között. Hagyományosan úgy tartjuk, arányait tekintve Lengyelország szenvedett legtöbbet a háborúban – hatmillió lengyel halt meg, ez a háború előtti népesség 18 százaléka –, de csak mert az akkortájt a Szovjetunió tagköztársaságának számító Fehéroroszország nem volt független állam. Kevesen tudják, hogy a háború alatt 2,2 millió fehérorosz halt meg – ez a háború előtti népesség teljes 25 százaléka.

Belarusz 1991-ben kikiáltotta függetlenségét, majd három évvel később az elnöke Alekszandr Lukasenko lett, akinek 2006-os újraválasztását a külföldi elemzők szabálytalannak nyilvánították, és akinek az uralmára súlyos emberi jogi kihágások nyomják rá a bélyegüket. Lukasenko különc, autokrata uralkodó, aki saját hűbérbirtokának tekinti Belaruszt. Nem bízik a külföldi újságírókban, ezért manapság szinte lehetetlen vízumot szerezni abból a célból, hogy történelmi dokumentumfilmet forgassanak az országban. Ám 1998-ban, amikor átmenetileg enyhült a fehérorosz hatóságok és a nyugati média konfliktusa, nekem lehetőségem nyílt látogatást tenni odaát.

Megdöbbentett, mennyire tetszik a hely – persze nem a rendszer, sokkal inkább a tájak és az emberek. Európai viszonylatban Belarusz a második leggyérebben lakott ország, amelynek legtöbb térsége hihetetlenül csendes és békés. Belaruszban ugyanannyian laknak, mint Portugáliában – megközelítőleg tízmillióan –, csakhogy kétszer akkora területen. Minszk szemrevaló főváros, szellős sugárutakkal és fasorral övezett utcákkal, de persze nem ez vonzott ide elsősorban, hanem a lehetőség, hogy találkozhatok olyanokkal, akik Belaruszban vészelték át a háború mindent felforgató viharát. S ha már legalább kis időre alkalmam nyílt betekinteni az ország valóságos történetébe, megkérdőjelezhettem Belarusz talán legelevenebb világháborús mítoszát: a partizánháborúkat. Mert a Vörös Hadsereg nemes partizánjairól és a helybéliekkel ápolt remek kapcsolatáról szóló propagandafilmek mögött sokkal sötétebb igazság lappang. Számtalan vidéki emberrel találkoztam, szerintük a partizánok iszákos haramiák voltak, akik elrabolták a jószágokat és az élelmet. Megtudtam, hogy éjszakánként a partizánok előmerészkedtek az erdőből, kiválogatták a falusiakat, akik szerintük együttműködtek a németekkel (a vádak legtöbbször puszta gyanakváson alapultak), és megölték őket. Egy asszony szerint a németekkel összevetve „a partizánok voltak a rosszabbak". Ha a kommunizmus összeomlása előtt nyilvánosan el merte volna mondani mindezt, biztosan börtönbe kerül.

Ezek után legalábbis érdekes, hogy Belaruszba tett utazásom idejéből egy olyan személyre emlékszem legélesebben, aki nem a partizánok, hanem a németek rossz bánásmódját szenvedte meg. Alekszandr Mihajlovszkijnak hívták, és Makszimokij kis falujában, a fehérorosz vidék mélyén lakott. Története leginkább az általa leírt egyetlen nap váratlan, rémálomba illő jellege miatt vésődött belém. 1943. július 21-én este Alekszandr abban a tudatban feküdt le, hogy a másnap épp olyan lesz, mint a többi. Tévedett: hajnali négy óra körül a 22. német gyalogos ezred katonái törték rá az ajtót és süketnéma fivérére, akivel egy házban lakott. A katonák felrázták a két tizenévest, majd kirángatták őket az útra, amely Makszimokijt összekötötte a szomszéd faluval. Itt a kezüknél fogva összekötötték őket féltucatnyi más falusival, hogy egy vonalban felálljanak az út teljes szélességében. Azután mind a nyolcuknak előre kellett indulniuk, méghozzá rövid, kiszámított léptekkel. A németek biztonságos távolságból követték őket.

Alekszandr Mihajlovszkij pontosan tudta, hogy aknamentesítésre használják őket:

– [A katonák] időről időre felrobbantak, a partizánok aknákat telepítettek, ezért [a németek] előreküldtek minket, hogy mi robbanjunk fel.

Mihajlovszkij azt is tudta, hogy a többi falusival együtt olyan helyzetbe került, amiből aligha van kiút.

– Tudtuk, hogy ha kikerülünk egy aknát és az egy mögöttünk haladó németet robbant fel, akkor éppúgy meghalunk, mert agyonlőnek minket. Ebben a tudatban, reményvesztetten haladtunk, mert tudtuk, ha nem mi robbanunk fel, akkor egy német fog, ez pedig azt jelenti, hogy a németek agyonlőnek – így vagy úgy, de meghalunk.

Miután bizonyos volt a halálában, Alekszandr a többi falusival együtt próbált távol maradni azoktól a helyektől, amelyeket aláaknázhattak.

– Igyekeztünk a földúton maradni és próbáltunk elkerülni minden gyanús helyet.

A terv nagyon is logikusnak tűnt. Ha így kikerülték az aknákat, talán megúszták a mögöttük haladó németek is, de ha nem, a golyó akkor is kívánatosabb halált ígért, mint egy taposóakna.

Alekszandr Mihajlovszkij nem meglepő módon nehezen talált szavakat, hogy leírja akkori érzéseit.

– A félelemtől kiszáradt a torkunk..., a könnyeinken át az utat is alig láttuk... A szívünk megkövült, és olyanná váltunk, akár az élőhalottak... Csak mentünk, nem tudtuk, hová, hogyan és miért... Hát ilyen volt.

A többi falubelijével együtt neki is szerencséje volt – arra az útra nem telepítettek aknákat, de könnyen lehetett volna másként is. Belarusz keleti határvidékén, a Kottbus hadművelet idején jócskán használtak fel fehéroroszokat a területek aknamentesítésére. Az ottani SS-parancsnok jelentése szerint „megközelítőleg két-háromezer helybéli halt meg az aknamezők megtisztítása során".[1]

Bár Alekszandr társaival együtt sértetlenül tette meg a hosszú utat, az életveszélyből még korántsem menekült ki. Miután elérték Bescsadij faluját, a németek négy embert – köztük Alekszandrt és a fivérét – különválasztották társaitól. Ez a négy már csak azért is gyanúsnak tűnt a németek szemében, mert tetterős, egészséges fiatalként nagyobb valószínűséggel lehetett partizán. Akkorra, 1943 nyarára a németek már elveszítették az ellenőrzést a fehérorosz vidék jó része felett, így a Vörös Hadsereg portyázó partizánjai nagyobb hatalmat gyakoroltak a helybélieken, mint ők. A németek az elrettentés eszközével próbálták behódolásra bírni a polgári lakosságot. Alekszandr, a fivére és két másik fiatalember aznap a saját bőrén is tapasztalhatta az elrettentési politikai gyakorlati alkalmazását:

– [A németek] egy burgonyaverembe raktak minket, és azt mondták: „Gyertek és nézzétek meg, hogyan lőjük agyon a banditákat!" Azzal felállították három géppuskát a verem közelében.

Merő véletlenségből Mihajlovszkij falujának néhány lakója látta, mi történik, és hárman oda is álltak a német egység parancsnoka elé. Szintén a vakszerencsének köszönhető, hogy a tiszt beszélt lengyelül, ahogyan a fehéroroszok is, akik így szót értettek vele.

– Ezek árvák – mondták a falusiak. – Apjuk-anyjuk meghalt. Nem banditák, a földjüket művelik, nincs közük semmihez... Az ott nyomorék, süketnéma.

Alekszandr és három társa a verem mélyéről nézett fel a géppuskákra és a tisztre, aki döntött a sorsuk felől. A férfi hosszan gondolkodott, végül megparancsolta, hogy húzzák ki őket a gödörből. Ki tudja, miért gondolta meg magát? Talán Alekszandr süketnéma fivére miatt könyörült meg, talán ellenezte, hogy kivégezzenek egy fogyatékkal élőt (bár más németeknek bizonyíthatóan nem voltak ilyen gátlásai). Sosem tudjuk meg.

A négy falusit éjszakára egy kamrába zárták, majd Minszkbe vitték, hogy csatlakozzanak egy csapat fehéroroszhoz, akiket Németországba küldtek kényszermunkára. A háború után Alekszandr Mihajlovszkij és fivére visszatért a szülőfalujába, ahol folytatta a földművelést.

Interjúnk másnapján visszavittük Alekszandrt kis faházához és búcsút mondtunk neki, majd nekiláttunk felvenni a tájat, hogy később bevágásokkal színesítsük a történetét. Minden békésnek és csendesnek tűnt, csak a közeli erdőben csiripeltek a madarak. Akkor nehezedett rám teljes súlyával mindaz, amit hallottam.

Különös érzés lett rajtam úrrá – valami, amit még a treblinkai és az auschwitzi haláltáborok helyén sem éreztem. Az a bizonyosság tudatosult bennem, hogy a természet – az engem is körülölelő éterien békés, zöldellő vidék – teljes közönnyel szemlélte Alekszandr Mihajlovszkij szenvedéseit. A fű tovább nő, a virágok szirmot bontottak volna akkor is, ha agyonlövik őt abban a veremben.

Akkor a szociáldarwinista Adolf Hitler szörnyű szavai ötlöttek fel bennem: „A Föld tovább forog – akár az ember öli meg a tigrist, akár a tigris falja fel az embert."[2]

1. Idézi Timothy Patrick Mulligan: *The Politics of Illusion and Empire* (Praeger, 1988)
2. *Hitler: Asztali beszélgetések 1941–1944*. 1941. szeptember 23. (Ármádia Kiadó, 2001)

SAMUEL WILLENBERG
TÚLÉLNI A HALÁLTÁBORT

1942-ben szerelvények százai dübörögtek keresztül Közép-Európán, hogy egymilliónál is több embert vigyenek a biztos halálba. Az év tavaszán az egyik ilyen vonaton utazott egy 19 éves lengyel zsidó, Samuel Willenberg is. Akárcsak a dél-lengyelországi Opatowból származó társait, őt is erőszakkal fogták el, egy olyan hajtóvadászat részeként, amelyre gyakran sor került a nácik által megszállt Lengyelországban.

A Samuellel együtt marhavagonokba zsúfolt tömeg sejtette, mi fog történni, miután a szerelvény eléri úti célját. Mindenfelé a náci halálgyárakról beszéltek, s ahogy a vonat lelassított, hallani lehetett a katolikus lengyelek gúnyos kiáltozását is: „Zsidók, most szappan lesz belőletek!" Valamiért mégis reménykedtek. Sok túlélő állítja, hogy valóban a remény hal meg utoljára.

Samuel egy olyan hely felé tartott, amely tökéletesen megtestesítette a nácik gyűlöletének logikus következményeit: egy Treblinkának nevezett táborba, amely egy távoli erdő közepén, Varsótól keletre épült meg. Ellentétben a leghírhedtebb táborral, Auschwitz-cal, amely egyszerre volt koncentrációs tábor és halálgyár, Treblinka csupán egy célt szolgált: a tömeges megsemmisítést. Ez épült a legnagyobbra a Reinhard hadművelet táborai közül (a nagyszabású akciót a nácik annak a Reinhard Heydrichnek a „tiszteletére" nevezték el, akit szövetséges ügynökök 1942 májusában öltek meg Prágában), ezzel együtt jelentéktelennek tűnő hely volt, alig 600×400 méteres terület. Pedig a Reinhard hadművelet táboraiban 1,6 millió embert gyilkoltak meg, egyedül Treblinkában nyolcszázezret. Ebben a Bug folyó partján fekvő táborban, amelyet alig húsz perc alatt körül lehetett volna járni, közel annyian vesztek oda, mint ahány embert a britek és amerikaiak összesen veszítettek a második világháborúban.

Treblinkát persze nem csupán az áldozatok kirívóan magas száma avatja iszonyatos hellyé, de az a hideg, számító módszer is, amellyel a tömeggyilkosságokat megszervezték, hogy a nácik minél távolabb maradhassanak magától a mészárlás folyamatától. Heinrich Himmler, az SS parancsnoka 1941 nyarán saját maga is tapasztalhatta, milyen lelki problémákat okoz sok emberének a polgári lakosok tömeges megölése. Ezért rendelte el, hogy végezzenek kísérleteket egy „jobb" módszer megtalálása érdekében. E kutatás eredménye lett Treblinka és a gázkamrás kivégzés. A tábor üzemeltetéséhez csupán maroknyi – talán egy tucat – né-

met kellett, a valamivel több mint száz ukrán SS-őrön és a mintegy ezer zsidó foglyon felül, akiknek segédkezniük kellett a folyamatban, máskülönben velük is végeztek.

Treblinkát, bár egészében is kicsi volt, két részre osztották. Az alsó táborban előkészítették a zsidókat a gázkamrákra – hajukat levágták, ingóságaikat szétszortírozták –, majd innét a „csőnek" nevezett úton terelték a felső táborba, ahol maguk a gázkamrák és az égetőkemencék működtek. Akárcsak Auschwitzban, az alsó és felső táborban egyaránt a zsidók láttak el minden alapvető feladatot, köztük valamennyi közül a leggyászosabbat: a gázkamrák kiürítését. Ezeket a zsidó rabokat, a Sonderkommando tagjait, adott időközönként – néhány havonta – szintén megölték, hogy helyüket a frissen érkezett, jobb erőben lévő foglyok vegyék át. Pedig már ahhoz is kész csoda kellett, hogy valaki a Sonderkommando tagja lehessen. A rideg statisztikai adatok azt mutatják, hogy aki Treblinkába érkezett, az 99 százalékos eséllyel három órán belül meghalt.

Amikor Samuel Willenberg átlépte Treblinka kapuját, bekövetkezett ez a csoda. A káoszban, miközben az SS-őrök üvöltve-ütlegelve terelték az összezavarodott zsidókat, a zsidó Sonderkommando egyik tagja odakiáltott neki és azt tudakolta, honnét jött. Amikor Samuel elárulta neki, a férfi azt tanácsolta: „Mondd, hogy kőműves vagy." Samuel ezt tette, ennek köszönhetően egy SS-őr kirángatta azok közül, akiket haladéktalanul a gázkamrákba küldtek. Egyszerűen „szerencsés" volt. Aznap – merőben szokatlan módon – a náciknak össze kellett válogatniuk néhány építőmunkást. Aznap – puszta véletlenségből – a zsidó Sonderkommando egyik tagja felismerte, és elárulta a módját, hogyan menekülhet meg az azonnali haláltól.

Miután a táborba került, Samuel nem csupán kőművesként dolgozott, a sok száz fős Sonderkommando tagjaként ő is válogatta a nadrágokat, ingeket, alsóneműt, bőröndöket, konzerveket, iratokat, ékszereket és egyéb ingóságokat, amelyeket a meggyilkolt zsidók hoztak magukkal. „Olyan volt, mint egy perzsa bazár." A szortírozóövezetben Samuel egy szadista SS-hadnagy, Kurt Franz keze alatt dolgozott, akit a háta mögött „Babának" hívtak. Baba hatalmas testű bernáthegyi kutyája, Barry segítségével gyötörte a foglyokat. Barryt betanította, hogy áldozata nemi szervére támadjon – ez a büntetés rendszerint fájdalmas és lassú halálhoz vezetett. Baba önkényesen döntötte el, kinek kell elszenvednie – sokszor annyi is elég volt, ha valamelyik rab rossz szemmel nézett rá.

A treblinkai Sonderkommando tagjainak nemcsak testi kínokat kellett kiállniuk. Lelkileg ugyanígy megviselte őket, ahogyan végignézték, amint sok ezernyi zsidó honfitársukat – köztük csecsemőjüket szorongató édesanyákat és kisgyermekeket – lehajtják a vagonokról, megfosztják ruháiktól, hajukat leborotválják, majd végigűzik őket a gázkamrákhoz vezető szűkös járaton. Samuel Willenberg számára a mélypont akkor érkezett el, amikor szortírozás közben ráakadt a tulajdon nővére kabátjára.

– Ráismertem a meghosszabbított ujjáról, anyánk varrt hozzá zöld plüssanyagot. És mellette ott láttam a nővérem szoknyáját... Nehéz elmondani, mit éreztem... legszívesebben üvöltöttem volna. Az a fájdalom, a tehetetlenség... Belül üvöltöttem. Éjszaka sírtam ki magam... sosem sírtam, de akkor igen. Egyszer azt mondtam egy fiúnak, aki ideérkezett [Treblinkába] és sírt: „Az ember itt nem sír. Az ember itt gyűlöl." Mégis ezt tettem, sírtam, mint egy kisfiú. Elmondhatatlan kínt éreztem... Gyűlöletet, tehetetlen dühöt.

Miközben Samuel és a Sonderkommando tagjai ilyen szörnyűségeken mentek keresztül, Franz Stangl, Treblinka parancsnoka számos apró „finomítást" eszközölt, hogy abba a hitbe ringassa a zsidókat, egy átszállóhelyre érkeztek, nem pedig halálgyárba. A rámpán álló épületet vasútállomássá alakították, falaira még menetrendeket is függesztettek, az út mellé virágokat ültettek. „Siessenek! – kiáltott rá egy SS-őr az újonnan érkezettekre. – Kihűl a víz a zuhanyzóban!"

Akik túlságosan legyengültek ahhoz, hogy elgyalogoljanak a helyiségekig, ahol a többiek vetkőztek, majd végighaladjanak a gázkamrákhoz vezető „csövön", azokat diszkréten elkísérték a tábori „kórház" felé, amelynek tömör kerítése mellett vöröskeresztes zászló lobogott. A kerítés elé padot állítottak, ahol a betegek várakozhattak, amíg sorra kerültek. Az embereket egyesével szólították be a „kezelésre", ám amint átléptek a kerítésen, már látták, hogy a treblinkai kórház valójában halottakkal teli tömegsír – a sír szélén pedig pisztolyos SS-őr állt, aki tarkón lőtte a „pácienseket", hogy aztán társaik után hajítsák.

– Cinizmus – mondta Samuel –, olyan cinizmus, amilyet még nem látott a világ... Mert ki gondolná, míg az orvosra vár, hogy amikor bemegy és levetkőzik, egyszerűen főbe lövik?

Samuel és a Sonderkommando többi tagja próbálta megérteni, hogyan történhet meg ez a példa nélkül álló borzalom.

– Csendben beszélgettünk, és az emberek azt kérdezgették: „Miért?" Folyton felmerült ez a kérdés: Miért? Miért? „Milyent bűnt követtünk el?"

A kérdésre természetesen nem találtak választ, mégis próbáltak értelmet találni a történtekben, valamiféle célt a rettenet mögött. A treblinkai Sonderkommando tagjai e szempontból pontosan úgy viselkedtek, ahogyan az ember évezredek óta teszi. Még aki csak felületesen ismeri a történelmet, annak is látnia kell, hogy annak vezérfonala a miértek és az azokra adott válaszok keresése. A vallás a maga részéről előállt egyfajta válasszal, de ugyanígy válasz lehet egy filozófia vagy ideológiai iránti teljes elkötelezettség is. Samuel Willenberg a maga részéről úgy véli, a haláltáborok önkényes szörnyűségeire ezek a hagyományos megközelítések nem adnak választ. Samuel egyik korábbi tanára, Mering professzor szintén a treblinkai Sonderkommandóban szolgált, és abban talált megnyugvást, ha ezt a rémálomba illő világot a múlt kontextusába helyezte. „Én történelmi távlatból tekintek erre az egészre", mondta, mielőtt meghalt. Samuel ennek a megközelítésnek sem vette nagy hasznát.

– Úgy meredtem rá, mintha elment volna az esze.

Nem könnyű megérteni, hogyan sikerült Samuel Willenbergnek átvészelnie valamit, ami oly sokakat elpusztított – pontosan hol talált rá az erőre, hogy túlélje azokat a hónapokat, mielőtt 1943 augusztusában, a treblinkai Sonderkommando sikeres felkelése alatt elszökhetett a táborból. Samuel persze fiatal férfi volt ekkoriban, aki eltökélten életben akart maradni. Nem engedte, hogy gondolatai elkalandozzanak a múltba vagy akár a jövőbe, teljes erejével a jelenre összpontosított, s mindenekelőtt testileg és lelkileg is keményre edzette magát. Csak hát a Sonderkommandóban ugyanezekkel a tulajdonságokkal mások is rendelkeztek, mégsem élték túl. Maga Samuel egyszerűen a „szerencsének" tulajdonítja életben maradását:

– Nem érzek bűntudatot, és nem érzem magam hősnek. Csak a szerencsén múlt. Ezernyi más módon is alakulhatott volna. Nem számított, mit mondtam vagy tettem, ettől még ugyanúgy elhamvaszthattak volna. Lehetett volna belőlem is hamu. Minden csak szerencse kérdése... és talán egy kis forrófejűségé.

Igazat kell adnunk neki. Treblinka túléléséhez mindennél inkább szerencse kellett. Amikor az 1990-es évek közepén, a tábor egykori helyén találkoztam Samuel Willenberggel, ez az akkor is tekintélyt parancsoló ember mégis tett egy megjegyzést arra, hogyan birkózhatott meg a tábor mindennapos borzalmaival. Miután végeztünk a filmezéssel, felvetettem, hogy több szenvedést kellett kiállnia, mint bárkinek a történelemben.

– Dehogyis – felelte –, mások többet szenvedtek. Egyáltalán nem olyan volt, mintha nekem is a gázkamráknál kellett volna dolgoznom.

Azok rettenetes körülmények közt dolgoztak. Ki kellett vonszolniuk a holttesteket a gázkamrákból, amilyen gyorsan csak lehetett.

Treblinkában töltött ideje alatt tehát arra gondolt, lehet számára bármilyen szörnyű, vannak a Sonderkommandóban, akiknek még inkább az. És ebből a tényből sóhajnyi megnyugvást merített. Ha azok is átvészelik a napot, ő miért ne lenne képes? Ritka egyéniségnek kell lenni ahhoz, hogy valaki annyit szenvedjen, mint Samuel Willenberg, mégis átérezze, hogy mások nála is többet szenvednek – hogy találjon egy pozitív gondolatot, amibe belekapaszkodhat. Samuel Willenberg megragadta ezt a vékonyka reményfonalat, ami segített neki az életben maradásban.

PETER LEE
EGY JAPÁN FOGSÁGBA ESETT ANGOL KATONA ÉRTÉKRENDJE

Ha meg akarjuk érteni a történelmi eseményeket, szembesülünk azzal a kihívással, hogyan képzeljük önmagunkat a múltba. Nem csupán egy olyan világot kell megértenünk, amely külsőségeit tekintve alapvetően különbözik a miénktől (se internet, se sugárhajtású repülőgépek, se mobiltelefonok), de egy olyan világot, amelynek más az értékrendszere is. Vegyük csak példának szüleink, nagyszüleink nemzedékét – a háborút megélt generációt. Ez volt az utolsó nemzedék, amely abban a meggyőződésben nőtt fel, hogy a briteké a valaha létezett legnagyobb gyarmatbirodalom, csakhogy ez a világbirodalom arra a téves hitre épült, hogy a fehér ember felette áll a feketének. A Brit Birodalom mások elnyomására épült, joggal omlott tehát össze, értékrendje ugyanakkor – mint a legendás angol hidegvér –, tűnjék bármennyire ódivatúnak, a maga módján igenis csodálatra méltónak számít.

Ilyen gondolatok jártak a fejemben, amikor találkoztam egy Peter Lee nevű elbűvölő személyiséggel. Lee egy észak-angliai munkáscsaládból származott, és értékrendje, amelyet az 1930-as években szippantott magába, átsegítette a második világháború egyik legnagyobb erőpróbáján – a japán hadifogságon.

Peter Lee 1939-ben, közvetlenül a háború kitörése után lépett az angol légierő, a RAF kötelékébe, és a kiképzése után hadtáptisztként a Távol-Keletre került, ahol 1942-ben esett a japánok fogságába. Őt és embereit először Jáván börtönözték be, onnét előbb a hírhedt szingapúri Changi börtönbe, majd Jesseltonba – az észak-borneói Kota Kinabaluba – került. Jesseltonra Peter Lee így emlékezett:

– A [japánok által szolgáltatott] élelem minősége teljességgel elfogadhatatlan volt. Zsákszámra kaptunk például olyan rizst, ami elfagyott... Hat hónap alatt a nyolcszáz főből több mint ötvenet elvesztettünk. Ez nagyon-nagyon rossz aránynak számított.

1943 tavaszán a japánok átköltöztették a briteket Jesseltonból a Borneó északkeleti csücskében fekvő Sandakanba. A hadifoglyok ekkor még nem sejtették, hogy a hely sokak számára a végállomást jelenti, Sandakan ugyanis első látásra jobb helynek tűnt Jesseltonnál. Az élelmezés minősége javult valamelyest, még némi halat is kaptak, hogy fehérje jusson a szervezetükbe, de több hely is jutott nekik.

– Az első időkben [mégis] sokan haltak meg, miután Jesseltonban túlságosan leromlott az állapotuk – mondta Lee. – Emlékszem, minden reggel elmentem megnézni a betegeket, és láttam a fiatalokat, akik egykor a férfias kiállás mintaképei lehettek volna; Szingapúrban még egészségesek voltak, mint a makk, de mostanra vagy lesoványodtak, csak árnyékai voltak régi önmaguknak, vagy hihetetlenül felfúvódtak a beriberitől, hasuk és nemi szervük óriásira duzzadt, és csak feküdtek csupaszon a padokon. Aki eléri az alultápláltságnak és a betegségnek ezt a szintjét, az menthetetlenül meghal.

A japánok azért helyezték át a briteket Sandakanba, mert repülőteret akartak építeni a város határában, és ez a feladat a foglyokra várt. A hőség szinte elviselhetetlen errefelé. Amikor az 1990-es években itt filmeztem, igencsak megviselt a nagy meleg és a magas páratartalom, pedig rendesen étkeztem, nem kellett nehéz terhet cipelnem.

– Alapvetően ásnunk kellett – emlékezett vissza Peter. – Gépek nem álltak rendelkezésre. Minden munkát mi végeztünk.

Ha pedig egy fogoly nem úgy dolgozott, ahogy elvárták tőle, verést kapott. Erre a célra külön japán verőlegényeket rendeltek ki.

– Lehetett valaki bármilyen rangban, engedelmeskednie kellett a legalantasabb japán közlegény parancsainak is. Aki nem engedelmeskedett azonnal, az a japán katona vérmérsékletétől függően kapott egyet a fejére vagy a hátsójára a bottal. Egyszer egy [brit] tiszt közbeavatkozott, amikor néhány őr összeverte az egyik emberét, mire a többiek az ő baját is ellátták.

Mindebből Peter Lee levonta a következtetést:

– A tapasztalataim alapján azt kell mondjam, a japánok brutális, szadista és civilizálatlan módon bántak a hadifoglyokkal.

De ha így történt, neki hogyan sikerült életben maradnia?

– Nos, a természetes reakció a düh. Ez a természetes reakciója mindenkinek, minden értelmes embernek... akit megtámadnak, az védekezik. A japán hadifogságban azután hamar rájöttünk, hogy ez nem járható út. Aki megpróbálta védeni magát, azt eszméletlenre verték... És itt jött be a túlélés törvénye. Fel kellett ismernünk a helyzetet, amibe kerültünk, és a szerint kellett cselekednünk. Más szóval, alkalmazkodnunk kellett. Ahogy a britek régen mondták: mosolyogva tűrtünk.

A férfi, akinek a szájából e szavak elhangzottak, leginkább jól vasalt iskolaigazgatóra emlékeztetett. Nehezen tudtam elképzelni, ahogyan ott verejtékezik és füstölög a borneói Sandakan tábor fülledt hőségében, rá kellett jönnöm azonban, hogy bár biztosan verejtékezett, sosem füstöl-

gött. Az 1960-as évek individualista mozgalma által hirdetett téziseket, a személyes érzelmek intenzív kifejezését nem neki találták ki. Peter Lee figyelemre méltó önuralommal elfojtotta magában a gyűlöletet, megnyilvánulásai nélkülözték az indulat legapróbb jeleit is.

Sandakani fogsága alatt sikerült legyűrnie egy másik „negatív" erőt is: az önsajnálatot. Hadifogolyként ennek a gondolkodásmódnak csakis pozitív hozadéka lehetett.

– A legjobb, amit tehetünk, ha azon gondolkodunk, hogyan segíthetjük a közösséget... Ilyen körülmények között lehetőség szerint le kell foglalnunk a szellemünket és a testünket, nem fásulhatunk el, és sosem sajnálhatjuk önmagunkat.

Peter Lee létfontosságúnak tartotta, hogy „a jelenben éljen".

– Olyannak kell elfogadni a helyzetet amilyen, akkor is, ha nem ilyennek szeretnénk. Nincs értelme a múlton merengeni... a családon, a barátokon, mert a múlton nem lehet változtatni, és ha a szörnyű jelenhez hasonlítjuk a múltat, csak gyötrelmeket okozunk magunknak.

Peter ezért minden pillanatot tudatosan élt meg, sőt sikerült felfedeznie a táborbeli élet pozitív aspektusait is.

– Szerencsések voltunk, amiért sokan a fogságba is magukkal hozhatták a könyveiket, amelyeket körbeadogattunk. Ha volt egy kis szabadidőnk, elolvastunk egy könyvet.

Még a humort sem kellett nélkülözniük.

– Akadtak szórakoztató epizódok. Emlékszem, az egyik japán őr odahívott magához, s én arra számítottam, hogy ellátja a bajom valamiért. Sosem lehetett tudni, miért verik össze az embert. Szóval odaintett magához, és amikor odaértem, akadozva és selypítve mondta: „Kejet az kejet, nyugat az nyugat, ninc kevejedés!" Nyilván közülünk tanította be valaki, hogy hívjon magához és mondja ezt.

Nem könnyű összebékíteni Peter Lee emlékeit a Sandakanról olvasott más beszámolókkal – a kínzásokkal és vadállati brutalitással –, sem azzal, amit saját szememmel láttam azon a helyen. A tábor ma múzeum, ahol láttam a „szigorított kunyhó" másolatát – a hadifoglyokat itt szűk helyen tartották, éheztették, csak a rendszeres verések idejére engedték ki. Nem mintha Peter tagadta volna a tényeket; sokkal inkább csak úgy döntött, nem vesz róluk tudomást. Lelki ereje, sztoikus közönye, hajlíthatatlansága mind közrejátszott abban, hogy távol tudta tartani magát az önsajnálattól, a testi és lelki hanyatlástól.

Azután 1943 augusztusában meglepő bejelentés hangzott el:

– Hirtelen tudatták velünk, hogy fel kell készülnünk, minden tisztnek, kivéve annak a tíznek, aki itt maradhat.

Senki sem tudja pontosan, miért döntöttek a japánok úgy, hogy külön táborba költöztetik a tiszteket. Valószínű ok lehet, hogy miután Sandakanban leleplezték egy kisebb ellenállási mozgalmat, a japánok arra a következtetésre jutottak: a sorállományú katonákat célszerű megfosztani a szervezkedő tisztektől. Peter megvallja:

– A jobb karomat odaadtam volna érte, csak hogy maradhassak... Mintha a családomtól fosztottak volna meg.

Utóbb kiderült, ha Sandakanban marad, az egyet jelentett volna a szinte biztos halállal. A Sandakanban hátramaradt 1800 ausztrál és 700 brit hadifogoly élelemadagját tovább csökkentették, majd 1945 januárjában azoknak, akiknek maradt elég erejük, a dzsungelen át kellett visszavonulniuk Jesseltonba. Az utat jóformán senki sem élte túl. Mire a háború véget ért, az 1943 augusztusában Sandakanban maradt 2500 hadifogolyból csupán hat ausztrál maradt életben. A 700 brit az utolsó emberig odaveszett.

– Micsoda borzalom! – emlékezett vissza Peter Lee, hogyan fogadta annak idején a hírt. – Akkoriban senkinek még csak eszébe se jutott volna, hogy egy civilizált világban ilyesmi előfordulhat.

Utólag visszatekintve természetesen már látjuk, hogy a Japán Császári Hadseregben minden feltétel adott volt egy ilyen léptékű háborús bűnhöz: a japánok megvetették a hadifoglyokat, saját hitrendszerükben a megadás förtelmes vétEknek számított; a brutalitás áthatotta a hadsereg teljes állományát; a japánok nem láttak mást a hadifoglyokban, mint igavonó barmokat, amelyeket veréssel és éheztetéssel térítettek jobb belátásra. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy olyan helyek jöttek létre, mint Sandakan.

Jóllehet Peter Lee érthető módon „súlyos bűnként" értékeli, ami Sandakanban történt, óvakodik attól, hogy tapasztalatai alapján általános következtetéseket vonjon le az emberi természetről.

– Szerintem az eltérő embercsoportok eltérően is gondolkodnak. Másként nevelkednek, más társadalmakban, más értékrend szerint. Hasztalan lenne rájuk erőltetnünk a saját értékeinket, amelyeket gyermekkorunk óta belénk sulykolnak... mondjuk a civilizált viselkedést.

A háború után Peter Lee a gyarmati haderőben szolgált tovább, előbb Afrikában, azután Hongkongban. Mire a huszadik század végén találkoz-

tam vele, a Brit Birodalom már rég összeomlott; a „gyarmatok", amelyeket Peter Lee oly odaadóan szolgált, független államokká váltak. Mégis fontosnak érzem, hogy mindnyájan elismerjük azokat az „ódivatú" értékeket, amelyek segítettek neki abban, hogy túlélje a japán hadifogság borzalmait.

TATYJÁNA NANIJEVA
SZTÁLIN BOSSZÚJA

Egész életünk egyetlen pillanat alatt megváltozhat. A Tatyjána Nanijeva életét megváltoztató pillanat 1942. október 26-án reggel érkezett el. Gyönyörű napos idő köszöntött Ukrajnára, ahol ápolónőként dolgozott egy előretolt szovjet tábori kórházban. A távolban ekkor hirtelen fémes zaj hallatszott, s ahogy felnézett, Tatyjána a látóhatáron tankokat látott közeledni. Koromfeketén sötétlettek a napfényben, és ő azonnal tudta, hogy németek.

Egész addig a pillanatig teljes bizonyosságban telt az élete. Hithű kommunistaként úgy érezte, „hazánkban minden csodálatos – nincs különb élet a miénknél".

– Mindig is pozitív beállítottságú voltam, mindig is szervezkedtem, kezdeményeztem.

Amikor a németek 1941 júniusában megtámadták a Szovjetuniót, „mint a villám", sietett a sorozásra. A hadseregben már egyenes út vezetett a teljes jogú párttagsághoz – az ezt igazoló tagsági könyvet 1942. szeptember 11-én vehette kézbe, alig hat héttel azelőtt, hogy a német harckocsik bedübörögtek az életébe.

Bár ekkor még csak 22 éves volt, máris rendelkezett némi harci tapasztalattal. A németek gyakorta körbefogták a szovjet csapatokat és óriási káoszt okoztak – abban az évben Tatyjána és a tábori kórház személyzete többször is csapdába esett az ilyen „bekerítésekben".

– Az emberek nagyon találékonyak, csapásokat, ösvényeket használtak, kúsztak-másztak, valahogy kijutottak és újra összeálltak...

Ám ezúttal minden más volt. A németek olyan hirtelen és olyan nagy erőkkel jelentek meg, hogy menekvésről szó sem lehetett.

– De tudja, sosem gondoltam a halálra. Talán ostobaság ezt mondani, de inkább azt gondoltam, hogy egy ilyen háborút úgysem lehet túlélni. Mindig készen álltam a halálra, csak azon a bizonyos helyen nem [értsd: a vécében]... A politikai tiszt azt mondta, „Váljatok szét és rohanjatok!", csak hogy nem volt hová futni, sehol sem lehetett elrejtőzni.

Golyók röpködtek körülöttük, és fentről zuhanóbombázók is bekapcsolódtak a támadásba.

– Megsebesültem, nem túl mélyen, csak átszaladt rajtam a golyó... És ez volt a szerencsém. Ezzel kezdődött a szerencsém, vagy mondhatni, a balszerencsém. Ha [a golyó] mélyebbre hatol és a csontomat töri,

kivégeznek. Nem tudtam volna gyalogolni, amikor [a németek] később összetereltek minket.

Akkor hirtelen Tatyjána eszébe jutott a párttagsági könyve. Az irat, amely néhány perce még oly becses volt számára, hirtelen felért a halálos ítéletével.

– Előhúztam a zsebemből és megpróbáltam beásni a földbe, hogy ne tehessék rá a kezüket. Nem sikerült mélyre ásni, és már nem tudom, hol van ez a hely, de eltemettem.

Percekkel később a németek el is fogták őket.

– Egy csoportban valami házhoz vagy gyülekezési ponthoz tereltek minket. Reggel átvizsgálták a túlélőket. És aki nem tudott mozogni, azt lelőtték. Ezért vagyok egy kicsit szerencsés, hogy tudtam mozogni és életben maradtam. Ezután az életem hatalmas fordulatot vett.

Tatyjána Nanijeva bizonyosságban telt korábbi léte egy csapásra összeomlott. Az az egyetlen nap, 1942. október 26., fordulópont lett az életében. Az a pillanat olyan élénken élt benne, hogy amikor az 1990-es évek végén találkoztunk, azt mondta, valahányszor lehunyja a szemét, látja maga előtt az égboltot, „olyan fényesen, mint október 26-án, és a gépek ott csillognak, ahogy odafent Baku felé repülnek". Mintha azon a napon megvilágosodott volna, felismerte élete és az őt körülvevő világ valódi természetét. Igaz, ennél szörnyűbb megvilágosodást elképzelni is nehéz, hiszen Tatyjánát egy lengyelországi fogolytáborba szállították. A németek rettenetesen bántak a hozzá hasonló szovjet hadifoglyokkal. Tatyjána minden esélytelensége dacára életben maradt, de csak szörnyű szenvedések árán:

– Amikor [a Lengyelország déli részén fekvő] Czestochowába kerültünk, megmosdattak és barakkokba zártak minket... Megdermedtem a félelemtől, amikor elkezdték kiválogatni a szép lányokat. Sokan voltunk ott, de csak tucatnyi szép lány... Azután elvitték őket, hogy kielégítsék az igényeiket. És amikor visszatértek, [a lányok] olyan elgyötörtek voltak. Engem nem választottak ki, és örülök, hogy nem tetszettem nekik.

Ahogyan arról korábban már említést tettünk (lásd Kondo Hadzsime története), míg a Japán Császári Hadsereg és a Vörös Hadsereg katonái számtalan nemi erőszakot követtek el, addig a német katonák kevésbé hajlottak erre a háborús bűntettre. Persze nem tartóztatták meg magukat teljesen – nemi erőszakra még a leghírhedtebb táborban, Auschwitzban is akadt példa[1], és Tatyjána Nanijeva maga rá a szemtanú, hogy ilyen erőszakot a német munkatáborokban is elkövettek. Nem számított, melyik táborba került, az erőszak folytatódott:

– Már barakkokban voltunk. És a német előttünk, a szemünk láttára ragadott meg egy lányt és tette a magáévá, ahogy a kutyák üzekednek. Azután esetleg le is köpte. És a lány felkelt, meggyalázva jött vissza, és mindnyájan sajnáltuk. Sokszor történt ilyen. Ismétlem, nem velem, talán az arcom vagy jellemem miatt. Tudja – tette hozzá –, az ő szemükben mi nem voltunk emberek. Egészen más volt a gondolkodásmódjuk. Ők voltak a magasabb rendű faj, mi csak rabszolgák, alacsonyabb rendűek. Nem voltunk emberek... Csak önmagukat szerették.

Ahogy zajlott a háború, Tatyjána Nanijevát és a német táborokban fogva tartott szovjet nőket egyetlen remény éltette – hogy a Vörös Hadsereg elér hozzájuk.

– Tudtuk, hogy a seregeink Varsónál vannak. Az közel esett az utolsó táborunkhoz... Hittünk benne, hogy küszöbön áll a győzelem, hogy felszabadítanak minket és újrakezdhetjük az életet... Sóvárogtam a szülőházám, a családom után. És annyira szerettem volna élni.

Végül elérkezett a nap: a Vörös Hadsereg megérkezett a táborhoz, és Tatyjána hallotta, ahogyan a katonák énekelnek.

– Tudja, milyen hangulatban voltak? Mint a győztesek. Büszkén, felvetett fejjel jártak, mint akik hatalmas dolgot értek el.

Tatyjánát túláradó öröm töltötte el, mikor meglátta honfitársait. Végre, gondolta, lezárhatja a megpróbáltatásokkal teli időszakot. Végre visszatérhet arra a biztos és napfényben fürdő útra, amelyen azelőtt járt, hogy 1942 októberében a német tankok felbukkanása örökre megváltoztatta az életét.

Csakhogy tévedett.

– Két [szovjet] tiszt közeledett felém. Az egyik alig látott a dühtől és az italtól. „Hát jól éltetek itt? – kérdezte. – Ti lotyók!" Az ő szemében lotyó voltam. Megragadta a pisztolyát. A másik [tiszt] talán kevesebbet ivott, és jelezte, hogy fussak az életemért. Később megtudtuk, hogy aki nekünk rontott és pisztolyt rántott, szintén megjárta a poklot. A németek kivégezték a nővérét. Sok katonánk durván bánt a Németországba deportált lányokkal, amiért a családjuk annyit szenvedett. Rengetegen vádoltak minket: „A németek agyonlőtték a nővérét, ti meg még éltek!" Ez azt jelentette, hogy lotyók voltunk. Közönséges kurvák.

A „túláradó öröm", ami Tatyjána Nanijevát a Vörös Hadsereg érkezése láttán eltöltötte, szemvillanás alatt elpárolgott. Nemcsak a katonák tekintettek megvetéssel rá és a többi szovjet fogolyra, de hamarosan megtudta, hogy magukra vonták egy másik, mindenkinél hatalmasabb

ellenség haragját is – Joszif Sztálinét. A szovjet vezér kijelentette, hogy német fogságban nincsenek szovjet-állampolgárok, „csakis árulók".

– A hadvezetésünk nem számolt foglyokkal – magyarázta Tatyjána. – Nem adhattuk meg magunkat. Öngyilkosságot kellett elkövetnünk, de meg nem adhattuk magunkat.

Felszabadulás és hazatérés helyett Tatyjánára egy szovjet „szűrőtábor" várt, ahol napokon át vallatták. Alapjában véve kihallgatói csak egyetlen kérdést ismételgettek, újra meg újra: „Milyen parancsot kapott a németektől? Milyen parancsot kapott a németektől?"

– Ha megszakadtam, akkor sem tisztázhattam magam – csóválta a fejét Tatyjána. – Az égvilágon senki sem hitt nekem. „Ártatlan vagyok! Ártatlan vagyok!" hajtogattam, de sehogy sem bizonyíthattam be az ártatlanságomat.

Kihallgatói végül közölték vele, hogy a szovjet büntető törvénykönyv 58-as cikkelye alapján vádat emelnek ellene.

– Ez mit jelent? – kérdeztem.

– Hogy elárulta a hazáját – felelték.

Akkor aztán sírva fakadtam. Sosem árultam el a hazámat. Mindennél jobban szerettem, de akkor először sírva fakadtam.

A tizenöt perces tárgyalás nyomán Tatyjánát hat év munkatáborra és három év száműzetésre ítélték, eltiltották a közügyek gyakorlásától.

– A táborban sokkal fájdalmasabbnak éreztük az életet [mint a német fogságban]. Otthon voltunk.

Tatyjána csak Sztálin 1953-as halála után térhetett vissza Ukrajnába, ahol folyami hajókon dolgozott – de csak csökkentett bérért. Egész életében bűnhődnie kellett, amiért 1942 októberében a németek foglyul ejtették.

Mire az 1990-es évek vége felé találkoztunk, a gulágon töltött idő olyannyira legyengítette, hogy saját elmondása szerint „teljesen összetört".

– Eltört több csigolyám, a csípőcsontom... A sok éhezés miatt a testem túl kevés kalciumot raktározott el a csontjaimban.

Mégis, dacára a rengeteg szenvedésnek, szinte rögeszmés félelemmel töltötte el a jövő. Ahogyan ott ült Kijev egyik külvárosában lévő jéghideg, lerobbant lakásában, amelyen rokkant férjével osztozott, elmondta, hogy számára a legborzasztóbb dolog, hogy „annyink sincs, amiből eltemessenek minket. Ez a legborzasztóbb dolog". Az interjú során újra és újra előhozta ezt a félelmét – nincs elég pénze a tulajdon temetésére. Ahogy végignéztünk a nyomorúságos lakáson, a kijelentés nagyon is hihetőnek tűnt. Az interjú végére az őt ért szörnyű igazságtalanságok éppoly mélyen megrendítettek minket, mint jelenkori félelmei, ezért megkérdeztük, mennyibe kerül Kijevben egy temetés. Megtudtuk, hogy alig néhány száz dollárba, ezért ott helyben összekapartuk a pénzt és átadtuk neki. Tatyjána Nanijeva néhány hétre rá meghalt.

Nyugaton máig azt tanítják, hogy 1945-ben véget ért a második világháború. A szövetségesek abban az évben megsemmisítették a nácizmust és elhozták az új világrendet. Csakhogy sokmilliónyi szovjet számára 1945 nem jelentette a szenvedés végét, csupán egy újabb fázis kezdetét. Tatyjána Nanijeva egy pillanatra sem szűnt meg szenvedni a háború utóhatásaitól, míg 1998-ban el nem távozott az élők sorából.

1. Laurence Rees: *Auschwitz: A nácik és a „Végső megoldás"* (Alexandra, 2007., 190–192. o.)

ESTERA FRENKIEL
ÉLET A GETTÓBAN

Aki életben akart maradni a második világháború idején, sokszor nehéz – sőt olykor lehetetlen – döntésekkel szembesült. Meghúzzuk-e a ravaszt, ledobjuk-e a bombát, elrejtsük-e a szomszédot vagy mentsük a bőrünket; meghaljunk az elveinkért, vagy alkudjunk meg az életünkért? Amikor először hallottam a történetét, mégis úgy gondoltam, senki nem nézett szembe olyan feloldhatatlan dilemmával, mint Estera Frenkiel. Neki azt kellett eldöntenie: ki maradjon életben, és ki haljon meg.

1940 tavaszán Estera Frenkiel két szülőjével együtt ahhoz a 160 000 zsidóhoz tartozott, akiket Łódź lengyel város egy aránytalanul kis területén zsúfoltak össze. A németek azt tervezték, ebbe a gettóba gyűjtik a zsidókat, mielőtt deportálnák őket valamely másik országba. 1940 nyarán, abban a hitben, hogy a háború a végéhez közeledik, a nácik komolyan mérlegelték a lehetőséget, hogy áttelepítik a zsidókat az Afrika partjainál fekvő Madagaszkárra. A bizarr terv végső soron genocídiumba torkollt volna (ha nem is az általunk ismert holokausztba), csakhogy a háború nem ért véget 1940 nyarán, a nácik pedig szembetalálták magukat egy saját maguk által kreált problémával. Mihez kezdjenek a gettóba zárt zsidókkal?

Némi belső civódás után úgy döntöttek, a łódźi zsidókat meg kell dolgoztatni, hogy fizethessenek a nyomorúságos élelemért, amivel épp csak életben tartják őket. A javaslat mögött Hans Biebow, a gettó náci vezetője állt – igaz, ő sem a zsidók életben maradásáról akart gondoskodni, csupán előrelendítette a karrierjét, amikor segítette a német háborús erőfeszítéseket, és nem mellesleg sok pénzt keresett.

Ahogyan az általuk létesített többi gettóban, a nácik Łódźban sem bajlódtak a mindennapos adminisztrációval, a gyakorlati döntések meghozatalát ráhagyták a zsidók tanácsára. A gettó falain belül még zsidó rendőrség is működött. A németek ritkán léptek be a területre, szívesebben őrizték a zsidókat a falak mentén állított tornyokból. Ez egyet jelentett azzal, hogy a łódźi Zsidó Tanács és különösen annak feje, Mordechai Chaim Rumkowski kivételes hatalmat élvezett. Minél közelebb került valaki a Rumkowski körül kialakult hatalmi centrumhoz, annál nagyobb esélye lehetett rá, hogy jobb élete legyen, mint a gettóba zárt többi zsidónak.

A tizenéves Estera Frenkiel a gettóbéli viszonyokat figyelembe véve a „szerencsések" közé tartozott, hiszen titkárnőként Rumkowski irodájában dolgozhatott. Új főnöke számos módon visszaélt hatalmi pozíciójával, nem utolsó sorban arra kényszerítette a fiatal lányokat, hogy elégítsék ki szexuális étvágyát,[1] Estera azonban valamilyen okból nem került az erre kiválasztottak közé, így viszonylagos nyugalomban dolgozhatott az irodán.

Nyugalma már csak azért is viszonylagos volt, mert ha Rumkowskitól nem is, a gettó német vezetőjétől annál inkább kellett tartania. Nagyon jól tudta, mi történt azzal a 16-17 év körüli zsidó lánnyal, akinek egyszer kávét kellett vinnie Biebow irodájába:

– A lány bevitte a kávét. [Biebow] látta, hogy csinos lány, és végigtapogatta. A lány még életében nem találkozott német férfival. Messziről már látott németeket, de ilyen közel még sosem. Nem hagyta magát. Ártatlan teremtés volt, küzdött ellene. Erre ő letépte a ruháját. Valószínűleg semmi sem történt, mert a lány elszaladt, de ő rálőtt, és el is találta a fülén. A lány erősen vérzett. Visszarohant a szobájába és összeesett. Rettenetes volt.

Kivételezett helyén, Rumkowski irodájában, Estera Frenkiel nem csupán a náci gettófőnök ragadozóhoz illő hajlamairól értesült, de a gettóból deportált zsidók tényleges sorsáról is. 1942 júliusának egy napján Biebow helyettese átadott neki egy Rumkowskinak címzett levelet, s miután Rumkowski leveleinek felbontása a munkakörébe tartozott, ő maga is értesült a különleges küldemény tartalmáról. A náci vezető ezt írta: „Utasítom, hogy azonnal járjon utána, található-e csontőrlő a gettó területén. Villamos vagy manuális működtetésű egyaránt lehet. A kulmhofi [chełmnói] Sonderkommando érdeklődik egy ilyen csontőrlő után."

– A szívem kihagyott egy ütemet – idézte fel Estera. – Kérdések rajzottak a fejemben. Minek? Miért? Kinek? Mi célból? Automatikusan jöttek elő a kérdések. S ugyanilyen automatikusan jött a válasz is. Mert ezek az emberek [akiket deportáltak] már nincsenek életben, és [a nácik] nem akarják, hogy ezt bárki megtudja.

Estera Frenkiel azon kevesek közé tartozott, akik rádöbbentek az igazságra: a nácik megölnek minden zsidót, aki elhagyja a gettót. Ez a tudat még megrendítőbbé tesz mindent, ami ezután történt.

1942 szeptemberében a nácik elrendelték, hogy a gettóból deportálni kell mindazokat, akik nem munkaképesek – gyerekeket, betegeket, időseket. Abban a tudatban, hogy az áldozat elkerülhetetlen és szükségszerű, Rumkowski így fordult zsidó társaihoz: „A gettót hatalmas csapás érte – mondta nekik. – Azt követelik, ami számunkra a legdrágább: a gyermekeket és az öregeket... Sosem hittem volna, hogy saját kezem-

mel kell ezt az áldozatot az oltárra fektetnem. Öregkoromra arra kényszerülők, hogy kinyújtsam a kezem és úgy könyörögjek: testvéreim és nővéreim, adjátok nekem őket! Apák és anyák, adjátok nekem a gyerekeiteket!"[2]

– A gyerekeket elszakították a szüleiktől – emlékezett Estera Frenkiel. – A sikoltozás az egekig ért. Sok anya egyszerűen a gyerekével tartott.

Ez a holokauszt egyik legellentmondásosabb pillanata. Rumkowski támogatói rámutattak arra, hogy a nácik szemében a gettó csak akkor maradhat „termelékeny", ha a zsidók együttműködnek a munkaképtelenek eltávolításában, míg az ellenzék nem csupán a nácikkal való feltétlen együttműködést rótta fel a Zsidó Tanácsnak, de azt a felháborító tényt is, hogy Rumkowski és köre ennek köszönheti viszonylagos jólétét.

Rumkowski és társai nemcsak hogy több élelmet kaptak, de a szeptemberi deportálások idején lehetőséget is arra, hogy megmentsék a sajátjaikat.

– Biebow bejött az irodánkba – mesélte Estera Frenkiel –, és azt mondta, „adok tíz [mentességet igazoló] nyomtatványt a gyerekeinek". Amilyen gyorsan csak tudtam, legépeltem a nyomtatványokat, hogy aláírhassa őket. Nemcsak én kaptam ilyeneket, de a munkatársaim is.

Estera ezzel egy csapásra élet és halál ura lett. Esélye nyílt megmenteni tíz életet – gyerekekét, betegekét, idősekét. De kit válasszon, aki megmenekülhet a biztos haláltól? Mennyit fog őrlődni, amíg meghozza a rettenetes döntést?

A válasz: semennyit. Egy pillanatig sem őrlődött, egyszerűen csak hallgatott az ösztöneire:

– Mit tehettem volna? Nekem is volt családom. Volt egy bácsikám, akit meg kellett mentenem. Volt egy unokaöcsém. Számomra mindig a család a legfontosabb. Nekem kellett gondoskodnom róla. A tíz irat kiadásánál elsősorban a saját rokonaimat kellett figyelembe vennem... Könnyeket ontottam, de amikor oly sok a könny, az ember csak saját magára gondol.

Miután megmentette saját rokonait, azok felé fordult, akik legközelebb álltak a családjához.

– Adtam a szomszédoknak két nyomtatványt, meg egyet a gondnoknak, akinek volt egy kislánya, így szinte azonnal elhasználtam három igazolást... A gyerekek [a szomszédból] sokat jártak hozzám, a lakásomba. Ismertem őket. Nem az én gyerekeim voltak, de ismerős gyerekek, és akit ismerünk, attól nehéz megválni.

Estera Frenkiel ennyi év után sem próbált úgy tenni, mintha nem az lebegett volna a szeme előtt, hogy megmentse a hozzá közel állókat. Bevallotta, „a későbbiekben" tapasztalt némi „lelkifurdalást", amikor látta azok kétségbeesését, akiknek a gyerekét deportálták. Egyszer-kétszer úgy érezte, talán nagyobb gonddal is eljárhatott volna, amikor szétosztotta a mentességet garantáló iratokat – talán felhasználhatott volna néhányat olyanok megmentésére, akik nagyobb hasznára lettek volna a gettó egészének –, de a mardosó érzések sosem tartottak soká. Végső soron nem ingott meg a hite abban, hogy helyesen cselekedett. Úgy vélte, válsághelyzetben mindnyájan magunkra és a hozzánk legközelebb állókra gondolunk.

– Amikor deportálásra került a sor, a [zsidó] rendőrök [akik együttműködtek a nácikkal az akció megszervezésében] megtarthatták a gyerekeiket. – Itt egy hosszú pillanatra elhallgatott. – Most már érti? – kérdezte végül.

A łódźi gettó krónikája, amelyet az akkoriban itt élő zsidók maguk írtak, megerősíti mindezt: „Annak érdekében, hogy bebiztosítsák a zsidó rendőrök és tűzoltók hathatós segítségét, a nácik ígéretet tettek rá, hogy megkímélik azok közvetlen hozzátartozóit... Mintegy 1500-an voltak azok a szerencsések, akik koruk és gyenge egészségi állapotuk dacára elkerülték a deportálást. Ezek természetesen nem olyan emberek voltak, akik bármivel is hozzájárultak a közösség fennmaradásához, vagy akár kiemelkedően értékes munkát végeztek a gettóban – ismétlem, csakis olyanok, akiknek megvoltak a kapcsolataik."[3] Végső soron, az igazolások révén a gyerekek, idősek és betegek nem nyertek mást, csak haladékot.

– Utóbb mindenki odakerült, ahonnét előzőleg megmenekült – mondta Estera. – Így megy ez. Ez az igazság.

1944 nyarán a gettót felszámolták, az ott élő zsidók túlnyomó részét Auschwitzba deportálták, ahol a többséget – köztük Rumkowskit és a családját is – meggyilkolták. Mások, köztük Estera Frenkiel, a ravensbrücki női koncentrációs táborba kerültek.

Az maga volt a pokol. A hamisítatlan pokol. A gettó sem volt akármi az állandó éhséggel, az élelemért folytatott harccal, a deportálástól való félelemmel, Ravensbrück azonban maga volt a pokol: nem volt se nappalunk, se éjszakánk.

Ravensbrück csak megerősítette benne az emberi természetről alkotott nézetet, amely már a gettóban megfogalmazódott benne: az élet dar-

wini küzdelem a fennmaradásért, amelyben elsősorban mindenki magáért és a családjáért felelős.

– A cipőnket a fejünk alatt vagy a mellünkön kellett őriznünk – mesélt a ravensbrücki életről –, és éjszaka még így is sokszor ellopták. Teljesen magam alatt voltam.

Estera Frenkiel szerencséjére csak néhány hetet töltött Ravensbrückben, ezután túlélt egy „szelekciót" és egy náci munkatáborba került, amelynek felszabadításáig sikerült dolgoznia. A háború után Izraelben telepedett le, de 1996-ban beleegyezett, hogy az interjú kedvéért visszatérjen Łódźba. Az utolsó emlékem erről a rendkívüli asszonyról az, ahogyan felvetett fejjel, könnytelen szemmel állt a łódźi temetőben, miután az interjú véget ért. Akkor jegyeztem meg, hogy egyike a legkeményebb és leghatározottabb embereknek, akiket valaha ismertem.

– Ha nem lettem volna kemény és határozott – felelte –, most aligha állnék itt.

1. In: *Documents on the Holocaust*, szerk. Yitzhak Arad, Israel Gutman és Abraham Margilot (University of Nebraska Press és Yad Vashem, 1981), 283. o.
2. *The Chronicle of the Lodz Ghetto 1941-1944,* szerk. Lucjan Dobroszycki (Yale University Press, 1984), 1942. szeptember 14-i bejegyzés.
3. Uo.

MARIA PLATONOW
A BRITEK ÁRULÁSA

A BBC2 1991 januárjában mutatta be *A britek árulása* című dokumentumfilmet, amelyet én írtam és rendeztem – jókora bajba keverve ezzel magam. Lord Aldington, a Konzervatív Párt nagy tekintélyű képviselője vérig sértődött a műsoron, bepanaszolt a BBC elnökénél, majd hivatalos kifogást is emelt, amelyet a BBC belső panaszirodája külön bírált el, hogy hosszas mérlegelés után alaptalannak találja. Lord Aldington természetesen nem elégedett meg ennyivel: keresetével ekkor a BBC kurátorainak testületéhez fordult, amely – szintén nagyon hosszas mérlegelés után – úgy döntött, nem ad helyet a panasznak. Ezt követően még évekig terjengett a szóbeszéd, hogy Lord Aldington jogi lépéseket fontolgat ellenem és a filmem ellen.

Vajon miért reagált egy dokumentumfilmre ilyen vehemensen Lord Aldington és a brit társadalom számos őt támogató prominens alakja? Elvégre a különféle testületek kimerítő elemzésnek vetették alá a munkámat, de a legapróbb tárgyi tévedést sem sikerült feltárniuk. Nos, szerény véleményem szerint sokan azért gyűlölték a filmet és személy szerint engem, amiért egyáltalán elkészítettem, mert elhangzott egy rendkívül kellemetlen igazság: a háborút követő időszakban a britek elárulták azokat az elveket, amelyek megvédéséért a legtöbb ember meggyőződése szerint az egész háborúban harcolt.

A második világháborút sokan egyedülálló, morális alapon megvívott konfliktusnak tekintik még ma is – olyan konfliktusnak, amelyben a jó fiúk jól viselkedtek, a rossz fiúk pedig rosszul. Nagy-Britannia már-már odáig megy, hogy sok szempontból e korszak alapján definiálja magát: értékrendszere, meggyőződése, önbecsülése jórészt azokban az években gyökerezik. Mindezek után valóban kényelmetlen bevallani, hogy akadtak ebben a történetben olyan epizódok, amikor a jó fiúk nem viselkedtek jól – sőt nem túlzás azt állítani: nagyon rosszul viselkedtek. Megítélésem szerint ilyen felkavaró epizódnak számít az is, amikor 1945-ben a britek mintegy 42 000 kozákot kiszolgáltattak a szovjeteknek.

A történet külön iróniája, hogy közvetlenül a háború után került rá sor, amikor Európában már mindenki azt hitte, vége a szenvedéseknek. A brit 5. hadtest 1945. május 8-án, egy nappal a fegyverszünet aláírása után érkezett a dél-ausztriai Karintia tartományba. A magasba szökő hegyek és a

zöldellő rétek láttán a katonák okkal gondolták, hogy a földi paradicsomba kerültek, de tévedtek – Európának ezt a részét is elárasztotta az a sok százezer menekült, akit az előretörő Vörös Hadsereg terelt nyugat felé. Ezernyi ellenséges katona vegyült közéjük (sok esetben a családtagjaival együtt), aki korábban Sztálin ellen harcolt, ezért most meg akarta adni magát a szövetségeseknek. Nagy számban képviseltették magukat azok a kozákok is, akik a Jugoszláviában megvívott brutális háborúban a németek oldalán harcoltak Tito marsall partizánjai ellen – egy olyan harcban, amelyben mindkét oldalon súlyos atrocitások történtek.

1945 májusában a tizenéves Maria Platonow anyjával és többi rokonával érkezett meg Linz közelébe, a peggetzi táborba. Mintegy ötezren éltek abban a táborban, amelyet a britek létesítettek a Drau völgyében, a kozákok fogva tartására. Mariának több rokona a Kozák Lovas Hadtestben harcolt, és valamennyien szívből örültek annak, hogy sikerült megadniuk magukat a briteknek.

– Azt gondoltuk, ezek a britek kedvesek, kedves emberek... Szerettem a briteket, mert az angol irodalmon nőttem fel, anyámnak és nekem megvolt Dickens és Shakespeare összes könyve.

Mindezen felül táborbeli társaival együtt Maria is hitt a brit „igazságosság" szentségében, s miután brit kezekbe került, nem kételkedett abban, hogy a háborús törvények betartásával járnak el az ügyükben. Amikor 1990-ben, ötvenöt évvel az események után kanadai otthonában találkoztam Maria Platonow-val, még mindig szemmel láthatóan megindította, ahogyan visszaemlékezett a boldogságra, amelyet akkor érzett, amikor a britek felelősséget vállaltak érte és a családjáért. Szigorúan véve a kozákok természetesen hadifogságba estek, ő és a családja mégis úgy érezte, a britek a szárnyaik alá vették őket.

Eleinte a britek csakugyan barátságosan és közvetlenül bántak velük, ám ez a kedélyesség nemsokára eltűnt a kapcsolatukból, a brit kormány ugyanis megállapodást kötött Sztálinnal, hogy hazatelepítés céljából a megszállási övezetében tartózkodó összes szovjet állampolgárt átadja a Vörös Hadseregnek – akár menni akar, akár nem.

A kozákok közül sok valóban a Szovjetunió állampolgára volt, ám ugyanígy akadtak kivételek (a pontos számuk nem ismert), akik vagy más útlevéllel rendelkeztek, vagy egyszerűen hontalanná váltak. A kozákokat egyértelműen meg kellett volna szűrni, hogy két csoportra osszák őket – szovjet állampolgárokra, akiket haza kell telepíteni a Szovjetunióba, és nem szovjetekre, akiket semmiképp sem szabad kiszolgáltatni. A tét nem is lehetett volna nagyobb. A későbbi brit minisz-

terelnök, Harold Macmillan, aki akkor a térséggel kapcsolatos politikai tanácsadó volt, naplójában megjegyezte, hogy tudatában van: a Sztálin embereinek kiszolgáltatott kozákokra „rabszolgaság, kínzás és vélhetően halál" vár.[1] Mindazonáltal az 5. hadtest nem végzett semmilyen módszeres válogatást, hogy kiszűrje a kozákok közül a nem szovjet állampolgárokat, akikre teljesen jogtalanul várt deportálás.

A 5. hadtest parancsnoka, Charles Keightley altábornagy volt, vezérkari főnöke pedig egy tehetséges ifjú dandárparancsnok, Toby Low (a későbbi Lord Aldington). 1945. május 21-én, négy nappal harmincegyedik születésnapja előtt Low dandárparancsnok úgy döntött, a kozákok mindegyike *en bloc* alkalmas a hazatelepítésre, akár szovjet állampolgár, akár sem. Később azzal védekezett, hogy parancsa lehetőséget adott volna a szelekcióra, miután tartalmazott egy kitételt: „Egyedi esetek NEM képezik elbírálás tárgyát, hacsak nem különösen méltánylandóak". (Azt állította, a „különösen méltánylandó" kifejezés egyfajta szelekcióra utal, jóllehet az „egyedi esetek NEM képezik elbírálás tárgyát" szavak ennek épp az ellenkezőjét jelentik.) S bár Low dandárparancsnok 22-én elhagyta Ausztriát, az 5. hadtest más tisztjei által kiadott parancsok egyértelművé tették, hogy állampolgárságától függetlenül minden kozákot ki kell szolgáltatni a Vörös Hadseregnek.

A szelekciót mellőző igazságtalan, ám annál kényelmesebb döntést a britek számára nyilván az is megédesítette, hogy a legkisebb felhajtás nélkül elszakíthatták a kozák tiszteket a családjuktól – amennyiben hazudtak nekik. Május 28-án a peggetzi táborban őrzött kozák tiszteknek azt mondták, részt kell venniük egy fontos tanácskozáson, amelyen a sorsukról lesz szó. A brit tisztek becsületszavukat adták rá, hogy a kozákok még aznap este biztonságban visszatérhetnek a családjukhoz. A kozákok ebben a tudatban tisztították ki legjobb uniformisukat és fényezgették kitüntetéseiket, mielőtt felszálltak a rájuk várakozó teherautókra.

Maria Platonow nagybátyja még beköszönt neki és az anyjának, mielőtt elment.

– Megkérdeztem, „hová mész?" Azt felelte: „Nos, Mary, azért búcsúzom, mert elmegyünk egy tárgyalásra". Aztán elmosolyodott, és hozzátette: „Nem kell félned, Mary, mert a brit tisztek a szavukat adták rá, hogy csak egy tárgyalásról van szó, vacsorára visszajövök és elmondok mindent." Azzal elbúcsúztunk, felkapaszkodott egy nyitott teherautóra, integetett nekem és elment. Akkor láttam utoljára.

Megbeszélésről szó sem volt, nem kellett megtárgyalniuk a kozákok sorsát, hiszen az már rég eldőlt. A mintegy 1500 kozák tisztet a Drau

völgyében átszállították Spittal őrzött kaszárnyájába, majd másnap reggel mindnyájukat átadták a szovjeteknek. Amikor értesültek az árulásról, a kozákokon eluralkodott a kétségbeesés, és legalább hárman még akkor éjjel öngyilkosok lettek.

A peggetzi táborban maradtak szintén reményvesztetté váltak, miután kiderült, hogy becsapták őket, és férjük, apjuk, fivérük, nagybátyjuk nem fog visszatérni. Június 1-jén azután megérkezett az Argylli és Sutherlandi Felföldi Skót ezred egyik egysége, hogy felszámolja a tábort és őket is a szovjet vonalakhoz szállítsa hazatelepítésre. Módszeres szűrésre ezúttal sem került sor, hogy kiválogassák a nem szovjet állampolgárokat, akiket nem szabadott volna kiszolgáltatniuk.

„Rusty" Davies őrnagy azon a napon a skót egység tisztjeként szolgált, és szörnyű jelenetek szemtanúja volt:

– Katonák próbálták elvonszolni a magukra maradt gyerekeket, nőket, férfiakat... A szó szoros értelmében úgy dobták fel őket a teherautókra. Akkorra sok asszony elvesztette a gyerekét. Gyerekek is elvesztették az anyjukat... Voltak, akik a szuronyok elé próbálták vetni magukat. Voltak, akik agyon akarták lőni magukat. Egy fickó előrerontott, meghúzta az egyik puska ravaszát, és szétlőtte a mellette álló fejét.

Maria Platonow látta, ahogy egy öregember térdre rogyott a brit katonák előtt:

– Halálra rémült. A [katonák] csizmáját csókolgatta, és azt hajtogatta: „Kérem, ne küldjenek vissza. Ne küldjenek vissza!" Azok meg csak ütötték a fejét, kifejezéstelen arccal. Csak néztem őket. Teljesen megkövültem. „Ez tényleg megtörténik?", ez járt a fejemben. És csak ütötték és ütötték, a vér végigcsorgott az arcán, míg végül elvesztette az eszméletét, és akkor feldobták a teherautóra.

Nem tudjuk pontosan, hányan estek áldozatul a brit történelem e sötét napján – a becslések tucatnyi és száz áldozat között ingadoznak. Davies őrnagy viszolyogva látta a kialakult helyzetet, ezért önhatalmúlag belekezdett a táborban maradtak gyors szűrésébe. Maria és a rokonai – akik jugoszláv útlevéllel rendelkeztek – végül elkerülték a deportálást, ám Peggetzből és más kozák táborokból ismeretlen számú nem szovjet állampolgárt telepítettek erőszakkal „haza".

Fontos megemlíteni, hogy sok túlélő, mint Maria, nem csupán az erőszakos hazatelepítés igazságtalansága miatt érez haragot, de a bánásmód felett is, ami a britek akcióját jellemezte. A kozák tisztek, abban a hitben, hogy csupán néhány órára hagyják el a tábort, még búcsút sem mondhattak a szeretteiknek. Ezek az elmaradt búcsúk, a ki nem mondott

szavak, az elmulasztott ölelések máig nem hagyják nyugodni a hozzátartozókat.

A későbbi Lord Aldington fontos szerepet játszott az események láncolatában, amely elvezetett ehhez a tragédiához. Ő adta ki a parancsot, amelynek nyitó bekezdése az egész kozák csoportot „szovjetként" kategorizálta, ily módon megnyitotta az utat hazatelepítésük előtt. S bár nem volt hajlandó a kamera elé állni, kétszer is találkoztam vele, miközben a téma hátterét kutattam. Láthatóan súlyos megrázkódtatást jelentett neki a hírhedt becsületsértési per, amelyet akkoriban indított – és nyert meg – a történész Nikolai Tolstoy ellen, aki egy túlzásokkal megtűzdelt vitairatban egyenesen háborús bűnösnek nevezte őt, akinek vétkei „a náci Németország legvérengzőbb henteseiéihez" hasonlíthatók.

Korántsem meglepő módon azt akartam tudni, miért döntött Lord Aldington úgy, hogy a kozákokat egy tömegben szovjeteknek nyilvánítja. Érdekes módon, állítása szerint nem emlékezett a parancs szövegezése mögött rejlő megfontolásokra, csupán azzal védekezett – szerintem elfogadhatatlan módon –, hogy annak egy kitételét úgy is lehet értelmezni, mintha lehetővé tette volna a szűrést. Nem vállalta a felelősséget a történtekért; hogy beosztottjai a maguk sajátságos módján értelmezték a parancsát, arról ő nem tehet.

Egyes történészek, mint Nikolai Tolstoy (akinek a területen végzett úttörő kutatásai nélkül a filmem sem jöhetett volna létre), szövevényes összeesküvés-elméleteket építettek a döntés köré, amely kiszolgáltatta a kozákokat a szovjeteknek. Nos, miután találkoztam Lord Aldingtonnal és tanulmányoztam a vonatkozó dokumentumokat, nem értek egyet velük. Véleményem szerint az Aldington tette mögött munkáló megfontolás igencsak prózai: a magas rangú brit tisztek egyszerűen és minél gyorsabban „meg akartak szabadulni" a kozákok gondjától. Sok más dolguk is akadt akkoriban, nem utolsósorban Tito renitens partizánjaival, ezért kevés szánalmat éreztek a kozákok iránt.

Egyes brit főtisztek mentalitásáról képet alkothatunk abból a sürgönyből is, amelyet Alexander Kirk, a térség amerikai politikai tanácsadója épp ekkoriban, 1945. május 14-én küldött a belügyminisztériumnak. Kirk nyíltan megkérdőjelezte Robertson tábornoknak, az Alexander tábornagy főhadiszállásán dolgozó katonai közigazgatási parancsnoknak a döntését mind a kozákok, mind a magukat megadó jugoszláv erők vonatkozásában. „[Robertson] csalódottságának adott hangot, hogy nem értünk egyet ebben a kérdésben, de hozzátette, hogy súlyos közigazgatási problémákkal kell szembenéznie, több százezer német hadifogoly van a

gondjaira bízva, ezért most képtelen azzal bajlódni, kit adjanak vagy ne adjanak át az oroszoknak és a [jugoszláv] partizánoknak, hogy azok agyonlőjék őket."[2]

A „most képtelen azzal bajlódni" szavak alighanem pontosan kifejezik, hogyan éreztek ezek a brit tisztek: egyszerűen nem érdekelte őket, hogy a szövetségesek politikája ellenére emberek ezreit szolgáltatják ki a „rabszolgaságnak, kínzásnak és vélhetően a halálnak". Végtére is, nem ellenség minden kozák, még ha nem is szovjet? Számos tiszt embertelenül – és igazságtalanul – cselekedett, amikor nagy nyomás nehezedett rá, azután többé-kevésbé elfeledkezett erről.

Miután találkoztam Lord Aldingtonnal és Maria Platonow-val, bennem is újra tudatosult egy igazság, amit hajlamosak vagyunk elfeledni. Csak mert egy döntés katasztrofális következménnyel jár több ezer emberre nézve, még nem feltétlenül jár bármiféle következménnyel azok számára, akik meghozzák.

1. Harold Macmillan: *War Diaries: Politics and War in the Mediterraneen, January 1943 – May 1945* (London, 1978), 757–758. o.
2. US National Archives 740.00119 Control (Italy)/5-1945

TOIVI BLATT
SOBIBOR FILOZÓFIÁJA

Rengeteg mindent tanultam Toivi Blatt-tól, s nemcsak, ahogy vártam, személyes tapasztalataiból – amelyet először a náci megszállás alatt élő lengyel zsidóként, majd a sobibori haláltáborban szerzett –, de általában véve, az elképzelhető legszélsőségesebb viszonyoknak kitett emberek viselkedéséről is. Úgy gondolom, az ő emlékei mindennél tanulságosabbak, ha azt firtatjuk, hogyan befolyásolja egy válsághelyzet a mentalitásunkat.

Toivi Blatt 1927-ben született Lengyelország keleti részén, egy Izbica nevű kisvárosban. A háború előtt mintegy 3600 zsidó élt itt, a katolikus többséggel, ha nem is tökéletes egyetértésben, de nagyobb súrlódások nélkül. Maga Toivi sem szenvedett a nyílt antiszemitizmustól.

– Kivételezett helyzetben voltam, mert apám légiós volt [a lengyel hadsereg veteránja]... Megsebesült, mozgássérült lett, és emiatt mindenki lengyel hazafiként ismerte. Így én is védve voltam.

Mindez egy csapásra megváltozott a németek érkezésével, de bármekkora zsidógyűlölet munkált is a nácikban, Toivit inkább megdöbbentette a katolikus lengyelek hirtelen pálfordulása:

– A [lengyel] lakosság rádöbbent, hogy a zsidók másodrangú emberek, és azt tehetnek velük, amit csak akarnak... Sokukat összeverték... A végén már jobban rettegtem a szomszédainktól a keresztényektől, mint a németektől, mert a németek nem ismertek fel [mint zsidót], de a szomszédaim igen.

1943 áprilisában a németek eldöntötték, hogy megtisztítják Izbicát az összes zsidótól. A megelőző évben is történtek hasonló akciók, ám ezek nyomán megmaradt a zsidó lakosság egy része – különösen a magasan képzett bőrművesek a helyi cserzőműhelyben, ezért a zsidók közül sokan úgy gondolták, többet érnek a nácíknak elevenen, mint holtan. Tévedtek.

– Hajnali négy óra tájt puskalövés ébresztett – mesélte Toivi Blatt. – Az ablakhoz szaladtam, hogy lenézzek, és láttam, hogy az egész cserzőműhelyt körülvették a nácik... Egy náci megfogott, kivitt és odalökött a többiek közé..., akiket körülvettek az őrök... Rádöbbentem, hogy itt a vég. Mit tehetnék ellene?

Akkor Toivi hirtelen esélyt látott a szökésre. Az egyik őr elfordult, hogy cigarettára gyújtson.

– Amikor ezt láttam, megragadtam a lehetőséget és azt gondoltam, most menekülnöm kell, ha élni akarok. Így egyszerűen elsétáltam.

Ám ahogy elvegyült a falusiak között, akik azért gyűltek össze, hogy végignézzék a deportálást, Toivi végtelenül kiszolgáltatottnak érezte magát.

– Rájöttem, hogy nem sokáig leszek szabad. Akkoriban az ember legjobb barátja is úgy tett, mintha életében nem ismert volna. Akárhogy is, amikor körülnéztem, megláttam a barátomat, Janeket. Nagyon jó viszonyban voltunk. Néha nálunk is aludt.

– Janek! Kérlek, ments meg! – mondtam neki rémülten.

– Rendben – bólintott Janek, s elküldte Toivit a falun túlra, egy csűrbe, nem messze a házuktól, és azt ígérte, néhány perc múlva ő is ott lesz.

Toivi úgy tett, ahogy mondta, a csűrt azonban lelakatolva találta. Miközben Janekra várt, egy katolikus lengyel asszony észrevette, és odakiáltott neki:

– Menekülj, Toivi, menekülj!

– Mi a baj? – kérdezte tőle Toivi.

– Itt van Janek! Itt van Janek!

Toivi nem értette, miért kellene menekülnie Janek elől, míg meg nem látta, hogy barátja egy német katona társaságában közeledik, aki tüzelésre készen tartja a puskáját.

– Janek! – kiáltott fel Toivi. – Mondd, hogy csak tréfálsz!

– Ez az a zsidó – fordult Janek a katonához.

S miközben a német magával rángatta, Janek úgy búcsúzott el tőle, hogy a szavai máig kísértik Toivit.

– Viszlát, Toivi! – mondta Janek. – Találkozunk a szappanbolt polcán. – (Akkoriban azt beszélték, a nácik megölik a zsidókat és a zsírjukból szappant főznek.)

Habár Toivi torka máig elszorul, ha erről kell beszélnie, nem állítja, hogy Janek reakciója teljesen készületlenül érte, hiszen nem először tapasztalt ilyen árulást.

Toivit visszavezették a piactérre, ahol viszontlátta anyját, apját és testvérét, akik a deportálásra vártak.

Rettegtem. Nem is igazán emlékszem, mit éreztem. Rettegtem, hogy ez lesz az utolsó nap az életemben. Amikor az ember fiatal, alig tizenöt éves… látja a fákat, látja a virágokat… és élni akar.

Izbica zsidó lakóit ezután tehervagonokba zárták. S akárcsak abban a kocsiban, amelyik Treblinkába szállította Samuel Willenberget és a társait, itt sem akarta senki elhinni, hogy a nácik végezni akarnak velük. „A

bőr nagyon fontos a német hadsereg számára – beszélték az emberek. Nem fognak megölni minket, csak koncentrációs táborba zárnak."

Néhány órával később a szerelvény mégis megérkezett Sobiborba, a haláltáborba, amely hasonlóan működött, mint Treblinka (lásd Samuel Willenberg történetét). Toivit leginkább az döbbentette meg, milyen „takarosnak" tűnik a hely. Hamisítatlan „földi pokolra" számított, ehelyett virágokat és frissen mázolt kerítéseket látott. Az állomást olyanra építették, mintha valódi pályaudvar lenne, táblákkal és menetrendekkel együtt. Toivi biztosan tudta, hogy ez csak trükk, megtéveszteni a külföldről érkezett zsidókat, akik nyilván nem hallottak róla, mi folyik itt. S mégis: noha az izbicai zsidók zömének rá kellett jönnie, hogy minden szóbeszéd igaz és meg fogják ölni őket, engedelmesen tűrték, hogy két csoportra osszák őket – nők és gyermekek az egyik oldalra, férfiak a másikra –, mielőtt továbbindulnak a táborba.

Manapság sokan megütköznek azon, hogy a transzportokkal érkező foglyok, akik tudták, de legalábbis erősen gyanították, hogy meg akarják ölni őket, meg sem próbáltak ellenállni. A zsidók jórészt úgy mentek a biztos halálba, hogy nem sok kellemetlenséget okoztak a náciknak. Emiatt a ma élő zsidók egy része – tapasztalatom szerint különösen Izraelben – szégyenkezik is.

– Én nem vagyok olyan, mint a megadóan tűrő lengyel zsidók – mondta nekem egy izraeli férfi, amikor megtudta, miről készülök filmet forgatni. – Én őszövetségi, vérben és viharban fogant zsidó vagyok! Én bizony nem hagytam volna magam!

Miután találkoztam a táborok sok túlélőjével és a tömeggyilkosságban részt vett háborús bűnösök némelyikével, ezt a zsidók „gyávaságával" kapcsolatos vádat jó esetben a félretájékozottság jelének, rosszabb esetben az ártatlanul meggyilkoltak emlékét bemocskoló sértésnek tartom. Tudnunk kell, hogy az ellenállás gyakorlatilag lehetetlen volt. Először is, az újonnan érkezőket ostorokkal és botokkal felfegyverzett brutális, könyörtelen őrök terelték attól a pillanattól fogva, hogy kiszabadultak a vagonokból – ráadásul ez is csak azután történt, hogy a szerelvény a tábor szögesdrót kerítésén belül került, amely mentén őrtornyok magasodtak, bennük géppuskás katonákkal.

Még ha az ide érkező zsidók valahogyan át is küzdik magukat ezeken az akadályokon, szembesülniük kellett volna egy újabbal: hová bújhatnának? Tudták, a helyi nem zsidó lakosság jelentős része készséggel segít a náciknak a zsidók üldözésében. Még a Sobiborban hetek óta dolgozó zsi-

dó Sonderkommando tagjai is tudták, milyen nehézségekkel kellene szembenézniük a kerítésen túl.

– Hová is mehetne az ember, miután végül eljut az erdőbe? – tette fel a kérdést Toivi Blatt. – [Miután a Sonderkommando tagja lett] gyakorlatilag mindennap jelentkeztek olyan közelben élő gazdák, akik a földeken rejtőzködő zsidókra bukkantak, és azokat öt font cukorért meg egy üveg vodkáért átadták a németeknek. Hová mehettünk volna?

Akadt egy további nehézség is. A zsidók között sok idős, beteg vagy gyermekével érkező anya akadt. A problémát plasztikusan mutatta be nekem az az asszony, akivel Litvániában találkoztam, s aki ritka kivételként sikeresen menekült meg a nácik fogságából. Fiatal kamaszlányként, 1941-ben fogták el a falujában, hogy a többi zsidóval együtt az erdő felé tereljék, majd ott mindnyájukat agyonlőjék. Miután nem sok őr jutott rájuk, eltökélte magát, hogy megpróbál elszökni, és megkérdezte a párját, vele tart-e. „Hogy is tehetném? – intett a nő két kisgyermeke felé. – Hogy is hagyhatnám itt őket?"

A gyermekek jelenléte nyilvánvalóan döntő szerepet játszott abban, hogy oly sok asszony veszett oda a holokauszt tüzében. Auschwitzban, ahol alapos szelekciót tartottak annak eldöntésére, kit dolgoztassanak és kit küldjenek az azonnali halálba, még a táborparancsnok Rudolf Höss is felfigyelt rá, hogy gyakorlatilag nem akadt olyan édesanya, aki munkára jelentkezett volna, meghosszabbítva ezzel a saját életét, ha emiatt a gyermekének egyedül kellett elszenvednie a gázkamra borzalmait.

Az sem kétséges, hogy a transzporttal érkező zsidók jó része kétségbeesetten hinni akarta: a Sobiborral kapcsolatos szóbeszédek alaptalanok. Talán, ahogy a nácik állították, tényleg csak fertőtlenítő állomás, talán tényleg csak zuhanyozniuk kell...

Maga Toivi Blatt egy percig sem hitt a náciknak, így amikor az őrök megkérdezték, akadnak-e az újonnan érkezettek között ácsok, habozás nélkül feltette a kezét, noha nem volt ács – egyszerűen „élni akart".

– Istenhez fohászkodtam; akkoriban szüntelenül imádkoztam. Most ehhez a németehez imádkoztam, hogy „kérem, válasszon ki", és ma is hiszem, hogy az erős akaratom valahogyan hatással volt rá, miközben fel-alá járkált a csoport előtt. Amikor éreztem, hogy rám néz, azt mondtam magamban, „Istenem, segíts!" Ő pedig rám mutatott, „Lépj ki, kisember!"

Toivi így került be abba a szűk csoportba, amely csatlakozott a sobibori Sonderkommandóhoz, és megmenekült az azonnali haláltól.

Attól azonban így sem menekült meg, hogy végig kelljen néznie, amint anyját, apját és öccsét elvezetik a gázkamrák felé. A tragédiára adott reakciója őt magát is megdöbbentette:

– Hogy őszinte legyek, nem éreztem semmit... Furcsa, mert ha a szüleim korábban, akár csak két nappal előtte, halnak meg, rettenetes tragédia lett volna. Éjjel-nappal sírtam volna. És most ugyanabban az órában, ugyanabban a percben veszítettem el az édesapámat, az édesanyámat és a tízéves kisöcsémet, mégsem sírtam, még csak bele se gondoltam... Amikor a háború után más túlélőkkel is találkoztam, megkérdeztem tőlük, „Te sírtál?" „Nem, nem sírtam" – felelték. Mintha a természet megvédett volna bennünket a realitásoktól... Ha bármilyen jelét adtam volna a gyásznak, megölnek.

Miután a Sonderkommando tagja lett, Toiviban olyan erősen munkált az életösztön, hogy még a legmegrendítőbb feladatokat is képes volt ellátni komolyabb lelki sérülés nélkül. Levágta az asszonyok és lányok haját, azután nézte, ahogy meztelenül elindulnak a gázkamrák felé. És nem siratta meg őket.

Egyszer egy német tiszt azt parancsolta neki, hogy szedjen le két csupasz lányt egy teherautóról, amely épp akkor érkezett a táborba. A lányok a szabadban bujkáltak, a helybéli gazdák buktatták le őket. Toivinak kellett a gázkamrák felé kísérnie őket, míg a német tiszt távolabbról követte őket. Az egyik lány, alig 17-18 éves, könyörögni kezdett neki, hogy mentse meg. Toivi persze semmit sem tehetett érte, csak hátrahagyta az őrökkel a gázkamrák előtt. Pillanatokkal később lövéseket hallott – a nácik nem bajlódtak azzal, hogy két zsidó lány kedvéért beindítsák a gázkamrát.

Toivi meggyőződése, hogy a német tiszt azért kísértette a lányokat vele a gázkamrákhoz, mert nem akarta hallani a könyörgésüket. Ahogy a németek látták, a Sonderkommando épp ezt a célt szolgálta – lehetőség szerint mentesítette a gyilkosokat minden lelki tehertől.

1943 szeptemberében végül a Vörös Hadsereg zsidó tisztjeinek érkezése változtatta meg a Sonderkommando több tagjának mentalitását. A szovjet katonákba beleverték a csapatszellemet, egy Alekszander Pecserszkij nevű karizmatikus hadnagy vezetése alatt megőrizték fegyelmezettségüket is, és az elkövetkező néhány hétben gondosan megtervezték felkelésüket. Október 14-én végül a sobibori műhelyekbe csalták az őrök egy részét, megölték őket, majd a Sonderkommando tagjai rést ütöttek a szögesdrót kerítésen. Közöttük volt Toivi Blatt is.

– Beszaladtam az erdőbe. Kétszer-háromszor elestem, mindannyiszor azt hittem, lelőnek, de amikor felálltam, semmi se történt. Csak rohantam az erdő felé, már csak száz méter, már csak ötven, végül odaértem.

A 600 fős sobibori Sonderkommando 300 tagjának sikerült megszöknie aznap, ám ami ennél is árulkodóbb adat: a szökevények túlnyomó része nem élte túl a háborút. Sokukat a katolikus lengyelek árulták be a németeknek, Toivi azonban a kevesek közé tartozott, akiknek sikerült. S bár a nem zsidó lengyelek egy része őt is próbálta lebuktatni, tapasztalatai szerint legalább ennyien segítettek neki életben maradni.

Miután ennyi mindent megélt, Toivi nem hagy kétséget afelől, milyen tanulságot kell levonnunk a történetéből:

– Az emberek azt kérdezik, „Mit tanultál ebből?" Azt hiszem, csak egy dologban vagyok biztos: abban, hogy senki sem ismeri önmagát. Az úriember az utcán, akit megkérdezünk, „Merre van a North Street?", fél háztömböt is elkísér, csak hogy megmutassa, milyen kedves és figyelmes. Ugyanez az ember más körülmények között vérengző szadista. Senki sem ismeri önmagát. Mindnyájan lehetünk jó emberek vagy rossz emberek egy [másféle] helyzetben. Előfordul, hogy amikor valaki nagyon kedves velem, azt kérdezem magamtól, „Vajon Sobiborban is ilyen lett volna?"

CONNIE SULLY

AKIT JAPÁNOK ERŐSZAKOLTAK MEG

Nagyon szerettem volna találkozni Connie Sullyval. 1941 decemberében, Hongkong megszállásakor került a japánok fogságába, és nyilvánosság előtt sosem beszélt arról, ami akkor vele történt. Első kézből származó vallomásával új megvilágításba helyezhette a korábbi gyarmat történelmének egy hírhedt atrocitását.

Connie a háború után Dél-Afrikába költözött, Durban külvárosában lakott, csakhogy az a Dél-Afrika, ahová Connie az 1950-es években emigrált, köszönőviszonyban sem volt azzal a hellyel, amelyet 2000-ben én megismertem. Kétségtelen, az apartheid igazságtalan korszaka lezárult, ám ettől Dél-Afrika még kemény és erőszakos hely. Közvetlenül az érkezésem előtt megölték a szállodám egyik vendégét, aki szürkületkor sétálgatott egy közeli parton, és az indiai hölgy, aki a taxiján elvitt Connie-hoz, elmondta nekem: a férjét Durban központjában, éppen az előző hónapban lőtték le, miután eltérítették az autóját.

Connie Sully beteg férjével a város feletti dombon, Durban talán legutolsó fehér enklávéjában élt. Elmondta nekem, hogy amikor a kivándorlás mellett döntött, választhatott Rhodesia (a mai Zimbabwe), Kanada, Dél-Afrika és Ausztrália között.

– Lehetne rosszabb is – tette hozzá. – Választhattam volna Zimbabwét!

Az egész házat belengte a fásultság, a szomorúság – javarészt azért, mert Connie a férjével együtt nyomasztónak találta, hogy „a feketék" (ahogy ők fogalmaztak) megszerezték a hatalmat, s hogy miközben a véget várják, egyedül maradtak egy olyan helyen, amely alapjaiban különbözik attól, ahová annak idején kerültek. Mert ez a hely, ne feledjük, a fehérek felsőbbrendűségét hirdető rasszista ideológián alapult.

Miközben előkészültünk a forgatáshoz, Connie átküldte férjét a másik szobába, hogy „foglalkozzon a kutyákkal". Mindnyájan éreztük, a kutyákkal való foglalkozás csak ürügy, Connie nem akarja, hogy férje hallja a mondandóját.

Azzal kezdte, hogy mielőtt a japánok jöttek, hongkongi élete tele volt örömmel és szórakozással. Hároméves alig múlt, amikor a szülei átköltöztek a brit gyarmatra, ezért mindig „otthon" érezte itt magát. Miután tizenhat évesen felhagyott a tanulással, titkárnőként szerzett állást a Hong Kong and Shanghai Banknál, de így is bőségesen maradt ideje „úszásra, gyeplabdára és teniszre", remekül érezte magát a „sok gyö-

nyörű tengerparti strandon". S bár Ázsia szívében élt, „száz százalékig" britnek érezte magát.

Ezt a kényelmes hongkongi életet zúzták szét az 1941. december 7-én alászálló japán vadászgépek, amelyek alig öt órával azután kezdték bombázni Hongkongot, hogy a hawaii Pearl Harborban megtámadták az amerikai flotta támaszpontját.

Connie önként jelentkezett nővérnek, és a Hongkong-szigeten fekvő Happy Valley lóversenypályán sietve létrehozott tábori kórházban jelentkezett szolgálatra. Az épület tetején állt, amikor a japán gépek elsüvítettek felette.

– Láttuk, hogy gépek közelednek a völgyben – mesélte. – Először azt hittük, amerikaiak, de utána már láttuk rajtuk a nagy napkorongot. Akkor megértettük... Ilyet még sosem láttam: golyók röpködtek a szárnyakból.

Connie-t leginkább az döbbentette meg, hogy a Jockey Club tetején elhelyezett három vöröskereszt egyértelműen azonosította a kórházat.

– Látniuk kellett, de nem érdekelte őket. Semmit sem jelentett számukra.

Akárcsak Peter Lee, Connie is brit hidegvérrel nézett szembe a helyzettel. Noha szorongással és félelemmel töltötte el a gépek felbukkanása, mint mondta:

– Ha sokan vagyunk, nem szabad kimutatni az ilyesmit. Nem szabad kimutatni, ha félünk.

Az első pillanattól egyértelműen látszott, hogy a brit védőknek esélyük sincs megtartani Hongkongot. A gyarmati légierőt alkotó néhány elavult RAF vadászgépet még a Kai Tak reptér betonján, a japán támadás első perceiben megsemmisítették. Winston Churchill már ekkor elismerte a londoni háborús kabinet előtt, hogy „a legkisebb esélyünk sincs megtartani vagy felszabadítani Hongkongot". A Császári Japán Hadsereg nyomasztó erőfölénye Kína szárazföldi területein nem hagyott más választást, mint az azonnali kapitulációt.

Így alig két és fél héttel az első bombatámadás után Connie Sully és a Happy Valley többi nővére szembetalálta magát ötven japán katonával, akik karácsony napján, reggel hét órakor érkeztek.

– Kicsit megijedtünk – meséli –, de csak annyit mondtak, hogy üljünk le és foglaljuk el magunkat. Kötéseket csináltunk, feltekertük a pólyákat, majd kiengedtük és újra feltekertük. Az egyik japán nem szerette a rohamsisakot, és ez a fickó... szerintem ivott is... odajött hozzánk, revolverrel a kezében... Nagyon megijedtem. Azt hiszem, megdermedtem. Moccanni se mertem, még a szemem se rebbent..., pedig csak annyit akart, hogy az egyik lány vegye le a rohamsisakját. Ezt persze egyikünk se tudta, ezért megrémültünk... Erre azt mondta, „vedd le a sisakot!". Odavetett néhány udvarias szót is. Amikor a lány levette és félredobta a sisakot, csak bólintott és elment.

A rohamsisakos incidenst leszámítva a japánok napközben békén hagyták a nővéreket, ám egy éjjel, nem sokkal az érkezésük után, négy japán katona jött be a nővérek hálótermébe, hogy körbevilágítson és kiválassza a négy legfiatalabb lányt. Connie is közéjük tartozott mint az egyetlen nem kínai.

A lányokat felterelték az emeletre, egy nagy üres helyiségbe.

– Mindent kihordtak innét. Csak a falak maradtak. Mind ide kerültünk, és rájöttünk, hogy felesleges lenne küzdeni ellenük. Voltak fegyvereik, nekünk nem... Egy szót sem szóltak. Nyilván nem tudtak [angolul]... És balszerencsénkre mindnyájunkat megerőszakoltak. Nem volt kellemes, de ha bármivel próbálkozunk, golyót kaptunk volna... Vagy a golyó, vagy hagytuk magunkat. Azt hiszem, túl értékesnek találtam az életet ahhoz, hogy golyót kapjak. És azt gondoltam, „ebből még felépülhetek, de a másikból nemigen". Miután végeztek, visszavittek minket a földszintre. Azt se tudnám megmondani, hogy néztek ki. Sejtelmem sincs."

Mint nemzedékének legtöbb jól nevelt angol úrileánya, Connie is a nászéjszakájára tartogatta szüzességét, ezért akkor éjjel találkozott először a szexszel.

– Megalázó volt. Szerintem tudták is, mennyire megalázó. De az ember akkor se hagyja magát. Muszáj továbblépni. Azután hosszú ideig rájuk se tudtam nézni, de végül hozzászoktam. Azt mondják, „szeresd az ellenséged". Egy szó se igaz belőle.

Connie úgy érezte, a japánok más miatt is megerőszakolták foglyaikat.

– Szerintem ez [a nemi erőszak] volt a szórakozásuk. Nem volt rádiójuk, tévéjük vagy bármi másuk. Tudom, hogy a brit katonák énekeltek és koncerteket adtak, de sosem hallottam arról, hogy a japánok ilyet tettek volna.

Másnap Connie és a többi megerőszakolt nővér visszatért a szokott munkájához.

– Ilyenkor a legjobb, ha tovább tesszük a dolgunkat. A táborban is, aki leült a földre, meghalt. Akik csak ültek, és azon panaszkodtak, milyen veszteség érte őket, a temetőben végezték. Sokan meghaltak. Fog-

lalkoznunk kell valamivel. Mennünk kell tovább. Az emberek olyasmikkel is foglalkoztak, amivel korábban soha.

Connie mégsem tudott úgy tenni, mintha az erőszak meg se történt volna. A közvetlen utóhatásokon végül az egyik nővér barátnője segítette túl.

– Valamivel idősebb volt nálam, szerencsére a szomszédos tábori ágyon feküdt, és nagyon jó volt hozzám. Ő adta vissza az erőmet. Csak beszéltem és beszéltem, mást nem is csináltam. Másra nem is voltam képes.

Jóllehet a világháború végéig el kellett szenvednie a japán megszállás nehézségeit, ami akkor éjszaka történt vele, többé nem ismétlődött meg. Miután a háború véget ért, próbálta folytatni „normális" életét, de sehogy sem tudott visszatalálni ahhoz az emberhez, aki az erőszak előtt volt – nem utolsósorban azért, mert mélyen és feloldhatatlanul viszolygott a japánoktól.

– Amikor dolgoztam, amikor elkezdtünk velük üzletelni, bejöttek és először kellett bekísérnem egyet [egy japán üzletembert] a főnökömhöz, azt éreztem, ólomcsizmát kellene húznom, nehogy felemeljem a lábam [és belerúgjak]. Rosszul voltam attól, hogy nyájasan társalognom kell vele, pedig csak egy üzletember volt. Szerencsére nem sok dolgom akadt velük.

Miután kivándorolt Dél-Afrikába, negyvenöt esztendős korában végül férjhez ment, de az erőszak emléke továbbra is azt jelentette számára, hogy „valamit elzárt a lelke mélyén". S ezt az emléket akár a tévé is felszínre hozhatta benne.

– Látom ezeket a japán filmeket, tudja, a háborús filmeket, és teljesen mozdulatlanná dermedek. Olyankor [a férjem] nagyon mérges, mert tudja, hogy rossz éjszakám lesz. De valami megragad... Odabent még mindig harcolok az ellen, amit tesznek és tehetnek velem. Már nem számít, hisz sok év eltelt, de ettől még minden ugyanolyan.

A japánok iránti maradandó ellenszenve részben abból is fakad, hogy amennyire ő látja, a japán kormány máig nem kért kielégítően bocsánatot azokért a szörnyű bűnökért, amelyeket a Császári Hadsereg elkövetett.

– A japánok nem fizetnek meg semmiért. Nem fizetnek azokért a megalázó dolgokért, amiket műveltek. Egyszerűen betörtek a lakásunkba és a gardróbunkba, azután elővették a szuronyukat és szétvagdosták a ruháinkat. Mi értelme volt ennek? Volt egy képünk az apámról, az első

világháborús egyenruhájában. Levették a falról és azt is átdöfték a szuronyukkal.

Néhány hónappal azután, hogy filmre vettük az interjút, Connie férje végül megadta magát a ráknak, amelytől régóta szenvedett. Connie néhány évvel később követte. Sosem árulta el, miért engedte, hogy felvegyem az interjút, mégis tudta mindenki, aki aznap ott volt és velem együtt végighallgatta. Világos volt, akár a kristálytisztán kéklő dél-afrikai ég: Connie élete alkonyán azért nyílt meg, mert az egész világnak el akarta mondani, mennyire gyűlöli még mindig a japánokat, amiért ezt művelték a testével, a lelkével – az egész életével.

LUCILLE EICHENGREEN
NEMI ZAKLATÁS A GETTÓBAN

Lucille Eichengreennek a huszadik század egyik legszörnyűbb, testi és lelki kínokkal egyaránt kikövezett útját kellett bejárnia. S mindezt annál is szörnyűbbé avatja a tény, hogy gyermekkorában lépett erre az útra, még a huszadik évét is alig töltötte be, mire a háborúnak vége lett. Útja során a saját bőrén tapasztalta meg, hogy az előítéletek nem korlátozódtak a nácikra, ahogyan a gyengéknek és kiszolgáltatottaknak sem csupán tőlük kellett rettegniük.

Krakkóban hallgattam meg Lucille történetét, ahol lengyelországi utazása során megszállt, és hajlandó volt a kameránk elé állni. Aprócska, bájos, makulátlanul öltözött hölgyet ismertem meg benne, aki tökéletesen beszélte az angolt.

– 1925. február 1-jén születtem a németországi Hamburgban – kezdte. – Apám bor export-importtal foglalkozott, amennyire a háború után megtudtam, igen sikeresen.

Apjával, anyjával és húgával a város egy tisztes középosztálybeli negyedében lakott:

– Egy meglehetősen nagy házban, hat vagy hét szobánk is lehetett. Hátul külön cselédszoba is volt. 1933-ig [a nácik hatalomra kerüléséig] minden könnyen ment, kellemesen, gondtalanul éltünk. Sokat utaztunk, jártunk Dániában és gyakran Lengyelországban is. Szép, kellemes életünk volt. Teniszezni tanultunk, lovagolni, és magánórákat vettünk angolból.

Mindkét szülő lengyelországi zsidó volt, s bár a családban mindenki folyékonyan beszélt németül, Lucille tudott származásukról:

– Lengyelnek éreztem magam, mert már korán megtudtam, hogy lengyel útlevelem van... Amikor a szüleim nem akarták, hogy értsük őket, lengyelül vagy franciául beszéltek.

Lucille akkortájt nem tulajdonított különösebb jelentőséget lengyel származásának – pedig ez utóbb nagyon is fontossá vált.

Annál nagyobb jelentőséget tulajdonított 1933. január 30-ának, amikor – két nappal Lucille nyolcadik születésnapja előtt – Adolf Hitler Németország választott kancellárja lett, és ez közvetlen hatással járt mindkét gyerekre nézve.

– A házunkban lakó gyerekek többé szóba se álltak velünk, kövekkel dobáltak meg, és mindennek elmondtak. És mi egyszerűen nem értettük,

hogy mivel szolgáltunk rá erre. Mindig csak ezt kérdeztük, miért? És ha ezt a kérdést otthon tettük fel, mindig ugyanazt a választ kaptuk: „Ez csak múló állapot. Minden vissza fog térni a rendes kerékvágásba".

Lucille boldog gyermekkorának egyszeriben vége szakadt. Szülei még attól is óvták őket, hogy az utcán vagy egy buszon magukra vonják a figyelmet. Hátul kellett állniuk, nem nevetgélhettek vagy beszélhettek hangosan, meg kellett húzniuk magukat.

Az iskolába vezető 45 perces útjuk igazi megpróbáltatássá vált. A többi gyerek gyalázta és megköpködte őket, míg „a felnőttek elfordították a fejüket". A többi zsidó gyerekhez hasonlóan ő is kezdett attól rettegni, hogy bármit tesz vagy kérdez, menten „félreértik, és megbüntetik érte". Egyszeriben óvakodóvá vált.

– Ez egy gyereknél nagyon szokatlan. Az ilyesmit az ember elsajátítja, nem tanulja. Nem születik ezzel a képességgel. A körülmények hozzák... Úgy éreztem, elvesztegetem az életemet... Játszhattam volna, lehettek volna barátaim. Mindez elveszett, ami nagyon igazságtalan egy gyermekkel szemben.

Az elkövetkező években antiszemita intézkedések egész sorával sújtották a német zsidóságot. A zsidó gyerekek többé nem járhattak állami általános iskolába, nem sportolhattak együtt a nem zsidó gyerekekkel. Azután a nácik tüzetesebb vizsgálatnak vetették alá a Németországban élő zsidókat, és felfedezték, hogy Lucille voltaképpen „lengyel". Ez még a zsidó gyerekek körében is okot adott a kötekedésre.

– A tíz-tizenkét éves kölykök olyan megjegyzéseket tettek, hogy „a lengyel zsidók buták. Mocskosak, nincs pénzük, és mi nem szeretjük őket". Emiatt egy ideig senki sem akart játszani velem... Többé-kevésbé ügyet se vetettek rám, mintha nem is léteznék, vagy megjegyzéseket tettek. És egy gyereknek nagyon-nagyon tudnak fájni az ilyen megjegyzések.

A család lengyel származása ennél is tragikusabb következményekkel járt az apa számára, akit 1939. szeptember 1-jén (azon a napon, amikor a nácik lerohanták Lengyelországot) letartóztattak mint ellenséges külföldit. Nem sokkal ezután a München mellett létesített dachaui koncentrációs táborba került, majd 18 hónappal később, 1941 februárjában a Gestapo két tagja érkezett meg Lucille-ék házába:

– Ledobtak egy szivardobozt az asztalra, és azt mondták: „Ezek Benjamin Landau [Lucille apja] hamvai". Hogy azok valójában apám hamvai voltak, vagy csak egy marék hamu, amit összekotortak a dachaui krematóriumban, sosem tudtuk meg. Valamennyien nagyon nehe-

zen viseltük apám halálát, különösen anyám… és a húgom, akinek valóságos traumát okozott a tragédia. Csendesebb lett a szokásosnál is, és nagyon nehezen tudta elfogadni, hogy soha többé nem látja apánkat.

Lucille tizenhat évesen tudta meg, hogy apja meghalt egy náci koncentrációs táborban. Akkor nem érzett mást, csak gyűlöletet, „hamisítatlan gyűlöletet".

– Gyűlöltem mindet [azokat, akik megölték az apját]. Képesek voltak meggyilkolni őt, bírói ítélet és tárgyalás nélkül, jogi alap nélkül, ok nélkül. Miután olvastam a Bibliát, és az egyik parancsolat az, hogy „ne ölj!", egyszerűen nem értettem a dolgot. Elég naiv voltam ahhoz, hogy higgyek abban, amit tanultam. Nem gondoltam volna, hogy az élet egészen másmilyen.

Nyolc hónappal azután, hogy értesült apja haláláról, Lucille-t a húgával és az anyjával együtt áttelepítették Hamburgból a lengyelországi Łódź gettójába. A nácik úgy határoztak, „zsidómentessé" teszik Németországot, s bár az európai zsidóság módszeres megsemmisítése még nem kezdődött el, az összes zsidót erőszakkal deportálták a birodalom területéről.

Ahogy Lucille a többi zsidóval egyetemben kigyalogolt a hamburgi vasútállomásra, megfigyelte a nem zsidó lakosság reakcióját:

– Csak odavetettek egy szitkot vagy elfordultak. Együttérzésről még csak nem is beszélhetünk… Nem láttam, hogy egyáltalán felismernék, mi történik. Csak álltak merev arccal.

Lucille sokáig nem tudta feledni ezt a közönyt.

– Néha azt gondoltam magamban, „egy napon megbánjátok". Tudja, ahogyan a gyerekek mondják, hogy „ezt még visszakapjátok". Az a nap sosem jött el, de ettől még ezt gondoltam.

Miután egy vasúti kocsiba zsúfolva napokon át zötykölődtek, megérkeztek Łódźba, ahol szörnyű viszonyokat találtak.

– Láttuk a csatornákban folyó szennyvizet – meséli Lucille. – Láttuk az öreg, lelakott házakat, a nyomornegyedre emlékeztető kerületet… Bár azelőtt még egyikünk sem látott nyomornegyedet, úgy véltük, hogy csak az lehet ilyen. Láttuk az embereket a gettóban: mindnyájan kimerültnek tűntek, magukba zárkóztak és észre sem vettek bennünket. Nem tudtuk, miféle hely lehet ez.

A német zsidók ott húzták meg magukat a gettóban, ahol tudták – Lucille és a családja egy osztályterem padlóján aludt, mielőtt talált egy üres szobát. A nácik a rendes hajlék mellett a rendes élelmezésről sem gondoskodtak.

– Nem kaptunk elegendő élelmet az életben maradáshoz. Az étrend sem volt tápláló. Nem volt tej, nem volt hús, és nem volt gyümölcs…, nem volt semmi.

Miután Németországban nem fogadták el lengyelként, Lucille-nek a lengyelek körében újra meg kellett küzdenie az előítéletekkel.

– Eleinte egyáltalán nem boldogultam. Két szék közt a földre kerültem. A németek szemében lengyel zsidó voltam, a lengyel zsidók szemében a beszédem miatt német zsidó.

A német zsidókat pedig nem fogadták tárt karokkal a gettóban.

– A legelső transzport [Németországból] élesen kritizálta, ahogyan a dolgok a gettóban, de még inkább Lengyelországban mentek. Az elején elhangzottak olyanok, hogy ez nem szakszerű, nem helyes, majd mi megmutatjuk, hogyan kell. Nem sétálhatunk be egy idegen házába és rendezhetjük át a bútorokat, márpedig ők épp ezt próbálták megtenni… És ez visszaütött ránk.

Az első deportációs listán, amelyet a nácik utasítására készítettek a łódźi gettó zsidó hatóságai, túlnyomórészt német nevek szerepeltek. Miután a húgával és az anyjával együtt ő is felkerült a listára, Lucille irodáról irodára járt a gettóban, mindenhol felmutatta lengyel útlevelüket, így próbálta kieszközölni a maradásukat. Jóllehet nem tudott arról, hogy a deportáltak mind haláltáborba kerülnek (1942-t írtak, Hitler akkorra felhatalmazást adott a zsidóság teljes megsemmisítésére), Lucille felismerte, hogy a gettó még mindig biztonságosabb, mint az ismeretlen úti cél. Végső soron – Lucille szerint azért, mert igazolni tudta lengyel származásukat – mindhárman elkerülték az azonnali deportálást.

Mindez azonban már túl sok volt az anyjuknak.

– A gettóban maradtunk, de már nem érdekelte semmi. Az éhezéstől teljesen felfúvódott, testében felgyülemlett a víz. Már járni is alig tudott. 1942. július 13-án, a gettóban halt meg. A gettó utcáin minden reggel megjelent egy fekete kocsi az elébe fogott szürke lóval, hogy összeszedje a halottakat, ez vitte el az édesanyámat is. Azután több mint egy hét telt el, ami ellentétes azzal a zsidó szokással, hogy már másnap el kell temetni a halottat. A húgommal együtt elmentünk és kerestünk egy üres helyet, azután megástuk a sírt, és kivittük oda anyánkat. Nem volt koporsó, csak két deszkalap, egy zsinórral áttekerve. Egy nagy házból kellett elhoznunk ezeket, a temető szomszédságából, ahol nem láttunk mást, csak holttesteket, temetetlen holtakat.

– Nem éreztünk semmit. Nem imádkoztunk, nem sírtunk…, közömbösek lettünk és érzéketlenek. Visszamentünk abba a szobába, a bútorozott

szobába, amelyen másokkal osztoztunk, és a húgom azután már alig beszélt, nem szólt senkihez. Nagyon okos, magas és gyönyörű lány volt, de nem volt mit mondania. Teljesen magára maradt, pedig anyánk megígértette velem, hogy a gondját fogom viselni; mégsem tehettem semmit. Megpróbáltam, de nem segíthettem.

A testvére öt évvel fiatalabb volt Lucille-nál, ezért különösen kiszolgáltatott. Lucille mindent megpróbált, hogy munkát szerezzen neki.

– Amikor először próbáltam bejuttatni a húgomat egy kalapüzembe, ez szinte lehetetlennek bizonyult, mert mindenütt azt a választ kaptam az üzemvezetőktől: „Mit kapok érte cserébe?" A gettóban így vagy úgy, de mindent megfizettettek velünk. És a fizetség mindig óriási volt, semmit sem adtak olcsón. De hát a gettóélet ezt teszi az emberekkel. Nem hinném, hogy a háború előtt is így mentek a dolgok. Tizenhét éves voltam ekkor, és nagyon megdöbbentem az embereken.

Végül, miután ugyanolyan kitartásról tett tanúbizonyságot, mint amikor megmentette a családot a deportálástól, Lucille-nek sikerült állást szereznie – húgának a kalapüzemben, önmagának a gettó közigazgatási irodáján –, ám a légkör továbbra is veszélyes maradt.

– Igazából senkiben sem bízhattam, mert ha elmondtam valamit egy munkatársamnak, az a saját hasznára fordította. Nagyon óvatosnak kellett lennem. Az embert számtalanszor hátba döfték, és könnyű megérteni, miért... Az egész élet-halál kérdése volt.

1942 szeptemberében Lucille hallotta, amint a gettó zsidó vezetője, Mordechai Chaim Rumkowski felszólította a zsidókat, hogy adják át a náciknak gyermekeiket (lásd Estera Frenkiel történetét):

– „Adják a gyermekeiket, hogy mi többiek élhessünk" mondta. Tizenhét éves voltam, amikor ezt hallottam. Nem értettem, hogy kérheti valaki erre a szülőket. Ma sem értem. A németek eljöttek a gettóba – folytatta Lucille –, egyenruhásan, fegyveresen, lovas szekerekkel és teherautókkal. És házról házra, utcáról utcára jártak, nekünk pedig az udvarokon kellett gyülekeznünk, és ők találomra szedték össze az embereket... nemcsak az öregeket és a nagyon fiatalokat, de mindenkit, akit úgy ítéltek meg, hogy túl öreg a munkához. Tettem egy kis arcfestéket a húgomra [hogy idősebbnek és egészségesebbnek tűnjön], és felálltunk az udvaron. Elvitték a húgomat, pedig nem kellett volna. Tizenkettő volt, és tizenegynél húzták meg a vonalat. Próbáltam felszállni vele a teherautóra. Egy pisztoly markolatával megütötték a karomat, így nem szállhattam fel a teherautóra, és azok az emberek örökre eltűntek.

Sosem látta többé a húgát. Valószínűleg néhány napon belül meghalt valamelyik gázfurgonban, a chełmnói haláltábor területén.

Lucille így egyedül maradt, megfosztva a család vigaszától és támaszától. Ekkor történt, hogy a hatvanas éveiben járó Rumkowski érdeklődést kezdett mutatni a kiszolgáltatott lány iránt. Személyesen választotta ki Lucille-t, hogy akkortól a gettó étkezőjének és konyhájának irodáján dolgozzon – neki kellett kiszámítania az egyes étkezésekhez szükséges hozzávalók mennyiségét.

Rumkowski pedig naponta meglátogatta.

– Bejött az irodába, és hallani lehetett az egyenetlen lépteit a folyosón, ahogyan sántított. Egyedül voltam az irodában, ő pedig odahúzott egy széket, és váltottunk néhány szót. Beszélt hozzám, én hallgattam, azután molesztálni kezdett. Megfogta a kezem, a péniszére tette, és azt mondta, „keltsd életre"... Nem tudtam, mit akar ezzel, és semmi sem történt, mire ő dühös lett. Később, sok év múlva megtudtam, hogy impotens volt, ezért semmi nem is történhetett volna, de csak a terhesség járt az eszemben, annyira nem tudtam semmit..., mígnem az egyik barátom azt mondta: „Ne légy nevetséges, ez nem így működik!" Dühösnek és megalázottnak éreztem magam, pedig nem is igazán tudtam, mi az a zaklatás, és azt sem értettem, miért akarna bárki ilyesmit csinálni. Rettenetes volt az egész. Azt akarta, hogy költözzek be egy különálló lakásba, ahová csak ő jöhetett volna be, én pedig sírni kezdtem; nem akartam odaköltözni.

Lucille visszautasította Rumkowski ajánlatát, hogy a szeretője legyen, és egy külön lakásban éljen, ahol a férfi „láthatta őt meztelenül", az ellen viszont semmit sem tehetett, hogy a munkahelyén zaklassa.

– Ha akkor elfutok, a deportáltak listájára kerültem volna, ez egyértelmű volt, a szóbeszéd szerint másokkal is megtörtént. Az életemet kockáztattam volna, ha ellenállok. Nem tudom, hogy Rumkowski, a gettó vezetője hogyan süllyedhetett ilyen mélyre. Habár a gettóban a szex hétköznapi árucikk volt.... Éppúgy kereskedtek vele, mint bármi mással.

Egy napon a konyha hirtelen bezárt, majd minden munkást átvezényeltek a gettó területén működő bőrgyárba, hogy ott öveket és a német hadsereg számára egyéb termékeket varrjanak. Lucille többé nem látta Rumkowskit.

1944-ben a németek felszámolták az egész gettót, a megmaradt zsidók túlnyomó részét Auschwitzba küldték. Rumkowski és a családja gázkamrában halt meg, Lucille-t azonban egy munkatáborba deportálták. Túlélte a háborút, idővel Amerika nyugati partvidékén telepedett le.

Az interjú végén ez a rendkívüli asszony megpróbálta szavakba önteni, mit tanult a tapasztalataiból, mind a nácik fogságában, mind a háborút megelőző hamburgi években.

– Megtanultam, hogy ha nem hiszünk egy ügyben, legyen az háború vagy bármi más, fel kell szólalnunk ellene. Ez nem mindig tesz népszerűvé, de ha változtatni akarunk a dolgokon, vállalnunk kell a kockázatot. Beszélnünk kell és állást foglalnunk. A hallgatás nem segít.

ÖTÖDIK RÉSZ

AKIK HITTEK AZ IGAZ ÜGYBEN

ELLENTÉTBEN A RÉGMÚLT EPOSZBA ILLŐ ESEMÉNYEIVEL, mint a keresztes háborúk vagy Észak-Afrika muszlim meghódítása, a vallásos meggyőződés vajmi kevés szerepet játszott a második világháború kialakulásában és lefolyásában. Még a háború legszörnyűbb bűntette, a zsidók kiirtása mögött is a nácik „biológiai" zsidógyűlölete munkált, nem pedig a múlt hagyományos, vallási alapokon nyugvó antiszemitizmusa. Mindennek tetejébe a nácizmus főépítésze, Adolf Hitler megvetett minden „hagyományos" vallást.

A vallás valóban csak kis részben motiválta a legtöbb katonát – köztük azt az öt veteránt, akinek a visszaemlékezéseit ebben a fejezetben olvashatjuk –, ám a háborút ettől még a hit és a meggyőződés uralta. Jacques Leroy például igazi „keresztes háborút" folytatott a Szovjetunió ellen – még ha nem is a szó keresztényi értelmében. Magáévá tette a náci nézetet, miszerint Keleten egy alacsonyabb rendű emberfajjal küzd, és a kommunizmus gyűlölete kvázi vallásos buzgalommal ruházta fel.

Őszinte hívei számára a náci ideológia nem csupán helyettesítette a vallást, de felette állt a vallásnak. „Akik csupán politikai mozgalomnak látják a nemzetiszocializmust – írta Adolf Hitler a *Mein Kampf*ban –, azok alig tudnak róla valamit... Sokkal inkább vallás: akarat az emberiség megújítására."

Az ebben a fejezetben szereplő három egykori szovjet katonát szintén szilárd meggyőződése vezérelte, ám Jacques Leroy-val ellentétben az ő motivációjuk nemcsak ideológiai alapokon nyugodott. Amikor 1941. július 3-án, a német megszállást követő első nyilvános beszédében Sztálin nem csupán az ideológiailag helyes módon, „elvtársként" szólította meg a szovjeteket, de a forradalom előtt használt formában, „fivéreiként és nővéreiként", ebben sokan egyértelmű jelzését látták annak, hogy vezérük éppúgy folyamodik nacionalista érzelmeikhez, mint kommunista meggyőződésükhöz.

Ahogyan a visszaemlékezésekből is kiderül, a három szovjet veteránt olyan érzés vezérelte, amely nem vallásos vagy ideológiai meggyőző-

désből fakad: a gyűlölet, ami szinte teljesen hatalmába kerítette őket. A történelemben ritkán látni hatásosabb példáját annak a buddhista tételnek, hogy ha valami rosszat teszünk másokkal, akkor velünk is valami rossz fog történni. A németek megszállták hazájukat és megölték rokonaikat, barátaikat, ezért a szovjet katonák visszavágtak és bosszút álltak.

A három szovjet veterán közül Zinajda Pitkina igazolja legmarkánsabban a gyűlölet motivációs erejét. Miután a németek szabadjára engedték Zinajda legsötétebb érzelmeit, nem volt visszaút. Zinajda még manapság, ötvenöt évvel a háború után is félelmetes jelenség.

Ami Onoda Hiroót, a Japán Császári Hadsereg veteránját illeti, a mélységes elkötelezettség számára egyet jelentett azzal, hogy a Fülöp-szigeteken tovább vívta a második világháborút, noha az hivatalosan 29 évvel korábban véget ért. Az ő katonabecsületről alkotott fogalmait talán csak egy középkori lovag tudná a maguk teljességében megérteni.

Ha manapság körbenézünk a világon, számos példát látunk arra, hogy a vallási meggyőződés jegyében szörnyű bűntetteket követnek el. Az alább következő példák ugyanakkor azt mutatják, hogy egy pusztító erejű meggyőződéshez még vallásra sincs szükség.

„Oszakában, Tokióban, Nagoyában és a többi nagyvárosban kezdtünk, és a gyújtóbombák után nem maradt állva más, csak a lépcsők és a kémények. Száz százalékos eredményességgel dolgoztunk."
Paul Montgomery – Szétbombázni a japánokat (fent: egy amerikai gyújtóbombás támadás után)

„Minden röviden és egyszerűen ment. Minden teketória nélkül – magától. Elintéztük őket és kész."
Petras Zelionka (jobbra) – A holokauszt gyilkos mezői

„Egy érzés tört rám, egyszerűen gyűlöltem, hogy rabszolgaságba taszítják a hazánkat. Amikor úgy érezzük, egész hazánkat megalázzák, muszáj tennünk valamit, akár akarjuk, akár nem, ezért készen álltam rájuk támadni."
Alekszej Brisz (fent) – Az ukránok porba tiport álmai

„Reszkettem, de rohantam, döftem, és könnyen ment. A döfés előtt féltem, de a döfés után rájöttem, hogy képes vagyok rá. Olyan könnyű végezni valakivel."
Kondo Hadzsime – Hogyan lett ördög a japán katona

„Láttuk a primitív orosz házakat, s annyival a mi szintünk alatt éltek, hogy nem okozott gondot, ha tüzet kellett nyitni egy orosz házra."
Wolfgang Horn – Vadászat a Vörös Hadsereg katonáira

„Megerőszakolni, megenni, megölni [egy kínai nőt] – mindez semmit sem jelentett. Ugyanez áll mindenre, amit [Kínában] tettem."
Enomoto Maszajo (a fényképen jobbról) – Erőszak, gyilkosság és kannibalizmus

„Nem remegett a kezem, mikor megöltem... A hozzá hasonlók sok orosz katonát megöltek. Arcon kellett volna csókolnom ezért?"
Zinajda Pitkina (balra) – A SZMERS

„Amikor tömegek kiáltozták a »Heil«-t, mit tehetett volna egyetlen ember? Együtt úsztam az árral. Együtt úsztunk az árral. Követtük a többieket."
Erna Krantz – Mindennapi élet a nácik alatt

„Amikor találkoztam vele [Hitlerrel], normális ember volt, de a végére, mikor meghalt, szörnyeteg lett... Úgy látszik, alaposan meg kell ismernünk valakit, mielőtt a kezébe helyezzük az életünket."
Karl Boehm-Tettelbach (balra) – Elbűvölő nácik

„A különleges bevetési egységeket [a kamikazékat] – mondta – a bátorság minta-képeinek tekintik, ahogy a japán katonákat vakmerőnek és fanatikusnak. Igazság szerint nagyon higgadtak voltunk, higgadtan és hideg fejjel mérlegeltük a helyzetet [mielőtt elvállalták a küldetést]."
Oonuki Kenicsiro (jobbra) – Kamikazelogika

„Nem reménykedtünk már semmiben, én magam is úgy éreztem, hogy ez a világvége, az én életem vége."
Waltraud Renski – Féktelen erőszak Demminben (asszonyok és gyermekek menekülnek a közelgő Vörös Hadsereg elől Danzigban)

VLAGYIMIR OGRIZKO
PÁNIK MOSZKVÁBAN

Ha arra kérnének, határozzam meg a második világháború legnagyobb hatású napját, nem az önmaguktól kínálkozó események közül választanék, amilyen 1939. szeptember 3., a brit hadüzenet, 1941. december 7., Pearl Harbor lebombázása vagy akár 1941. június 22., a Szovjetunió elleni német invázió. Ezek a dátumok és események, noha kiemelt fontosságúak, csupán korábbi döntések folyományai. Nem, én egy olyan pillanat mellett tenném le a voksomat, amikor véleményem szerint egyetlen ember alapvetően befolyásolta az egész háború kimenetelét. 1941. október 16-át, ezt a csütörtöki napot választanám, amikor a legnagyobb hatású döntés született Hitler és Sztálin háborújában.

Általánosan elterjedt nézet, hogy Hitlernek a Szovjetunió lerohanására irányuló terve csakis egy őrült agyszüleménye lehetett, hogy senki sem hódíthat meg ilyen roppant teret, a nácik is csak végtelen önelégültségükben hihették, hogy képesek lesznek rá. Nos, ezt az utólagos bölcsességet akkoriban egyik oldalon sem osztották. A britek és az amerikaiak egyformán attól rettegtek, hogy a náci *blitzkrieg* hatására a Szovjetunió még 1941-ben összeomlik. Roosevelt elnök már a német támadás után egy nappal azt mondta haditengerészeti miniszterének: „Véleményem szerint Hitlernek hat hétre, de legfeljebb két hónapra lesz szüksége ahhoz, hogy megtisztítsa Oroszországot." A brit hadügyminisztérium eközben arra figyelmeztette a BBC-t: senkiben se keltse azt az érzetet, hogy a szovjet ellenállás hat hétnél tovább tarthat.[1]

1941 őszén nagyon is megalapozottnak tűnt ez a borúlátás. Októberben, a vjazmai győzelem után a németek kevesebb mint 150 kilométerre megközelítették Moszkvát, így közvetlen fenyegetést jelentettek a fővárosra, amelyet nem egészen 90 000 katona védett. A dokumentumokból, amelyek csupán a kommunizmus összeomlása után váltak hozzáférhetővé, az is kiderül, hogy e döntő fontosságú pillanatban maga Sztálin is fontolóra vette: elhagyja a fővárost és elmenekül keletre, a mintegy 650 kilométerre fekvő Volga-parti Kujbisev biztonságába. A Honvédelmi Bizottság 34-es számú, 1941. október 15-én kelt titkos dokumentuma arról tanúskodik, hogy döntés született „a Legfelsőbb Tanács Elnökségének és a kormány vezetőinek az evakuálásáról... (Sztálin elvtárs a helyzettől függően holnap vagy azután távozik)".

Másnap egy páncélvonat várakozott Moszkva központi pályaudvarán, hogy kimenekítse Sztálint. A Kremlből kommunikációs eszközöket hoztak és helyeztek el a szerelvényen, majd október 16-án éjszaka a Sztálin közvetlen szolgálatában álló személyek is felszálltak a vonatra (köztük távírásza, Nyikolaj Ponomarjov). Sztálin válaszúthoz érkezett. Maga is szálljon fel a szerelvényre, vagy maradjon Moszkvában és kockáztassa meg, hogy csapdába kerül? A pillanat azért döntő fontosságú, mert ezen állt vagy bukott a keleti fronton vívott háború sorsa. Ha Sztálin vonatra száll és elhagyja Moszkvát, véleményem szerint a háború rövid úton véget ért volna a Szovjetunió teljes vereségével és a rákényszerített megalázó békefeltételekkel.

Precedens, végtére is, akadt korábbról. A szárnyait bontogató szovjet kommunista kormány és a németek által 1918 márciusában megkötött breszt-litovszki béke feltételei szerint a Szovjetunió lemondott területi követeléseiről Ukrajna, Lengyelország, Belarusz, a balti államok és több olyan térség vonatkozásában, amelyeket az oroszok a törököktől foglaltak el. Ha Lenin nem habozott lemondani ilyen tekintélyes területekről, csak hogy kihátrálhasson a világháborúból, Sztálin miért ne tehette volna ugyanezt? S miután a német háborús erőfeszítések több mint 90 százaléka a Szovjetunió ellen irányult, a keleti háború lezárása másfajta háborút jelentett volna nyugaton is. Ha német hadsereg színe-java Franciaországban és Itáliában állomásozik, a szövetségesek atomfegyverek nélkül aligha intéztek volna ilyen sikeres offenzívát Nyugat-Európában.

Ma már természetesen tudjuk, hogy Sztálin nem szállt fel arra a vonatra. Az eszközöket kirakodták a kocsikból, minden visszakerült a Kremlbe. A távírász is visszatért eredeti munkahelyére. Sztálin döntött: Moszkva semmiképp sem eshet el, ezért jelenléte a fővárosban életbevágóan fontos. Tudta ugyanakkor azt is, hogy egyedül nem mentheti meg a várost, ehhez szüksége van sok tízezer olyan ember támogatására, amilyen Vlagyimir Ogrizko.

Amikor az 1990-es évek végén moszkvai belvárosi lakásában találkoztam Ogrizkóval, már túl járt a nyolcvanon, ám hozzá hasonló öregembert még nem ismertem. Izmai úgy dagadoztak, mint egy kidobóembernek, háta egyenes volt, akár a lámpaoszlop. 1941-ben a KGB elődje, az NKVD egyik egységének parancsolt.

– Október 14-ére az ellenség Moszkva közvetlen közelébe ért, a tankok egy része a Himki víztározónál elérte a város határát. A távcsövön keresztül már látszott az ellenség, Moszkva kezdett megroppanni, mert

az emberek féltek... Élelem persze csak szűkösen jutott, és az emberek máris pánikba estek. A pánikot diverzáns csoportok és kémek terjesztették, akik áttörtek Moszkva védelmén. Megkezdődtek a fosztogatások, és minden más is..., mert az emberek, főként a tanulatlanok, szokásuk szerint elveszítették a fejüket. A föld söpredéke felütötte a fejét. Az aljanép a felszínre került.

Sztálin és a szovjet hatóságok „ostromállapotot" hirdettek, hogy elejét vegyék a kitörőben lévő pániknak; Vlagyimir Ogrizko és egysége az új rendeletet volt hivatott betartatni.

– Pánik volt az utakon. Az emberek, akik menekültek Moszkvából, azt hitték, így megmenekülnek és túlélik, annyira primitívek voltak. És ezek az emberek eltorlaszolták az utakat. Ilyen egyszerű volt. Ha valaki útban volt, eltakarítottuk. Az orosz férfiak erősek. Az árokba löktük és kész. A következő már látta, mi az ábra... Teljhatalmunk volt. Máig nagyra tartom a századomat, amiért nem engedett át senkit, aki ellenségnek, fosztogatónak bizonyult. Nem bántottuk, aki csak összezavarodott, mert ilyenek is voltak néhányan, csak visszatereltük őket a sorba. Aki ellenállt, azt kivégeztük. Ezek a szigorú intézkedések, ezek a remek intézkedések, a háború lényeges elemei. Nem mondhatják, hogy az emberi jogok ellen valók, sem nem kegyetlenek, sem nem esztelenek. Helyes volt kivégezni azokat, akik nem tudták, melyik oldalon állnak azokban az egyre kegyetlenebb időkben.

Ogrizko nem kételkedett abban, hogy 1941 októberében helyesen cselekedett – még ha meg is gyilkolt bárkit, aki ellenszegült:

– Ezek nem békeidők voltak. Az ember nem mondta el százszor, hogy „állj, vagy lövök!", és nem adott le figyelmeztető lövést. Persze, hogy nem. Azonnal lőttünk. Kemény dolog volt. Aki ellenállt és nem engedelmeskedett a parancsnak, különösen, ha elfutott vagy kinyitotta a száját, azt minden teketória nélkül ott helyben elintéztük. És ezt hősies tettnek tartottuk, hiszen megöltük az ellenséget. Így fojtottuk el a pánikot.

Ezek a különleges NKVD-alakulatok nem csupán a moszkvai pánik brutális elfojtásában vettek részt, de az utóvéd részeként a frontvonal mögött is ténykedtek. Egyszerű feladatot kaptak: meg kellett gátolniuk, hogy egy szovjet katona is menekülni próbáljon. A háború első négy hónapját a Vörös Hadsereg tömeges visszavonulása jellemezte, ezért Sztálin úgy döntött, Moszkvától nyugatra meghúzza a legvégső vonalat, amelyen túl egy katona sem hátrálhat. A Vörös Hadseregnek bármi áron meg kellett tartania az állásait.

– Azt kell mondjam, ezek az utóvéd-különítmények pszichológiai, a katonai morált támogató szerepet játszottak – vélte Ogrizko. – Felelősségérzetet tápláltak a katonákba és tisztekbe, hogy tartsák a frontvonalat... A csatában többé nincs dezertálás, csak hazaárulás. Megkaptuk a parancsot: „Mögöttünk Moszkva, nincs hová hátrálni!"

Amikor a Vörös Hadsereg megpróbált hátravonulni, Ogrizkóval és embereivel találta magát szemközt.

– Ha ilyen helyzetben ránézünk egy katonára vagy akár tisztre, látni, ahogy a pánik hatására elveszíti az önuralmát. Az ilyet időben meg kell állítani, megrázni vagy akár megütni. Akkor látni, ahogy újra katona lesz belőle. Nem könnyű, lelkileg... aki nem látta, nem is hiszi... de meg kell állítani, visszafordítani, hogy hasaljon le és harcoljon tovább. Ettől megváltozik, a stressz elpárolog belőle. Ha ellenáll vagy elmenekül, lelőjük. Lelőjük és kész. Az ilyen nem katona.

Felötlött bennem, milyen különös „stresszoldó", ha valaki visszakergeti a pánikba esett katonákat a frontvonal és a biztos halál felé. Vlagyimir Ogrizko gyakorló pszichiáterként aligha állná meg a helyét.

Szavaiból és viselkedéséből ugyanakkor egyértelműen látszott, nem okozott számára gondot, hogy egy személyben bíró, esküdt és hóhér legyen. Amikor például arról kérdeztem, mennyire ildomos agyonlőni a saját honfitársainkat, megvetően felhorkant:

– Nemcsak nekünk, minden országnak megvannak a maguk árulói, a nyúlszívűek. Adtunk nekik egy esélyt, és azt mondtuk, „állj vagy lövünk!", de ha nem álltak meg, tüzet nyitottunk... Egy sor szabály van az életben, különösen a hadseregben, és még inkább háború idején. Ilyenkor nincs helyük a demagógoknak, ezek csak árulók, egyszerű hazaárulók. Ezt is meg kellene mondani az embereknek: a hazaárulók csak azt kapták, amit érdemeltek.

Vlagyimir Ogrizko megingathatatlan hite átitatta a szoba légkörét, miközben az is nyilvánvalóvá vált, hogy ez a kemény veterán meggyőződése szerint egy nála is keményebb férfit szolgált:

– Sztálin jól csinálta. Minden rossz tulajdonsága ellenére a történelem pozitívan fog rá emlékezni. Egy erős emberre volt szükség. Félelemmel fojtotta el a félelmet. Mit számít, helyes volt-e vagy helytelen? Háború volt, és biztosra kellett mennünk.

Az Ogrizko által áhított bizonyosság persze csak úgy vált elérhetővé, hogy Sztálin bizonyságát adta személyes bátorságának, és Moszkvában maradt. Szerintem ez egyértelmű ok-okozati összefüggés. Sztálin Moszkvában maradt, és a példájával fellelkesítette az olyanokat, mint Vlagyimir Ogrizko. Ha 1941. október 16-án másként dönt, könnyen megfordulhatott volna a történelem menete.

1. Allan Bullock: *Hitler and Stalin: Parallel Lives* (HarperCollins, 1991)

SZUREN MIRZOJAN
SZTÁLINGRÁDI KÖZELHARC

Aki csak érintőlegesen is foglalkozott a második világháború történetével, biztosan hallott Sztálingrádról, és tudja, ez a szovjet győzelem mindennél inkább hozzájárult ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg számára megforduljon a háború menete. Az viszont kevéssé ismert, mennyire jelképes Sztálingrád az oroszok és németek által eltérően értelmezett modern hadviselés szempontjából, amit számomra egy Szuren Mirzojan nevű orosz férfi világított meg. Az 1990-es évek végén, Volgográdban (az egykori Sztálingrádban) találkoztunk. Jellegzetes őszi volgográdi nap volt – szürke, nyirkos, szinte mérgezőnek tűnő felhőkkel –, amelynek nyomasztó légkörét tovább fokozták a Volga két partján sorakozó lerobbant betonházak.

A várostól nyugatra több száz kilométeren át terpeszkedik a lapos sztyeppe, amely annak idején ideális terepet kínált a gépesített egységekből álló német hadsereg számára az előrejutásra. 1942 nyarán a Kék hadművelet részeként Hitler tankjai akadálytalanul törtek előre ezen a vidéken, és két hónap alatt mintegy 650 kilométert tettek meg, hogy 1942 augusztusának utolsó hetére elérjék a Volgát és Sztálingrádot. Az általam megismert német veteránok némelyike szinte misztikus élményként idézte fel a Volga megpillantását – annak jelét, hogy „elérték céljukat" és új birodalmuk keleti határát. Úgy tűnt, nincs hátra más, csak még ki kell füstölniük a Vörös Hadsereget a folyó nyugati partjáról.

A németek nem számítottak nehézségekre. Előbb lebombázták a várost, majd átfogó gyalogsági támadást intéztek ellene, csakhogy a sztyeppéken kudarcot vallott szovjet ellenállás itt hatékonynak bizonyult. A szétbombázott épületek romjai között a németek haditechnikai elsőbbsége mit sem számított, míg a Szuren Mirzojanhoz hasonló katonák eltökélték magukat arra, hogy a végsőkig kitartanak.

– Minden egyes földdarab, amit átengedtünk az ellenségnek, lelki válságot okozott nekünk. Most azt gondoltuk, sosem adjuk fel a várost. Foggal-körömmel ragaszkodtunk a földünkhöz, mert nem akartuk feladni.

Ahogy telt az idő, a Vörös Hadsereg katonái egyre inkább kezdték azt érezni, hogy nem reménytelen a harcuk. Szuren Mirzojan először akkor jött rá erre, amikor 1942 augusztusában ő és egy bajtársa azt a parancsot kapta, hogy fogjon el egy kivallatható németet.

– Volt ott egy földút, és a földút mellett a bozótos. Jó egy órát vártunk, hogy arra jöjjön egy német. El akartunk kapni valakit, ezért azt

mondtam, vágjunk le egy drótot, kössük a fához, és húzzuk ki keresztben az úton. Ezt is tettük. Hozzákötöztük a fához és kihúztuk, keresztbe az úton, mi pedig elrejtőztünk a másik oldalon. A drót elkaszált valakit, és akkor támadtunk.

A Német Páncélos Hadtest egyik őrnagyát fogták el.

– Azt mondta, két gyereke van otthon, és hogy az apja harcolt ellenünk az első világháborúban. Nagydarab, erős férfi volt... Arra kért, hagyjuk életben. Elmondott nekünk mindent [amit tudott].

Ahelyett, hogy kitartott volna és megtagad a Vörös Hadseregtől minden információt, amivel bizonyosan kárt okoz a bajtársainak, a német őrnagy alig várta, hogy önként elmondhassa, amit tud. Az akkor 19 éves Szuren Mirzojan ebből azt a következtetést vonta le, hogy „a németek nem voltak hősök. Gyávák voltak. Nem hittek a győzelemben".

Mirzojannak sikerült rátapintania a németek egyik gyenge pontjára: a közelharctól való félelemre. A németek remekül érezték magukat a harckocsijukban rejtőzve, miközben nagy sebességgel szelték át a vidéket, távolból pusztították el az embereket és épületeket, csakhogy Sztálingrádnál egészen másféle háború zajlott, ami a Vörös Hadseregnek sokkal inkább megfelelt.

– Tudtuk, ha mi visszük be az első csapást a németeknek, azonnal meghátrálnak – mondta Mirzojan. – Mindenki tudja, hogy az orosz katonáknak nincs párjuk.

Sztálingrád szovjet parancsnoka, Vaszilij Csujkov rettenthetetlen és könyörtelen katona volt, aki nehéz botjával még legmagasabb rangú tisztjeit is összeverte, ha csalódást okoztak neki. Csujkov adott rá parancsot, hogy Sztálingrádban a Vörös Hadsereg maradjon olyan közel a németekhez, amennyire csak lehetséges. A két frontvonalat egyes helyeken alig néhány méter választotta el egymástól, ami azt jelentette, hogy a németek nem használhatták ki légi fölényüket, hiszen a bombák súlyos károkat okozhattak saját csapataikban is.

A Sztálingrádért folytatott harc házról házra, szinte tégláról téglára folyt. És a szétbombázott épületek között Szuren Mirzojan átélte egyik legfélelmetesebb harci tapasztalatát:

– Az egyik német hirtelen rávetette magát a barátomra, aki azonnal reagált és beletérdelt a németbe. Akkor egy második német is ráugrott, és én nekirontottam a késemmel. Tudja, milyen az, amikor összepréselsz egy friss paradicsomot, amíg ki nem csordul a leve? Amikor megszúrtam a késemmel, körülöttünk minden csupa vér lett. Csak egy vágyat éreztem, gyilkolni és gyilkolni. Vadállat voltam. Újabb német ugrott

rám üvöltve, majd vágódott le rólam. Aki nem volt elég erős, azt a németek keresztben lenyelték. Sztálingrád minden méterén a halál várt ránk. A halál velünk volt. Mindenhová elkísért.

Az ilyen közelharcokat egy egész világ választotta el a végtelen sztyeppéken hatásos gépesített hadviseléstől, és Mirzojan már csak a küzdelem primitív jellege miatt sem használt kifinomult fegyvereket.

– Volt egy késem vagy egy ásóm… egy élesre fent ásóm. Sokszor többet ér ez, mint egy géppisztoly. A frontvonalon is használtam az ásót. Az ásóval lehet ásni, de szükség esetén jó a közelharcban is. Egy géppisztolyt megtölteni hosszú időbe telik, az ásót meg egyszerűen felemeltem és lecsaptam vele. Ennek volt értelme. A harcban mindig kapóra jött egy jó éles ásó.

Mint mindenki, aki Sztálingrád romjai között harcolt, Szuren Mirzojan is megtapasztalta a létező legszörnyűbb körülményeket.

– El sem tudják képzelni a holttestek förtelmes bűzét, nincs szörnyűbb egy oszló tetemnél. Megőrjíti az embert. Még ma is emlékszem. A test felduzzad és sziszegő hangot ad, mintha tele volna levegővel. Sok félig megégett holttestet láttam. Gyerekeket és nőket, férfiakat. Sok halott civilt. Emlékszem még a feldagadt döglött marhákra is. Harcolni se tudtunk a rettenetes bűz miatt… Örökre benne marad az emlékeimben. Amikor megölünk valakit, látjuk a vérét. Álmomban néha még ma is látom. Gyalázatos dolgokat tettek ők is, mi is. A fasizmus és Hitler tehetett mindenről. Láttam szép német gyerekeket, akiket megöltek, és sajnáltam őket. Miért kellett ennek így történnie? Emlékszem a saját értelmes és jóvágású barátaimra, akiket szintén megöltek. Életben vannak, két-három perc múlva meg már halottak. Borzalmas ez. A háború a legszörnyűbb dolog.

Mirzojan úgy vélte, Sztálingrád romjai közt egyszerű választás előtt állt – harcolt vagy meghalt. Őt nem a kommunista ideológia vagy a sztálinista retorika ösztönözte. Hitrendszere éppoly egyszerű volt, mint választott fegyverei: vagy ő hal meg, vagy az ellenség.

Ami a Volgát augusztusban elérő németeket illeti, ők abban a hitben éltek, hogy hosszú menetelésük véget ért, leküzdötték az útjukban álló utolsó akadályt is. így a romvárosban megvívott kétségbeesett közelharc érthető módon készületlenül érte őket. „Harckocsizó egységként ahhoz szoktunk, hogy tankokat vezetünk és azokkal gázoljuk le az ellenséget – mesélte Sztálingrád egyik német veteránja. – Mindezt azonban el kellett felejteni, már hosszú idővel korábban."

S miközben Szuren Mirzojan és a bajtársai farkasszemet néztek a németekkel, a szovjet főparancsnokság elkészítette egyik leginkább nagyratörő

tervét, amely az Uránusz hadművelet nevet kapta. Az 1942. november 19-én megkezdett hadművelet hatásosan bizonyította, mennyit tanultak a Vörös Hadsereg stratégái – kivált Zsukov és Vasziljevszkij marsall – a korábbi szovjet hibákból. A frontális támadás helyett a terv arra irányult, hogy az utánpótlási útvonalak támadásával elvágják a teljes, 250 000 fős német 6. hadsereget. Eljött az ideje, hogy a németeket kerítsék be.

Hermann Göring, a Luftwaffe feje azzal kérkedett Hitlernek, hogy a levegőből is képes ellátni a Sztálingrádban rekedt 6. hadsereget, ám ez nyilvánvaló képtelenség volt. Von Manstein tábornagy megpróbálkozott ugyan egy felmentő akcióval, de eredményt ő sem ért el, így Von Paulus tábornagy rákényszerült, hogy 1943. január 31-én megadja magát a Sztálingrádért harcoló szovjeteknek. A döntés nagy port kavart, minthogy a német tábornagyok körében nem dívott a megadás – ha fogság elé néztek, elvárták tőlük, hogy öngyilkosságot kövessenek el. Von Paulus döntése felbőszítette és zavarba hozta Hitlert. „Az fáj a legjobban – mondta a fegyverletételt követő napon –, hogy oly sok katona hősiességét tette semmissé egyetlen jellem gyengesége… Mert mi az »élet«? Az embernek amúgy is meg kell halnia. A nemzet az, ami túléli az egyént. Hogyan félhet bárki is attól a perctől, amely megszabadítja ebből a földi nyomorúságból, hacsak a kötelessége nem tartja ebben a siralomvölgyben?!"

Szuren Mirzojanra a sztálingrádi győzelem természetesen egészen más hatást gyakorolt: megerősítette abbéli meggyőződésében, hogy a németek csakugyan nem hősök, és „nem hisznek a győzelemben". Az egyes háztömbökért vívott elkeseredett közelharc érzelmileg is fordulópontot jelentett számára.

– Áldomást ittam – idézte fel –, és megfogadtam, hogy Sztálingrád után nem félek többé.

1. Idézi Walter Warlimont tábornok, *Inside Hitler's Headquarters 1935–1945* (Presido Press, 1964), 305. o.

JACQUES LEROY
EGY FANATIKUS SS-KATONA MENTALITÁSA

A popkultúrában – hollywoodi filmekben, botránysajtóban, képregényekben – egyértelmű a kapocs Németország és a nácizmus között, ezért nem mindenki tudja, hogy a nácizmus eszméi nemcsak a németeket vonzották nagy tömegekben. Olyannyira, hogy az általam megismert legfanatikusabb SS-katona nem is német volt, hanem éppenséggel belga.

Jacques Leroy-nak hívták, és a vele készült interjút 1996-ban vettem fel. Találkozónk a legelső pillanattól rendhagyónak ígérkezett. Bajorország délvidékén, egy futurisztikus megjelenésű kétszintes házban lakott – láthatóan nem neki találták ki a kényelmes szófákkal és mindenféle nippekkel telezsúfolt villákat, amilyenekben más veteránok fogadtak. Emlékszem, ahogy ott állt az ajtóban: szikár, hetvenes férfi, fél karral és fél szemmel is harcias jelenség. Szívóssá edzette a háború, és máig az is maradt.

Belgium francia ajkú régiójában, Vallóniában, Bache városában született. Apja, a helybéli polgármester, vagyonos emberként saját sörfőzdével és közel tucatnyi étteremmel rendelkezett.

– Azért mondom ezt, hogy el tudjanak helyezni – tette hozzá Jacques Leroy –, hogy tudják, nem anyagi szükségből tettem, amit tettem... hogy elhelyezhessenek engem és a problémát.

A vallóniai kisvárosban felnőtt Leroy-t lenyűgözte Léon Degrellenek, a belga típusú fasiszta párt, a rexisták vezérének politikai karrierje.

– Léon Degrelle a kor politikusait támadta – magyarázta Leroy leplezetlen csodálattal –, azokat, akik sajnálatosan korruptak voltak... Tizenegy-tizenkét éves lehettem, amikor már eljártam Léon Degrelle gyűléseire. Meghallgattam, vonzott és lenyűgözött a politikája.

Ahogyan a „Deutschland Erwache!" (Ébresztő Németország!) jelszóval és a szellemi megújulás ígéretével Hitler náci pártja sok fiatalra hatott, úgy Degrelle rexista pártja is radikális fordulatot és új kezdetet ígért minden belgának. S mindkét ideológia gerincét a kommunizmus megalkuvás nélküli elutasítása adta:

– Napjainkban talán nem tulajdonítunk nagy jelentőséget ezeknek az ideológiáknak, de képzelje csak el akkoriban, repüljön vissza a múltba... ami manapság már nem fontos, akkor nagyon is az volt. Ez megragadta egész Európát, az antikommunista és antibolsevista mozgalmak Európa egészét vonzották.

Leroy fiatalkori afférja a rexistákkal persze nem azt jelentette, hogy nácinak vagy hasonlónak tekintette volna magát. Szülei reakciója láttán őt is eltöltötte a félelem, amikor 1940. május 10-én a németek megszállták Belgiumot. A nem egészen 16 éves Leroy „sírt" is azon a napon, amikor a németek megérkeztek.

– Rettegtünk, mert folyton azt hallottuk, hogy a németek barbárok, levágják a kisgyerekek kezét... Az iskolában ezt tanították, de később megtudtuk, hogy ez nem igaz, hogy hazudtak nekünk.

Bár a német megszállás elől a Leroy család Franciaország déli részébe menekült, néhány nap távollét után mégis úgy döntött, hogy visszatér az otthonába. A visszaúton pedig olyan németekkel találkozott, akik korántsem mutatkoztak „barbárnak".

– Franciaországban, útban hazafelé lerobbantunk, a németek segítettek, adtak benzint és szerelték meg a teherautót. Élelmet kaptunk tőlük. Rendesen viselkedtek.

Leroy és rokonai természetesen azért részesültek ilyen előzékeny bánásmódban, mert nem tartoztak a zsidók vagy a kommunisták közé. Miután Leroy egy fasiszta párt tagja volt, talán nem is meglepő, hogy ilyen segítőkésznek mutatkoztak; maga Leroy mindenesetre azt a következtetést vonta le, hogy a németek „tökéletesen jól neveltek, tökéletesen kijönnek a helyiekkel". (Az állítás nevetséges, tekintve a belga zsidók későbbi deportálását.)

Leroy azt is hozzátette, hogy a zsidók „közömbösek" voltak számára:

– Nagyjából annyit érdekeltek a zsidók, mint Kr. e. 40.

De bármennyire vonakodott is magára venni az antiszemitizmus vádját, ami akkorra az általa hőn imádott rexista ideológia gerincét alkotta, Leroy készséggel elismerte, hogy hisz a rasszizmusban.

– A fehér faj – mondta –, a fehér faj fontos.

Elmagyarázta az SS világképét is, amelyet a magáévá tett:

– A különbség az *Übermenschen* [felsőbbrendű faj] és az *Untermenschen* [alsóbbrendű faj] között az, hogy az *Übermenschen* a fehér faj... a fehér faj. Ezért van olyan sok külföldi a fehér faj országaiban. Ez szándékos, szándékos a politikusok részéről, akik így próbálják ellehetetleníteni a rasszizmus eszméjét. Hogy etnikai sokszínűséget hozzanak létre... Akkoriban büszkék voltunk rá, hogy a fehér fajhoz tartozunk.

Rasszista és antikommunista meggyőződése arra predesztinálta Jacques Leroyt, hogy amint betölti a felnőttkort, a németek oldalán harcoljon Sztálin ellen. (Ennél is érdekesebb, hogy egységében – az SS különleges

vallon alakulatánál – gyermekkorának hőse, Léon Degrelle is főtiszti rangban szolgált.)

Az SS által a keleti fronton elszenvedett szörnyű veszteségek 1943-ra rákényszerítették Heinrich Himmlert, hogy lazítson a korábbi politikán, és immár ne csak a „germán" országokból toborozzon újoncokat. Ami azt illeti, a háború végére az SS haderőinek több mint 50 százalékát korábban nem kívánatos külföldiek alkották – franciák, horvátok, norvégok, dánok, lettek, ukránok, magyarok, észtek, albánok, olaszok, szlovének, szerbek és belgák.

– A Waffen SS célja az volt, hogy férfiakat képezzen, elit katonákat – magyarázta Leroy. – Tudom, ez a szó manapság nem divatos, főként nem multikulturális társadalmakban... de akkor is elitet képzett, olyanokat, akik végrehajtották a parancsokat és szolgálták a hazájukat.

Az „elit" célja pedig nem is lehetett volna világosabb:

– Háború Oroszország, a kommunizmus és a bolsevik Oroszország ellen... mert ez volt a célja mindennek.

Sokak szemében Jacques Leroy azért is hazaárulóvá vált, mert az SS egyenruhájában harcolt.

– Igen, pontosan ezt mondták, és mondják még ma is.

Interjúnk során fel is dühödött ezen a vádon, és válogatás nélkül törtek fel belőle a szavak:

– Ki a hazaáruló? Ki a hazaáruló, uram? Lehet valaki hazaáruló tizenhat évesen? Nem viseltem belga egyenruhát... Maga is hazaáruló, amikor olyan eszmékért harcol, amelyek nem európaiak, nem népszerűek. Aki külföldről hozza be az eszméit, az a hazaáruló. A „hazaáruló" szó meg sem fordult a fejemben!

Leroy és a vallon különítmény (hivatalos nevén 5. SS Volunteer Sturmbrigade Wallonien) többi önkéntesét átvezényelték a keleti frontra, ahol Leroyról kiderült, hogy bátor és félelmetes harcos.

– Az egyik fegyverekkel harcolt, a másik a fák mögött bujkált, megint más a kézi tusát választotta.

A közelharcban tanúsított bátorságáért még egy magas kitüntetést is kapott, ám 1943-ban, a nyugat-ukrajnai Teklino erdejében Leroy és bajtársai a Vörös Hadsereg túlerőben lévő csapataival találta magát szemközt – katasztrofális következményekkel.

– Valóban szörnyű harcot vívtunk. Az embereink hatvan százalékát elveszítettük. A két-három Panzer tank fedezett minket, de nem tudott behatolni az erdőbe.

Ahogyan visszaemlékezett az eseményekre, Leroy egyre elevenebbé vált, szinte mintha újra ott lenne az erdőben és a Vörös Hadsereg erőivel küzdene.

– Harcoltunk, mint az oroszlánok! Támadtunk, és egyik állást a másik után vettük be!

A szerencse azonban így is elpártolt Leroy mellől.

– Egy bükkfa mögött térdeltem, eléggé csenevész fa volt, amikor hirtelen úgy éreztem, mintha áram csapott volna belém. Elejtettem a fegyverem... Elejtettem, és abban a pillanatban már láttam is a vért, ahogy a hóra csepegett. Az egyik golyó a szememet találta el, ki is égette. És három másikat kaptam a vállamba.

Leroy a hóra rogyott, ahol elvérzett volna, ha két bajtársa ki nem viszi az erdőszélre, majd onnét a tábori kórházba. A sebészek megoperálták a szemét és a karját, de megmenteni már egyiket se tudták.

S itt érkeztünk el Jacques Leroy történetének leghihetetlenebb részéhez. Mert kaphatott a belga bármilyen súlyos sebet, sikeresen kérelmezte, hogy visszatérhessen egységéhez. Önmagától adódik az egyszerű, ám annál fontosabb kérdés: miért?

– Hogy felülemelkedjek az átlagon, és a bajtársaimmal maradhassak – adta meg a választ Leroy. – Igaz, elveszítettem a fél karom és szemem, de fiatalkorban az ember még nem veszi olyan komolyan a problémákat, mint egy idősebb személy. De mindenekelőtt, nem akartam a középszerűség bűnébe esni. Nem szeretem a középszerűséget. Nem szeretem a tunyaságot, a semmittevést, amikor nincs célja az életünknek... Olykor példát kell mutatnunk, másként mit ér az élet? Az élet nemcsak a tévénézésről szól! Használnunk kell a fejünket, célokat kell magunk elé tűznünk.

Leroy szenvedélyes hangon beszélt – a középszerű iránti megvetését markánsan tükrözte, ahogy szinte úgy köpte maga elé a francia *médiocrité* szót –, miközben úgy éreztem, mint sok más esetben: érdemes a szavak rejtett jelentését keresni. Ehhez ez a megjegyzése szolgáltatott alapot: „Az élet nem csak a tévénézésről szól!" Merthogy Leroy házában akkora tévékészülék állt, amekkorát talán még sosem láttam. S bár Leroy a műholdas csatornák tömkelegét fogta be, a választék így sem szolgált a megelégedésére:

– Csak keresek, és mindennap találok olyan filmeket, amelyek kedvezőtlen színben tüntetik fel a németeket, barbárokként ábrázolják őket.

Ebből is egyértelművé vált, hogy Leroy életének jó része éppen arra a tevékenységre megy el, amit oly visszataszítónak talál – a tévénézésre.

Szinte láttam magam előtt ezt a félkarú-félszemű dühös kisembert, ahogy órák hosszat a tévével perel. Készséggel elhittem, hogy az SS-ben töltött évek, a Vörös Hadsereggel vívott harc nem csupán Jacques Leroy életének legboldogabb időszaka volt, de talán az egyetlen, amikor a maga teljességében tapasztalta meg az életet. Mintha azok az évek Technicolor színpompában játszódtak volna, miközben minden más megmaradt unott fekete-fehérnek.

Mégsem könnyű szánalmat érezni Jacques Leroy iránt, s nem csupán azért, mert ő lázadna elsőként a nevetséges felvetés ellen, hogy rászorul bárki szánalmára, hanem mert interjúnk vége felé nyilvánvalóvá tette, hogy az egyik leggyűlöletesebb embertípushoz tartozik: holokauszttagadó. Leroy többször is hangsúlyozta, ő maga egyetlen zsidók ellen elkövetett atrocitást sem látott.

– Soha, soha, soha, soha! Soha nem láttam ilyen jelenetet, ezért sem hiszem el, nem hiszem el! Persze tudom... hogy manapság együtt kell éreznünk velük.

Miután befejeztük a filminterjút, és Leroy úgy érezhette, hogy szabadabban beszélhet a holokausztról, szükségét éreztem rámutatni, hogy a náci koncentrációs táborokról számos fénykép is fennmaradt.

– Maga tényleg elhiszi, hogy azok a képek valódiak? – horkant fel gúnyosan.

Leroy nem sokkal az interjú után meghalt. Bizonyos vagyok abban, hogy a legutolsó pillanatig kitartott meggyőződése mellett. Az SS fanatikus híve maradt, tagadta a holokauszt megtörténtét, és a tévéjével vitatkozott, valahányszor hallania kellett az igazat.

ZINAJDA PITKINA

A SZMERS

1998 telén, egy sötét volgográdi estén, egy felfagyott csapáson csúszkáltam a kis ház felé, ami leginkább tehénistállóra emlékeztetett. A csikorgó hideg még vaskos kabátom alá is utat talált, a fagyos szél vörösre csípte az arcomat. Felettem vadul ingtak a fák, száraz áraik vége letöredezett és a földre hullt. Alkalmas idő, gondoltam, meglátogatni egy könyörtelen gyilkost.

Zinajda Pitkina a hetvenes évei végén járt, amikor találkoztam vele. Első pillantásra, ahogyan begubózva ült a roskatag kis házban, épp olyannak tűnt, mint bármelyik *bábuska,* egyedül tekintetének elevensége cáfolt rá a korára. Mert a lelke mélyén megmaradt olyan asszonynak, aki érzelmek nélkül szemlélt mindenkit, akivel csak találkozott – és láthatóan majd' mindenkiben talált valami kivetnivalót. Ez a hozzáállás korántsem meglepő, ha megismerjük a múltját.

1943-ban, a sztálingrádi csata után, Zinajda Pitkina idézést kapott, miszerint egy SZMERS nevű szervezettől akarnak vele beszélni. (Az általánosan elterjedt tévhittel szemben a SZMERS-t nem James Bond megalkotója találta ki, csakugyan létezett; az orosz rövidítés azt jelentette: „Halál a kémekre".) Zinajda Pitkina ekkor halálra rémült. Huszonkét évesen, nővérként dolgozott a 88. páncélos dandárnál – mit akarhatott tőle a SZMERS? Eleinte attól félt, hogy valamilyen bűnnel vádolják, de a SZMERS emberei elárulták, csupán alkalmas munkatársat keresnek. A SZMERS szerette maga felkutatni a megfelelő újoncokat, és valaki azt javasolta, tegyen egy próbát Zinajda Pitkinával, aki alighanem jó benyomást keltett, mert már azon az őszön kinevezték tiszthelyettesnek.

Tudtam, nem szokványos interjú áll előttem, ezért mindjárt a legelején tisztázni akartam vele, mi volt a feladata a SZMERS-ben.

– A feladatom az volt, hogy végrehajtsam a parancsokat – felelte.

– De mégis, mit kellett csinálnia?

– Amit csak mondtak.

Noha Zinajda Pitkina kezdetben vonakodott felfedni munkájának valódi természetét, rövid úton kiderült, hogy alapjában véve kettős feladatkört látott el – akárcsak maga a szervezet. Először is, gondoskodnia kellett az „egészséges csapatszellemről" a szovjet katonák körében; másodszor értesüléseket kellett szereznie az ellenségről – jobbára az elfogott németek kihallgatása során.

Annak érdekében, hogy megőrizzék az „egészséges csapatszellemet”, a SZMERS besúgói beépültek a Vörös Hadsereg gyanúsnak ítélt katonái közé. Ezek az informátorok gondoskodtak róla, hogy a katonák „ne beszélgessenek dezertálásról, nők megerőszakolásáról meg effélékről”.

– Voltak alkalmak, amikor öt-hat katona összeszövetkezett, hogy átálljanak a németekhez, és olykor minket is figyelmeztettek erre.

Ha egy katonáról kiderült, hogy szökésre készül vagy bármilyen más módon aláássa bajtársai harci morálját, súlyos büntetésre számíthatott – leggyakrabban egy büntető zászlóaljhoz került vagy rövid úton kivégezték.

– Az is előfordult – tudtuk meg Zinajda Pitkinától –, hogy a mieink átálltak a németekhez, és visszatértek, miután azoktól megbízást kaptak. Nekünk kellett kikérdeznünk őket... nehéz, cseles és érdekes munka volt.

Ennél is érdekesebb – és szemlátomást élvezetesebb – munkának találta, amikor az elfogott németekből kellett kiszednie az értesüléseket. A Vörös Hadsereg katonái kisebb csapatokban portyáztak, hogy egyenesen az arcvonalról rabolják el a németeket, akiket a SZMERS azután kikérdezett. Az elfogott németek, állítja Zinajda Pitkina, nem voltak szokványos „hadifoglyok”, hiszen különleges szovjet alakulatok rabolták el őket. Ennek folyományaként a SZMERS tagjai kényük-kedvük szerint bántak velük. A német katonáknak beszélniük kellett az egységükről, a feladatukról, a stratégiai tervekről, a parancsnokokról – minden vonatkozó részletről. Aki pedig nem tanúsított kellő együttműködési készséget, azt Zinajda Pitkina szerint „rábírták” erre. Mint kiderült, a szépítő körülírás a kínzást jelentette – ha egy német nem beszélt, egy „szakértőt” hozattak, aki „megdolgozta” (értsd: agyba-főbe verte) a foglyot, míg az nem „énekelt”. Végtére is, ahogy Zinajda Pitkina mondta, „senki sem akar meghalni”.

Zinajda Pitkina ötvenöt évvel az események után is büszke volt a SZMERS-munkájára. Véleménye szerint joguk volt úgy bánni a németekkel, „ahogyan azok bántak velünk”.

– Mit kellett volna tennünk, istenítenünk őket? A katonáinkat öldösték. Mit kellett volna tennem?

Zinajda Pitkina nem csupán szemtanúja lett a német katonák megkínzásának és kihallgatásának, de személy szerint is részt vett a SZMERS munkájának utolsó fázisában: a kivégzésben. Egyik napon a felettese rábízta, hogy a kihallgatás befejeztével „rendezzen el” egy fiatal német őrnagyot. Pontosan tudta, a SZMERS szótárában mit jelent az „elrendezni” kifejezés – arra kérték, hogy végezzen a fogollyal.

– Amikor a kihallgatás után behozták a foglyot, általában ezt tettük... Ha tucatjával hozzák őket, a kezem akkor se remegett volna... El kellett pusztítanom, ahogyan ők is bántak velünk; nekünk is ezt kellett tennünk... Ma már nem tenném meg, akár ellenség, akár nem, mert már túlvagyok rajta, inkább ráhagynám a dolgot másra, de akkoriban, ha felsorakoztatják elém a németeket, én mindet lelőttem volna... Olyan sok orosz katona halt meg tizennyolc-tizenkilenc évesen, mielőtt élhetett volna, mert a németek ellen kellett harcolnia, akik még több földet akartak. Maga hogyan érzett volna?

Zinajda Pitkina gyűlölettel tekintett a gondjaira bízott fiatal tisztre is.

– Hogy mit éreztem? A kommunista párt tagjaként olyan embert láttam magam előtt, aki meggyilkolhatta a rokonaimat. Fel is daraboltam volna, ha azt a parancsot kapom... Utáltam ránézni is. Nemcsak én, mindnyájan gyűlöltünk rájuk nézni, olyan sok szovjet vesztette életét... fiatal emberek. És miért? Hogy a németek gazdagabbak legyenek?

Miközben odakint tovább fütyült a viharos szél, a kis faház sűrű árnyai között szinte láttam a fiatal német őrnagyot, amint összetörten kivezetik a vallatóhelyiségből. Mi járhatott a fejében? Bizonyára az a tudat, hogy meg kell halnia. A sírját máris megásták, Zinajda Pitkina úgy állt, hogy áldozata háttal belezuhanjon, mihelyt meghúzza a ravaszt. Vajon utolsó pillanataiban már bánta, hogy a Führer meg akarta szállni a Szovjetuniót és felszította mindezt a gyűlöletet? Vagy abban a tudatban ment a halálba, hogy jogos „keresztes háborút” folytatott a bolsevizmus ellen, és életét áldozta a nemzetiszocializmus ügyéért?

Miután sok olyan német katonával találkoztam, akik részt vettek a Kék hadműveletben, 1942 nyarán átszelték a szovjet sztyeppét, majd 1943-ban megszenvedték a keserves visszavonulást, talán okkal hiszem, hogy a Zinajda Pitkina előtt álló fiatal német őrnagyot nem csupán saját küszöbön álló halála töltötte el szorongással, de az otthon maradottak sorsa is. Tudnia kellett, hogy a német hadsereg akciói olyan indulatokat ébresztettek fel, amelyek odahaza is milliók életét fenyegetik. Utolsó pillanataiban így nyilván eltöltötte a saját elmúlása felett érzett fájdalom és a szerettei sorsa miatti aggodalom.

Zinajda Pitkina egészen más érzésekkel emelte a pisztolyt a tiszt homlokához.

– Öröm volt számomra... Nem reszketett a kezem, mikor megöltem... A németek nem könyörögtek, hogy kíméljük meg az életüket,

tudták, hogy bűnösök, én pedig dühös voltam. Egy ellenséget láttam, aki miatt apák és nagybácsik, anyák és testvérek haltak meg.

Oda se nézett, amikor a holttest lebucskázott a verembe, csak hátat fordított és bement az irodájába.

– Jólesett. Teljesítettem a feladatomat. Visszamentem az irodába, és ittam rá egyet. Megértem az érdeklődését, hogyan ölhet meg egy nő egy férfit. Ma már nem tenném ezt, csakis akkor, ha háború lenne, és újra azt látnám, amit a háború idején láttam... Eggyel kevesebb, gondoltam. Kérdezte volna őt, hány embert gyilkolt meg. Maga szerint végiggondolta egyszer is?... Kérelmeztem, hadd mehessek ki felderítésre, foglyokat ejteni, de sosem engedtek. Át akartam kúszni az ellenséges oldalra, hogy elfogjak egy németet, talán meg is öljem. Engem is megölhettek volna... de ehhez volt kedvem... És ha az ellenség támadna, ma is ezt tenném.

Aznap éjjel, miután búcsút mondtam Zinajda Pitkinának és visszatértem a szállodába, hogy lefeküdjek aludni, különös dolog történt. Az imént hallott történetről álmodtam. Láttam a német őrnagy oszladozó tetemét, amely felett Zinajda Pitkina és a barátai ültek tort. Talán ő maga váltotta ki belőlem ezt a rémálmot, amikor az interjú végén a szemembe nézett.

– A hozzá [a német őrnagyhoz] hasonlók sok orosz katonát megöltek – mondta. – Arcon kellett volna csókolnom ezért?

ONODA HIROO
HARCOLNI A VÉGSŐKIG

1974-ben egy ötvenkét esztendős férfi olyan fogadtatásban részesült a tokiói Narita repülőtéren, amilyenben szokványos esetben a rocksztárok szoktak. Amint hunyorogva kilépett a fénybe, rajongói sikoltoztak és a vakuk villogása betöltötte az eget. Ilyen lelkes csodálat fogadta Onoda Hiroót, a Japán Császári Hadsereg hadnagyát, aki a Fülöp-szigetekhez tartozó távoli Lubangon a megelőző huszonkilenc évben is tovább vívta a második világháborút.

Amikor huszonhat évvel később Tokióban találkoztam vele, Onoda Hiroo még mindig helyi hírességnek számított. Hajlíthatatlan akarata, konok elszántsága láthatóan a japán lelkület legmélyét érintette meg. Korábban egyetlen interjút sem adott a nyugati média képviselőinek, most mégis úgy döntött, válaszol a kérdéseimre és elmondja a történetét.

1922-ben született, egy szegény japán család ötödik gyermekeként. Emlékei szerint szülei „folyton szidták", dühösen, amiért nem elégszik meg a legalapvetőbb dolgokkal. Különösen terhes volt a kapcsolata anyjával, akinek konokságát és keménységét szemlátomást örökölte. Hatéves korában összeverekedett egy másik fiúval, majd elkezdett kést hordani – mire anyja elrángatta egy sintó szentélybe, hogy fia végezzen magával, mert szerinte egy ilyen erőszakos embernek nincs helye a világon. Onoda Hiroo ma sem érti, miért nem volt képes – ne feledjük, hatéves korában! – felvágni a hasát és elkövetni az öngyilkosságot, amikor a saját anyja ilyen súlyos váddal illette.

Tizenhét éves korában azután úgy döntött, felkerekedik és szerencsét próbál:

– Üzletember akartam lenni, és sok pénzt keresni, mert amikor én voltam gyerek, Japán nagyon szegény volt. És persze a szüleim is folyton szidtak, amiért olyan szegények voltunk, ezért úgy éreztem, a szegénység rettenetes dolog... Ezért akartam pénzt keresni, hogy olyan családot alapítsak, ahol a gyerekeknek nincs miért panaszkodni.

El is indult az úton, hogy vagyonos vállalkozóvá váljon, de alig néhány lépésnyit jutott csak, amikor behívták a Császári Hadseregbe. Ő pedig haladéktalanul engedelmeskedett, hiszen amennyire tudta, a sereg valóban a császáré volt.

– A császár állt a hierarchia legfelsőbb fokán... A régi öregek azt mondták, ők [a császári család tagjai] a felhők felett élnek. Egy átlagem-

ber a felhők alatt lakik, vagyis két eltérő szintén élünk... Akkoriban küszöbön állt a háború, és mindenütt érezni lehetett, hogy harcolni fogunk. Bár nem voltam túl lelkes, amiért be kell lépnem a hadseregbe, miután besoroztak, a legjobbat kellett kihoznom magamból, mert ha nem tettem volna, szégyenbe kerülök. A legjobbat kellett kihoznom magamból, mert nem akartam vesztes lenni. Talán ilyen a jellemem... A másik, hogy egészséges, erős férfi voltam. Magabiztos személyiség.

Amikor Onoda Hiroo belépett a Császári Hadseregbe, neki is át kellett vészelnie a megaláztatásokat és a módszeres erőszakot, amelyek révén olyan katonát akartak faragni belőle, aki feltétel nélkül teljesít bármilyen parancsot. A történet ismerős – számos más japán veterántól is hallottuk –, Onoda Hiroo azonban egy újabb fordulattal gazdagította. Ő maga egy pillanatig se gondolta helytelennek ezt a kiképzési elvet, sőt egyenesen támogatta.

– Háborúban a harci körülmények ennél is szörnyűbbek. Aki nem megy át a szigorú kiképzésen, nem éli túl a harctéri körülményeket sem... Ezért kell a kiképzés alatt szimulálni, amin keresztül kell menni [a harcban], hogy az emberekben fokozzuk a kitartást... Máskülönben a valós harci helyzetben ledermednek és semmit sem képesek tenni.

Így azután, hogy a modern kori hadtörténet egyik legkegyetlenebb kiképzési sémája a végletekig „fokozta kitartását", és fülében még ott csengtek anyjának búcsúszavai („Inkább öld meg magad, semhogy fogságba ess!"), Onoda Hiroo elindult harcolni az amerikaiak ellen.

1944 december végén, amikor az amerikaiak már kitartóan törtek előre a csendes-óceáni hadszíntéren, Onoda Hiroót kivezényelték a Fülöp-szigetek egyik tagjára, Lubangra, hogy ott irányítsa a gerillatevékenységet. Kétszázötven jórészt képzetlen katonából kellett olyan haderőt faragnia, amely ellenállhatott az amerikai tengerészgyalogosoknak. E cél érdekében Onoda számos raktárt létesített a hegyekben, és embereit szétszórta a dzsungelben, hogy ott várakozzanak az ellenségre.

Az amerikai tengerészgyalogosok tekintélyes túlerővel és modern felszereléssel érkeztek meg a szigetre. Onoda kis serege az amerikaiak közelébe sem érhetett, és közülük sokan odavesztek.

– Nem igazán hittek abban, hogy a császárért vagy a hazáért halnak meg. Nem hinném, hogy ezt gondolták. Egyszerűen csak belekerültek egy helyzetbe, ahonnét nem tudtak kiszabadulni. Sok katona kiáltott halála előtt az anyjáért, de senki sem halt meg úgy, hogy az apját hívta volna, ahogy azt se hallottam, hogy valaki is a császár nevével halt volna meg.

Onoda nagyon is jól tudta, milyen nyomasztó túlerővel kell megküzdeniük:

– Tudtam, hogy nem győzhetünk. Tudtuk, hogy veszíteni fogunk, de ha a helyzet így marad, mindenhogyan meghalunk, ezért azt gondoltuk, legjobb, ha felállunk és harcolunk. Élt bennünk a remény, hogy ha Amerika belefárad a háborúba és felhagy a harccal, akkor mi is abbahagyhatjuk. Amerika később hadat viselt Vietnam ellen, és vereséget szenvedett... Vagyis még egy gazdag országgal, egy befolyásos országgal is előfordul, hogy a problémák miatt elveszít egy háborút.

Az elgondolás, hogy az amerikaiakat csak úgy lehet megállítani, ha „kifárasztják" őket, döntő szerepet játszott Onoda döntésében, hogy nem adja meg magát. Egy személyben testesítette meg azt a gondolkodásmódot, amelyet a háborúnak ebben a szakaszában az egész japán hadsereg képviselt. Az amerikaiaknak talán jobbak a fegyvereik, talán jobb a háborús erőfeszítéseket támogató gazdaság is, érveltek a japánok, a töretlen akaraterő mégis feléjük billenti a mérleget.

– A nemzet túlélése volt a tét – magyarázta Onoda. – Nem egy éremért vagy kitüntetésért harcoltunk, nem a fizetésemelésért... távolról sem. A hazánk háborúban állt, ezért nekünk is hadat kellett viselnünk... A japán nemzet túlélése volt a tét. Megtörténhetett, hogy Japán végül eltűnik, megszűnik létezni.

Onoda erői mit sem tudtak a Hirosimára és Nagaszakira ledobott két atombombáról, sem az ezt követő, 1945. augusztus 14-i japán megadásról. Tovább rejtőztek a hegyek között, csak annyira merészkedtek a völgyekbe, amíg élelmet lopkodtak a helybeliektől. Csak 1945 októberében talált rá egyik társuk egy röplapra, amely szerint a háború véget ért, ezért meg kell adniuk magukat. Onoda azonnal elvetette a röplapot, mint átlátszó amerikai cselt, azután – immár alig 40 fős – egysége tovább folytatta a gerillaharcot.

Csakhogy a röplapok tovább érkeztek, némelyeket amerikai bombázók dobtak le, így végül az egység legtöbb tagja a megadás mellett döntött (sokuk azután, hogy egy japán tiszt megafonján keresztül megerősítette: a háború valóban lezárult). Így történt, hogy 1946 áprilisára csak Onoda és három másik társa folytatta a harcot.

Onoda a megadására buzdító valamennyi felhívást úgy értékelt, mint ügyetlen kísérletet annak elérésére, hogy épp a szükség órájában árulja el hazáját. Még amikor saját emberei tértek vissza a hegyekbe azzal a hírrel, hogy a japán hadsereg valóban megadta magát, akkor is amerikai kényszernek tudta be tettüket. Hiába kerültek a kezébe az újságcikkek, melyek

némelyike a császári családdal kapcsolatos hírekkel foglalkozott, még erre is sikerült magyarázatot találnia:

– Elolvastam a cikket a császári kézfogóról. Arra gondoltam, Japánt teljesen megszállták, és valamilyen új japán bábkormány jött létre az amerikaiak támogatásával. Ezért azt gondoltam, én nem tartozom az új japán kormány fennhatósága alá. Azt gondoltam, olyan helyzetbe kerültem, mint a francia De Gaulle tábornok a második világháborúban [aki Londonból küzdött Németország ellen, miközben Franciaországban német irányítással megalakult a kollaboráns Vichy-kormány]. Azt hittem, a japán vezetés távozott és máshol talált menedéket, míg valamilyen újféle kormány alakult Japánban. Arra gondoltam, hogy a japán hadsereg és a többi haderő is elmenekült.

Onoda Hiroo érvelésében volt némi logika, és felvetette bármely kormány legitimitásának távolabbra mutató kérdését is. Ha a nácik megszállják Nagy-Britanniát és kényük-kedvük szerint új államrendet vezetnek be, talán Oswald Mosleyt[1] bízzák meg a kormányalakítással, miközben a királyi család tagjai Kanadába menekülnek (noha Winston Churchill nélkül, aki megesküdött rá, hogy ha kell, haláláig harcol London utcáin), vajon a brit katonák közül senki sem érezte volna ugyanazt, amit Mr. Onoda? Folytatta volna a harcot abban a tudatban, hogy az új londoni kormány megadásra szólította fel? S vajon meddig tartott volna ki, miután a nácik által állított kormányt valamiféle kompromisszumos békekötés nyomán elismeri a nemzetközi közösség?

Ez a gondolkodásmód mindenesetre lehetővé tette Onoda Hiroo számára, hogyan értelmezze a világnak azt a keskeny és torz szeletét, amelyet Lubang dzsungeléből láthatott – kivált, amikor az égbolton meglátta a manilai Clark légitámaszpontról felszálló bombázógépeket:

– Azt hittem, Japán készül a visszavágásra, de később kiderült, hogy [a repülőgépek] a koreai háborúba tartottak.

Évekkel ezután az égbolt újra felélénkült, ezúttal már a vietnami háború miatt.

– Azt gondoltam, a japán erők még mindig harcolnak, dél felé tartanak. Így folytatódott... ezért teljesen összezavarodtam... mert mindig akadtak olyan események, amelyek elhitették velem, hogy a háború még mindig folyik. Így találgattam harminc éven át... Ez a sors – vont vállat. – A sorsunk. Beleszületünk egy életbe, azt kell élnünk. Meghalhatunk tiszteletre méltóan és élhetünk tiszteletre méltóan. Olyan ez, mint egy nagy kísérlet, gondoltam akkor, és nem akartam olcsón adni a bőrömet. Nem akartam, hogy az ellenség olyan könnyen legyőzzön.

Ahogyan ő látta:

– A túlélés lett a küldetésem. Azt a feladatot kaptam, hogy éljem túl.

A feladat teljesítése érdekében ő és bajtársai Lubang lakóitól vették el, amire szükségük volt – ha kellett, erőszakkal.

– Fegyverem volt, hát megtehettem. Megvolt rá a képességem. Elvehettem a helyiektől a dolgokat, mint a jószágokat... A szigeten nagyon erőszakosak voltunk, bármit megtehettünk. Néhány falusi elvezette a rendőröket, hogy támadjanak meg minket, azután ki kellett iktatnom őket... A rendőrök nem viseltek egyenruhát, így néha nem tudtuk megkülönböztetni őket. A dzsungelben ötvenméteres távolságokra kellett lőnünk. És mindig elsőként... Sokszor lőttem. A helybéliek szerint ötven embert öltem meg, de én nem hinném... nem emlékszem, hogy megöltem volna ötven falusit... Akármi történt a szigeten, mindig engem vádoltak.

A három mellette maradt katona egyike, egy Akatsu nevű kalapos, 1949-ben lejött a hegyről és megadta magát. Ő később utalt arra, hogy Onoda részben azért sem adta meg magát, mert félt a helybéliek bosszújától. A vádat Onoda kereken visszautasítja, s miután találkoztam vele, hajlamos vagyok hinni neki. Nem tűnt olyan embernek, akit efféle kételyek gyötörnének. Minden azt bizonyítja, hogy egész életét a saját belső becsületkódexe szerint élte; különben pedig, ha Onoda csoportja ennyire rettegett a helyiek haragjától, Akatsu miért vállalta, hogy feladja magát? Véleményem szerint Akatsu csupán magyarázatot keresett a saját tetteire, s miután visszatért Japánba, ezt találta a legkényelmesebbnek.

Akatsu távozásával Onoda mellett csupán két követője maradt, mígnem az 1950-es években egy másik embere, Simada is elesett a Fülöp-szigeteki biztonsági erőkkel vívott tűzharcban. A csapat így két főre fogyatkozott – Onoda magára maradt leghívebb katonájával, Kozukával.

Ahogy teltek az évek, és Onoda gondolatai a jövő körül forogtak, rádöbbent, hogy idővel mindenképp meg kell adnia magát – teste egyszerűen nem képes a végtelenségig elviselni a trópusi körülményeket.

– Azt gondoltam, hatvanéves koromig tarthatom magam. Úgy éltem, mint a vadak, ezért ennél tovább nem folytathattam. Amikor lelőttem egy marhát, a hús negyven-negyvenöt kiló is lehetett. Ezt a nehéz húst a hátamon cipeltem fel a hegyre, öt óra hosszat. Tudtam, hatvanévesen már nem leszek rá képes. Persze a lőszernek is ki kellett tartania, ezért határt szabtam: egy évben legfeljebb hatvan golyót használhattam el. [Hatvanéves koromra] elhasználhattam az összes lőszert, és akkor valószínűleg lelőnek. Tudtam, milyen sors vár rám.

Onodára mégsem ez a sors várt. Kozukát 1972-ben egy tűzharc során lelőtték a Fülöp-szigeteki rendőrök, és a halála tragikus hatással járt Onodára, a sziget japán haderejének egyetlen életben maradt tagjára.

– Egyszerűen borzalmas volt. Huszonhat évig volt velem, és megölték. Meg akartam fizetni azért, amit tettek, bosszút akartam állni. Ezt éreztem. Egyre jobban vágytam a bosszúra... Erőszakosabbnak kellett lennem, máskülönben egymagamban nem lett volna semmi esélyem. Így hát egyre vadabbá és erőszakosabbá váltam, miután magamra maradtam, mert többé nem beszélhettem a barátommal.

Kozuka halála után még egy utolsó kísérlet történt arra, hogy Onodát megadásra bírják. Miután felvették vele a kapcsolatot, egy magas rangú japán tiszt kereste fel a dzsungelben, hogy személyesen olvassa fel neki a parancsot, amelynek értelmében meg kellett adnia magát.

Csupán a japán tiszt személyes fellépése és barátjának halála bírta rá Onoda Hiroót arra, hogy elhagyja Lubang hegyeit.

– Nagyon jól ismerem magam. Sosem tudtam veszíteni. Volt bennem küzdőszellem, egészen gyerekkoromtól fogva. Sosem kértem bocsánatot a szüleimtől, sosem mondtam nekik, hogy sajnálom, még kiskoromban sem. Mindig is konok, magabiztos voltam... Ilyen a jellemem, hogy konok és magabiztos vagyok, és sosem akartam veszíteni. Gyűlölök veszíteni.

Amikor 1974-ben visszatért Japánba, miután személyesen Marcos Fülöp-szigeteki elnök részesítette kegyelemben mindazokért a bűnökért, amelyeket Lubangon elkövetett, Onoda Hiroo sokak szemében győztesként érkezett haza. Olyan emberként, akinek töretlen maradt a hite. E felemelő pillanatban a legtöbben még arról is elfeledkeztek, hogy Onoda Hiroo egy olyan diktatúrába vetette hitét, amely milliók haláláért felelt.

A történet utolsó csavarja talán az, hogy Onodának a legkevésbé sem tetszett az új Japán. Úgy találta, a háború utáni ország korrupt, fegyelmezetlen és amerikai megszállás alatt áll – épp ettől rettegett, amíg a dzsungelben élt. Így végül egy brazíliai birtokon telepedett le, csak néha-néha tért vissza Japánba, hogy annak sorsa felett siránkozzon.

1. Oswald Mosley a 30-as években a Brit Fasiszta Unió alapítója és vezetője volt *(a szerk.)*.

HATODIK RÉSZ

A RENDSZER SZOLGÁI

EBBEN A RÉSZBEN NYOLC ÉLETTÖRTÉNETET ISMERHETÜNK MEG, amely a második világháborút fiatalon megélt nemzedék tagjaira jellemző. Mind a nyolcuk története bizonyos mértékig egybeszövődik a rendszerével, amelynek a keretei között éltek. Egyesek állítják, nagy lelki nyomásnak voltak kitéve, míg mások készséggel elismerik, hogy teljes mellszélességgel támogatták a rezsimet. A lényeg, hogy valamennyien megtették, amit az állam elvárt tőlük.

A nyolc elbeszélőből hét olyan országban élt, ahol lábbal tiporták a demokráciát és a szólásszabadságot – akad köztük a nácizmust támogató német és svéd éppúgy, mint a szovjet és a japán diktatúra egy-egy elkötelezett híve. Egyedül a nagy idők nyolcadik tanúja, az angol Nigel Nicolson érkezett másféle közegből. Őt azért választottam be, mert a többiekkel egyetemben neki is döntenie kellett: kitarthat-e az ösztönei és a morális gátlásai mellett – a parancsot kövesse vagy „azt tegye, ami helyes".

A nyolc elbeszélőben akadt még valami közös: meg kellett birkózniuk múltjukkal, bármily idegennek is tűnt számukra. Ezt a problémát mindnyájan másként dolgozták fel. Fritz Hippler például egyszerűen letagadott mindent, míg Manfred Freiherr von Schröder szembenézett a saját gyávaságával. Ken Jausza már-már megalkotta múltbéli „alteregóját", Erna Krantz pedig ragaszkodott ahhoz, hogy a másként kulturált, értelmes nácik valamiért hirtelen lealjasodtak.

Szemtanúink mindegyike illeni akart az őt körülvevő világba. Ez alighanem a leggyakoribb emberi vonás, amellett központi motívuma annak a szomorú jelentésnek, amelyet 1936-ban a nácik által törvénytelenné nyilvánított politikai párt, az SPD egyik tagja írt: „Az átlagos [német] munkást elsősorban a munka érdekli, nem a demokrácia. Akik korábban lelkesen támogatták a demokráciát, semmilyen érdeklődést nem mutatnak a politika iránt. Tisztában kell lennünk azzal a ténnyel, hogy a férfiak elsősorban családapák és munkások, akik második helyre teszik a politikát, s ezt is csak akkor, ha valamit várnak tőle."[1]

Természetesen minden embernek jogában áll eldönteni, hogyan viselkedjék, és minden társadalomban vannak olyan bátor emberek, akik nem követik a parancsokat, ha azok ellenkeznek az erkölcseikkel, a tanúvallomások fényében mégis fel kell ismernünk, hogy a konformitásra és az önös érdekre irányuló emberi vágy gyakran jóval erősebb, mint hinni szeretnénk.

1. Idézi a *Nazism 1919–1945,* Vol 2: State, Economy and Society 1933–1939, szerk. Jeremy Noakes és Geoffrey Pridham (University of Exeter Press, 1984), 591. o.

ERNA KRANTZ
MINDENNAPI ÉLET A NÁCIK ALATT

Nem számítottam a nácizmus kiemelkedően fontos szemtanújára, amikor megérkeztem München külvárosába, Erna Krantz kényelmes villájába. Miután átléptem a küszöböt, sem láttam semmi szokatlant. Társalgója épp olyannak tűnt, mint sok más előző: porcelánkutyák és pásztorlányok, kitömött szófa, puha szőnyeg és elegáns teáskészlet. Ő maga is megnyerően és barátságosan fogadott – elégedett, a nyugdíjaséveit élvező idős hölgy benyomását keltette. Semmi sem készített fel arra, hogy az egyik legőszintébb ember áll előttem, akivel csak utazásaim során találkoztam.

Erna Krantz középosztálybeli német családba született, ezért soha nem vágyott másra, csak hogy kiélvezze boldog, kiegyensúlyozott életét, a burzsoázia ölelő karjának biztonságát. Öregkori otthona is tökéletesen példázta ezt a törekvést. Egész környezete arról árulkodott: ezt a világot akarom, erre a színvonalra törekszem. Csakhogy ezt a kényelmes életet alapjaiban rázta meg az 1920-as évek végének, a '30-as évek elejének gazdasági káosza.

– Itt, Németországban hatalmas volt a szegénység – mesélte. – Az úgynevezett középosztályból szinte alig maradtak... Nagyon nehéz volt számunkra, hogy azt ne mondjam, meg kellett húznunk magunkat. Én Pasingba jártam, az Angolkisasszonyok iskolájába, amely magániskola volt. Fizetnünk kellett mindenért: minden könyvért, minden ceruzáért, a beiratkozásért és a többiért.

Erna Krantz még akkor is iskolába járt, amikor 1933 januárjában Hitlert kancellárrá választották, bár a hatalomra kerülése „megcsillantotta a reményt – mindenki számára. Nemcsak a munkanélkülieknek, de... nos hát, mindenkinek, hiszen mindnyájan tudtuk, mennyire lepusztultunk".

És bár lehet róla vitatkozni, hogy nagy általánosságban és anyagi értelemben véve a német nép mennyivel lett gazdagabb az 1930-as évek náci uralma alatt, Erna Krantz nem hagy helyet a kételynek, ami saját, a rokonai és a barátai jólétét illeti:

– Sok minden jobb lett. Stabilabbak lettek a fizetések. Minden javulni kezdett... Csak a saját háztartásunk példájából tudok ítélni, de annak jobb lett. Látni lehetett, hogy az állástalanok eltűnnek az utcákról. Ez már önmagában sokat jelentett... Nekikezdtek az autópályák építésének, ez munkát adott az embereknek és eltüntette őket az utcákról.

Mire tizenéves lett, Erna már teljesen magáévá tette a náci kultúrát. Az „elfajzott" művészetet – modern festményeket, szobrokat, zenét – betiltották, a helyükbe olyan műalkotások léptek, amelyeket a modern szakértők habozás nélkül giccsnek ítélnek, a fiatal Erna Krantz és a milliónyi német szemében azonban a szépséget testesítették meg.

– Láttuk a kultúra kivirágzását – mesélte. – Személy szerint én is éreztem ezt a Haus der Kunst [a müncheni galéria] kiállításain. Tetszett mindez, a szépségideál a szobrokon, a festményeken. Számomra szép volt... Csak a magam nevében beszélhetek – sietett hozzátenni –, de én úgy gondoltam, jó időket élünk. Tetszett. Nem éltünk olyan bőségben, mint manapság, de rend volt és fegyelem. És sok nagy embert láttunk, akik a példaképeink lehettek. Támogatták őket. Támogatták a jó írókat, támogatták a filozófusokat. Megvoltak a magunk hősei; igyekeztünk követni a példájukat, mert a fiataloknak szükségük van példaképekre. Manapság hiányoznak. Szerintem akkor jobb volt. Talán kockázatos dolog ilyesmit kijelenteni, de én mégis ezt mondom.

Erna Krantz korántsem volt ostoba. Pontosan tudta, mennyire veszélyes azt állítani, hogy a nácik alatt „jobb" volt az élet, mint a háború utáni demokratikus Németországban, mégis eltökélte magát, hogy a szívéből szól. Annak idején mélyen magába szippantotta az új kor levegőjét, amelyben „az emberek önhitten azt gondolták, hogy a németek különlegesek, hogy a német fajnak tisztának kell lennie és felette kell állnia másoknak... Egy elit fajt próbáltak létrehozni... és meg kell mondjam, az ilyesmi nagyon ragadós. Azt mondják, ha egy fiatal mindennap azt hallja tőlünk, hogy ő különleges, akkor a végén hinni fog nekünk".

Erna Kranz külön érdekessége, hogy teljesen mégsem ölelte keblére a náci rendszert és lépett be a Bund Deutscher Mädelbe (a Hitlerjugend lánytagozatába). Nem, ennél sokkal érdekesebb karakter, aki, miközben együtt úszott az árral, mindenhonnan felcsipegette a náci kultúra neki tetsző gyöngyszemeit.

Hogy mennyire élvezte a náci uralom napjait, legjobban talán a Nacht der Amazonen (az Amazonok éjszakája) példázza, amelyet közvetlenül a háború előtt tartottak a müncheni Nymphenburg Parkban. A fesztivál gálaestjét Christian Leber, a müncheni városi tanács náci léptékkel mérve is romlott vezetője agyalta ki, a felvonulás középpontjában a történelmi és mitológiai alakokat megszemélyesítő gyönyörű lányokkal. A közönséget – amelyet a lóversenyre érkező nagyszámú náci vezető is gyarapított – leginkább persze az a tény vonzotta, hogy a fiatal lányok közül sok szinte alig viselt ruhát.

– A lányok úgy mutatkoztak, ahogyan Isten megteremtette őket – mesélte Erna. – Igazi ünnep volt, újra akarták alkotni a vadászjeleneteket a régi legendákból, a görög mítoszokból, Diána istennővel és az amazonokkal. Ünnep volt ez a szemnek, gyönyörű bemutató, ízléses bemutató, amelyben sokan romlottságot, kétértelműséget látnak, ami csak a nagyfejűek szórakoztatására szolgált... Azt akarták, hogy minden hiteles legyen, ahogyan a templomokban látni, Tiepolo és Rubens régi festményein... azok ennyire életszerűek. A Sixtus-kápolnában is mindenki csupaszon van, nem igaz?

Egy ilyen felvonulásról színes filmfelvétel is fennmaradt, amelyen láthatók a karneváli forgatag színpompás élőképei. Látható Diána, a vadászat istennője, tangáját és íját leszámítva teljesen pucéran, ezüstsisakot viselő és lándzsát hordozó félig csupasz lányok karéjában, de még egy aranyfestékkel borított lány is előugrik tarka ládájából – a színpadi szervezés és soft pornó diadala.

Igaz, Erna Kranznak nem kellett levetkőznie a ruháit és a gátlásait, hogy részt vehessen a felvonuláson. Olyan lányokat is kerestek, akik tudtak lovagolni, hogy bizarr módon (de hát bizarr még a felvonulás ötlete is) Madame de Pompadour kíséretéül szegődjenek. Erna Kranz, úgy is mint a helyi lovas klub odaadó tagja, „mélyen kivágott" öltözéket viselt, és oldalt ülte meg gesztenyeszínű hátasát. Az est pompás tűzijátékban érte el a csúcspontját, ő pedig „az óriási élmény" hatására „izgalmában alig tudta megtartani a lovát". Ugyanakkor, tanúbizonyságot téve előkelő neveltetéséről, idejében elhagyta a Nymphenburg Parkot, hogy még elérje a hazafelé tartó utolsó vonatot, és gondosan felvette a magával hozott kabátot is, „nehogy a mély kivágás miatt megfázzon".

Igen, Erna Kranz boldog időket élt. Saját bevallása szerint még azután is „elégedett" volt az életével, hogy a háború kezdett rosszul alakulni a németek számára. Büszkeségét felszították az 1939-es és 1940-es győzelmek; megerősítették benne, amit a nemzedékébe sulykoltak: hogy a németek „különlegesek". Véleménye szerint ennek a háború előtti években belenevelt és erőssé kovácsolt német öntudatnak köszönheti, hogy honfitársaival folytatni tudta az életét a sztálingrádi vereség után is, miközben rendre érkeztek a hírek a Vörös Hadsereg előretöréséről.

– Egy német nem csinál ilyet, egy német nem árulja el a hazáját, érti?

Persze a nácik alatt az életnek létezett egy másik, sötétebb oldala is. Miután Hitler 1933-ban hatalomra került, immár zavartalanul folyt azok üldözése, akik nem fértek össze a „különleges" német ideállal – nemcsak a zsidóké, de a kommunistáké, cigányoké, homoszexuálisoké, testi

és lelki fogyatékkal élőké is. Erna Kranz akkoriban azt a gondolkodásmódot alkalmazta, hogy – nos, nem gondolkodott.

– Beleszülettünk abba a korba, nem sokat gondolkodtunk róla. Tudja, amikor az ember benne él valamiben, nem kérdezgeti magától, miért van, mi az oka? Milyen lenne egész nap azt kérdezgetni magunktól: hogyan lehetséges ez? Miért kell ez a brutalitás? Miért ilyen az egész? Így nem lehetne élni. Azokkal az időkkel is így voltunk.

Készséggel bevallja, milyen „rettenetes" volt a német zsidóknak, és felidézte, mennyire „sajnálta", amikor 1941-ben egy gazdag zsidó hölgynek, aki a közelükben lakott és mindig olyan „rendes" volt hozzá, ki kellett tűznie a sárga csillagot.

– De ahogy manapság, amikor hátat fordítunk a szükséget szenvedőknek és nem segíthetünk senkinek, úgy volt ez akkoriban is. Azt kérdezte, nem tehettünk valamit? Nos, semmit sem tehettünk. Rákényszerültünk, hogy ne tegyünk semmit és elfogadjuk, ha ártatlanul megbélyegeznek valakit.... Hát, a németek még sokáig érezni fogják ezt, pedig nem ez az első alkalom, és nem is csak a németek tették. A zsidókat az egész világon üldözik, amióta csak léteznek... De tényleg sajnáltam azt az asszonyt, valahányszor csak láttam... Tudja, először engedtük, hogy a reményeink magunkkal ragadjanak, mert akkoriban jobban éltünk, az országban rend volt és biztonság. Azután tényleg elkezdtünk gondolkodni.

Igaz, a zsidók üldöztetése láttán se fordult meg Erna Kranz fejében, hogy a rendszer ellenségévé váljon.

– Nem, nem – utasította vissza a feltételezést is –, azt azért nem. Amikor tömegek kiáltozták a „Heilt", mit tehetett volna egyetlen ember? Együtt úsztam az árral. Együtt úsztunk az árral. Követtük a többieket.

Ahogy interjúnk a végéhez közeledett, Erna Kranz bevallotta, hogy a korszakkal kapcsolatos boldog és szép emlékeit „kissé" megmérgezte, amikor megtudta, mi történt a zsidókkal.

– Van az emberben bizonyos szégyenkezés. Van bennünk, ezt nem tagadhatjuk le. Ha jobban belegondolunk, egy magasabb rendű civilizált faj, ahogyan a nácik látták önmagukat, egy elit csoport képes lealjasodni odáig, hogy ilyet tegyen... ezt így visszatekintve képtelenség megérteni, nem igaz?

Erna Kranz nem tett mást, mint a náci rezsim legszebb momentumaira összpontosított – a felvonulásokra, a közösséghez tartozás érzésére, a fegyelemre, az elhivatottság és különlegesség tudatára –, szemben azokkal a szörnyűségekkel, amelyekről inkább tudomást sem vett: a rasszizmusról, az ártatlanok tömeges üldözéséről és megsemmisítéséről. Öregkoráig

jó szívvel gondolt az előbbire és úgy tett, mintha utóbbi szerencsétlen epizód lenne, egyfajta másodlagos következménye annak, hogy az „elit" nácik megmagyarázhatatlan módon „lealjasodtak".

Erna Kranz figyelemre méltó asszony, akivel megérte találkozni. Színlelés nélkül beszélt, én pedig értékeltem egyenességét – még ha éppen az őszintesége mutatott is rá alapvető hibájára, amelyet aközben vétett, hogy próbált szembenézni a múltjával: nem ismerte fel, hogy a nácizmus általa megismert két oldala, a „jó" és a „rossz" elválaszthatatlan egymástól. Amikor a hozzá hasonló németeknek azzal hízelegtek, hogy „különlegesek", egyszersmind meghatározták azok körét, akik nem tartoztak a „különlegesek" közé. Amikor azt mondták, „felette állnak másoknak", óhatatlanul is kinyilatkoztatták, hogy akik „felett állnak", alacsonyabb rendű fajok.

MARK LAZAROVICS GALLAJ
SZTÁLIN GONDOLKODÁSA

„Sztálin alighanem agybeteg – jelentette ki Adolf Hitler az 1930-as évek végén –, másként nem magyarázhatunk egy ilyen véres diktatúrát."[1] Sztálin még a nácik szemében is szélsőségesnek tűnt, noha a személyes szabadságot ők se tartották nagyra. Nem azért, mert könyörtelenül leszámolt belső ellenségeivel (a nácik is kiépítették a koncentrációs táborok hálóját), sokkal inkább tisztogatásai önkényesnek látszó jellege miatt. Nem kevesen akadnak, akik az azóta eltelt években vizsgálták meg a szovjet diktátor jellemét, és egyetértenek az „agybeteg" elmélettel. Nos, miután az 1990-es évek vége táján találkoztam Mark Lazarovics Gallajjal, majd tanulmányoztam a szovjet vezetés reakcióit a Hitler–Sztálin háború korai napjaiban, jómagam egészen másféle következtetésre jutottam.

Az 1914-ben született Gallaj az 1930-as évek közepén berepülő pilóta lett. Részben örömmel tekint vissza ezekre az évekre:

– Új repülőgépeket vezettem, küldetéseket teljesítettem, és úgy éreztem, fejlődöm szakmailag is. Leendő feleségemnek udvaroltam, és fiatal voltam. Épp ezért reggelente örömmel mentem dolgozni, és élveztem, hogy új dolgokat tanulhatok meg.

Ennek az életnek is megvolt persze az árnyoldala, amikor a Sztálin által kezdeményezett tisztogatások 1937-re őt is elérték.

– Hetente kétszer-háromszor összegyűltünk, és azokon a gyűléseken beszélnünk kellett a „nép ellenségeiről". Hirtelen felszólították valamelyik társunkat, hogy beszéljen a kapcsolatairól a nép ellenségeivel vagy a külföldi kémekkel.

Akiket a helyi kommunista párt gyűlésein „a nép ellenségének" minősítettek, túlnyomórészt ártatlanul vonták fejükre a vádat, ugyanakkor minden jelenlévő tudta: ha nem választanak ki valakit, az egész csoportot megvádolhatják az „áruló" rejtegetésével, s ennek megfelelő büntetésre számíthatnak.

A tisztogatásokat gyakran kvótarendszerben hajtották végre. A fegyveres erők minden ágának, minden pártszervezetnek előre meghatározott számú „ellenséget" kellett „felfedeznie". A becsvágyó pártvezetők azt is tudták, ha jó benyomást akarnak tenni moszkvai főnökeikre, túl kell teljesíteniük ezt a tervet. Az 1930-as évek végén a Szovjetunióban tehát sokan úgy bizonyították Sztálin iránti hűségüket, hogy parancsra nem létező árulókat fedtek fel.

A „nép ellenségeinek" bűneit gondosan kivizsgálták. Lavrentyij Berija, a titkosrendőrség, az NKVD feje, szilárdan hitt abban, hogy a bűnösséghez már az is elég, ha valaki kételkedik a párt irányvonalában. A nép ellensége lehetett bárki, aki megkérdőjelezte, menetrendszerűen járnak-e a buszok, vagy elmerengett azon, hogyan lehetne javítani az üzemi étkeztetés színvonalán. Ez a mindenre ráhúzható vád leszámolt a törvényesség látszatával is, hiszen nyilvánvalóvá tette: a Szovjetuniót egyetlen diktátor vezeti kénye-kedve szerint. (A gyakorlat, hogy egyes törvényeket szándékosan homályos értelműre szövegeznek, lehetővé téve ezzel a hatalom gyakorlását, tapasztalataim szerint máig nem veszett ki az orosz közéletből. Amikor számos alkalommal ott forgattunk, és rákérdeztem az orosz tisztviselőktől, hogy ez vagy az lehetséges-e, majd' mindig azt a választ kaptam: „Ha akarjuk, lehet az is.")

Az 1930-as években Mark Gallaj tanúsága szerint jócskán akadtak olyanok, akik készséggel elvágták az áldozati bárányok torkát.

– Olyan emberek, akik szeretnek még egyszer utoljára belerúgni a földön fekvő társukba... Szerencsére én akkor még nem voltam [teljes jogú] párttag, csupán szimpatizáns, ezért nem kellett részt vennem a szavazásban. Aki részt vett, az mind tudta, hogy a vád ellen szavazni olyan, mintha valaki lefeküdne a sínre egy közeledő vonat elé. Mindez persze hozzájárult az elnyomó légkörhöz. Sok fontos embernek nyoma veszett. Később megtudtuk, hogy egyszerűen meghaltak valahol a gulágban, vagy minden tárgyalás nélkül agyonlőtték őket.

Miután Mark Gallaj leírta nekem ezeket a gyűléseket, sokszor magam elé képzeltem ezeket a pártfunkcionáriusokat, ahogyan egymást méregetik abban a tudatban, hogy valamelyiküket fel kell áldozniuk a csoport megmentéséért. Megéri mindjárt az elején befeketíteni valakit, akár a teremben, akár az ismeretségi körből, mielőtt a vád minket talál meg? Vagy ezzel csak magunkra vonnánk a figyelmet, így a következő gyűlésen már jobb eséllyel választanának ki?

Az „elnyomó légkör" nem csupán az ártatlan embereknek okozott károkat, de magának a szovjet államnak is. Nézzük csak meg, mi történt Andrej Tupoljevvel, nemzedékének egyik legtehetségesebb repülőgéptervezőjével.

– Emlékszem, hogyan tartóztatták le Tupoljevet – mesélte Gallaj. – Egy nyirkos és hideg napon történt. Bementünk dolgozni, és láttuk, hogy a munkások sietve átfestik azoknak a gépeknek a farokrészét, amelyeken Tupoljev nevének rövidítése szerepelt.

A szovjet hatóságok tehát letartóztattak valakit, aki munkájával a háborús erőfeszítéseket segítette elő, egyébként pedig ártatlan volt az ellene felhozott képtelen vádban, miszerint megpróbált egy „fasiszta" pártot szervezni a Szovjetunióban. S ha már ilyen helyzetbe hozták magukat, a hatóságok előálltak egy logikátlan megoldással is: Tupoljev folytathatta a munkát, de csak a *börtönben.* A gulágrendszeren belül egy különleges táborba helyezték, ahol minden műszaki feltételt biztosítottak számára, hogy tovább tervezhesse a repülőgépeket. Nem is szabadult ki, csak 1944-ben, hét évvel a letartóztatása után; teljesen csak Sztálin 1953-as halála után „rehabilitálták". Aligha létezik árulkodóbb jelképe a szovjet rezsim bizarr igazságszolgáltatásának, mint Tupoljev, az állítólagos „népellenség", amint szögesdrót kerítések mögül segíti hazáját a harcban. Elképesztő, hogy a szovjet hatóságokban fel sem ötlött az általuk kreált problémára adott válasz nyilvánvaló logikátlansága – ha Tupoljev csakugyan a „nép ellensége" volt, hogyan engedhették neki, hogy továbbra is gépeket tervezzen a szovjet légierő részére?

Ahogyan azt Mark Gallajtól megtudtuk, a tisztogatások egyéb káros következményekkel is jártak.

– Berepülés során a gépek időről időre lezuhannak. Ez elkerülhetetlen, és mindig, minden országban előfordul. A Szovjetunióban ezzel szemben minden baleset után vizsgálat indult... Általában a kisegítő személyzet egy tagját tartóztatták le, valamelyik mérnököt, aki előkészítette a repülést. Ebben nincs semmi logika. Ha egy gép szabotázs, hanyagság vagy valamilyen más kötelességmulasztás miatt zuhan le, természetes, hogy azokat okolják, akik a hibát elkövették, de olykor kisebb meghibásodások is balesethez vezetnek. Amikor például az egyik gépet teszteltük, a pilóta azért halt meg, mert a tudósok még egyszerűen nem tudták, hogyan viselkedik a gép nagy sebességnél, és ezért nem hibáztathatjuk őket.

Az állandó nyomás alatt dolgozó munkatársak természetesen igyekeztek csökkenteni a kockázatot, amelyek önálló döntéseikből fakadhattak.

– Ha meghatározó döntést kellett hozni a terv megváltoztatásáról – mondta Gallaj –, ez az elnyomó légkör persze kihatott az emberekre... Amikor ilyen nyomasztó a légkör, az nem kedvez az egyéni kezdeményezéseknek.

A szovjet légierő elvesztette kezdeményező és újító képességét, ami katasztrofális következményekkel járt. Míg az 1930-as évek elején a legmodernebb géptípusok közül sokat szovjet konstruktőrök alkottak

meg, addig 1941-ben, a Hitler–Sztálin háború kirobbanásakor a szovjet légierő már messze lemaradt német ellenfele mögött. A sztálini tisztogatások másodrangú, az előretörő németekre vajmi kevés veszélyt jelentő erővé degradálták a szovjetrendszer egyik ékkövét, amely korábban az Északi-sark felett végzett repüléseivel is hírnevet vívott ki magának.

A fegyveres erők parancsnoki állományának módszeres megtisztítása azzal is együttjárt, hogy „az ezredeket végül fiatal hadnagyok vezették. Márpedig a háború kitörése előtti években a fiatal tisztek nem szerezhettek tapasztalatokat. Az emberek féltek kezdeményezni, mert a kezdeményezés hibákhoz vezethetett. Ami a csapatok vezetését illeti, a parancsnokok féltek túl messzire menni, ennek eredményeként tapasztalatlan emberek kerültek vezető pozícióba. Sztálin azt hitte, a repülésben az a legfontosabb, hogy a pilótának legyen elég harci tapasztalata, csakhogy ennyi nem elég. Egy pilótának jó kiképzésre és vezetői tapasztalatokra is szüksége van. Nem lehet fiatal hadnagyokat tábornokká előléptetni, hogy egész katonai körzeteknek parancsoljanak. A nyugati katonai övezetben, amelyre a németek elsőként mértek csapást, a gépek többségét azonnal megsemmisítették, mert azokat ostoba módon a [frontvonalbeli] repülőtereken vonták össze. Amikor az egyik fiatal parancsnok, ragyogó pilóta, de tapasztalatlan vezető, látta, hogy a háború első óráiban elveszítette az összes gépét, nem tudott mit tenni, kétségbeesésében öngyilkos lett".

Ahogy Gallaj 60 év múltával is látta, Sztálin tettei mögött bárki hiába keresne értelmes indokot.

– Ez tényleg olyan, mint levágni az aranytojást tojó tyúkot. Sztálin politikájában nem volt logika, és ez a politika sok évre előre károsította az ország gazdaságát. Logikátlan dolog letartóztatni egy konstruktőrt, aki jól végzi a munkáját. Nincs rá magyarázat, miért kellett így történnie... Sztálin inkább a középkorba illett volna, nem a huszadik századba.

Egyrészről persze igazat kell adnunk Gallajnak. Sztálin tisztogatásai hatalmas károkat okoztak, a szovjet társadalomnak éppúgy, mint a szovjet katonai potenciálnak – s akkor még nem beszéltünk igazságtalan és kíméletlen jellegükről. Mindez azonban nem jelenti, hogy nem racionális gondolkodás eredményei. Sztálin egész életét átszőtte az önérdek és a fennmaradásért folytatott harc. Ellentétben Hitlerrel, aki tudta, hogy nélküle nem létezhetne náci párt, Sztálin fájóan érezte, hogy csupán Lenin követője – hogy Lenin más követői könnyen fölébe kerekedhetnek. Ez a tudat gondot jelentett Sztálinnak. Hogyan őrizhetné meg a hatalmat? Erre az életbevágó kérdésre a lehető legegyszerűbb választ adta:

megfélemlítéssel. Sztálin pontosan tudta, mekkora hatalma van a félelemnek, különösen az önkényes büntetéstől való félelemnek, amely valósággal megbéklyózza az embereket. Ki mert volna fellépni Sztálin ellen, mikor látta, hogy ártatlan embereket kínoztak és öltek meg koholt vádak alapján? Az az igazság, hogy a tisztogatások nem nélkülözték a logikát – legalábbis Sztálin szemszögéből. Igaz, elejét vette minden önálló kezdeményezésnek, igaz, súlyos károkat okozott a hadseregnek, de ami Sztálint illette, kész örömmel megfizette ezt az árat a legfontosabb célért: hogy biztonságban megtarthassa hatalmát.

A sztálini vezetés legnagyobb válságának pillanatában is alighanem a tisztogatások emléke gátolta meg, hogy Sztálin elveszítse a posztját és talán az életét. 1941. június 29-én, alig hét nappal a német invázió kezdete után Sztálin is részt vett a moszkvai Honvédelmi Bizottság tragikus hangvételű tanácskozásán, ahol közölték vele: a Vörös Hadsereg minden fronton meghátrál és küszöbön áll Minszk eleste. Amikor kirontott a tanácsteremből, ezt mormogta: „Lenin alapította ezt az államot, mi meg elcsesztük." Nem sokkal a találkozó után kiutazott a dácsájába, és ott is maradt.

Sztálin közvetlen munkatársai, köztük Molotov, Mikojan és Berija, súlyos választás elé kerültek. Sztálin láthatóan nem tudott megbirkózni a válsággal – eljött hát az ideje, hogy egyesítsék erőiket és leváltsák? Csakhogy a tisztogatások kiölték belőlük azt a – korábban talán még meglévő – hitet, hogy képesek együtt cselekedni, bízni egymásban és egységfrontot képezni vezérük ellenében. Tudták, Sztálin sosem veszti el képességét a bosszúra – különösen a minden alapot nélkülöző, rögeszmés bosszúra. Ezért végül a Politbüro egy delegációt menesztett a vidéki dácsába, és esdve könyörgött Sztálinnak, vezesse győzelemre a Szovjetuniót. Mindnyájuknak tudniuk kellett, hogy éppen Sztálin sodorta őket ebbe a veszedelmes helyzetbe, mégsem lépett elő egyikük sem azzal, hogy magát a tisztogatások atyját kellene félreállítani, méghozzá teljes joggal.

Sztálin tehát készséggel megfizette a hatalom megőrzésének árát: sok ezer olyan orosz honfitársának kínjait, bebörtönzését és meggyilkolását, akik életükben nem követtek el semmit. S hogy ez megvalósuljon, számtalan olyan tanácskozást tartottak Szovjetunió-szerte, mint amilyenen Mark Gallaj is részt vett, ahol kiválasztották a bűnbakokat. A kiválasztás folyamata pedig nyomot hagyott mindenkin, miközben a sztálinizmus rozsdaként marta szét az emberek lelkét.

1. *Goebbels: Napló.* 1937. július 10-i bejegyzés (Metropolis Kft., 1997).

MANFRED FREIHERR VON SCHRÖDER
MUNKA HITLER MELLETT

A nácizmus egyik legnyugtalanítóbb vonása, hogy nem csupán a tudatlan tömegeket vonzotta, de a német társadalmi elit tagjait is. Nem meglepő módon ki akartam deríteni, hogyan tudott egy Adolf Hitler nevű egykori tizedes bombasztikus retorikája hatást gyakorolni a német felső tízezerre, és 1996-ban lehetőségem is nyílt arra, hogy megkérdezzem erről Manfred Freiherr von Schrödert.

Nála jobban nem sokan éltek abban a bizonyos felső tízezerben. Hatalmas házban, Hamburg legelőkelőbb környékén lakott, s csak úgy áradt belőle a személyes vonzerő. A modorát és az angolságát egyaránt tökéletesre csiszolta. Nálunk egy családi ebédnél legfeljebb amiatt lógott volna ki, mert olyan nyilvánvalóan egy „jobb osztályhoz" tartozott, ahogyan nagyim előszeretettel fogalmazott. Mint oly sokan Nagy-Britanniában, én is elmondhatom, hogy míg a szüleim a tisztes középosztályhoz tartoznak, addig nagyszüleim és minden korábbi ősöm a munkásosztályhoz. Mindeközben Manfred Freiherr von Schröderről az a benyomásom alakult ki, hogy családja az utóbbi néhány száz évben legfeljebb akkor került közelebbi kapcsolatba a munkásosztállyal, amikor utasította valamelyik tagját, hol szervírozza a reggelit.

1914-ben, közvetlenül az első világháború kirobbanása előtt született, s részben Angliában nevelkedett. Családját erős pénzügyi kötelékek fűzték Londonhoz, amióta csak 1846-ban saját bankot alapítottak Hamburgban. Bátyja a családi üzletet vitte tovább, Manfred azonban másra vágyott. Először tengerésztiszt akart lenni, de rossz látása megakadályozta ebben, ezért úgy döntött, diplomatává avanzsál.

Nem okozott számára gondot a náci rezsim szolgálata, sőt ő maga is belépett a náci pártba.

– Akkoriban a fiatalok lelkesek és derülátók voltak – mesélte nekem –, hittek Hitlerben, és azt gondolták, csodálatos feladat felszámolni az első világháború és különösen a versailles-i békeszerződés következményeit. Mind emelkedett hangulatban voltunk.

A náci rendszer korai éveiben Von Schröder sem gondolta volna, hogy a Führer veszélyes hódító törekvéseket dédelget. Noha 1926-ban megjelent *Mein Kampf* („Harcom") című munkájának második részében Hitler leírta, hogy Németországnak egy napon meg kell hódítania a Keletet (nevezetesen a Szovjetuniót), Manfred sokakkal együtt elvetette ezt az ideát:

– Tudja, senki sem gondolta, hogy a *Mein Kampf*nak bármi jelentősége volna. Egy fiatalember írta azt a könyvet. Vajon mit gondolnának a mai politikusok arról, amit húsz éve összeírtak?! Senki sem vette komolyan. Diákkoromban mintha olvastam volna, de nem tartottam érdekesnek, ezért ki se nyitottam többet. Kellett volna, de mi nem tettük.

Manfred annál inkább felismerte, hogy Adolf Hitler nem hétköznapi politikus. Azt is elárulta, hogy a hozzá hasonló művelt és magasan képzett németek már csak azért is lelkesen fogadták egy alacsonyrangú bürokrata műveletlen fiának uralmát, mert hittek abban, hogy Németország első világháborús vereségének „szégyene" és az azt követő versailles-i békeszerződés „igazságtalansága" radikális megoldást követel – a radikális megoldások pedig olyan nem hétköznapi politikust, mint Adolf Hitler.

– 1933-ban [Hitler hatalomra kerülésekor] azt gondoltuk, eljött egy új Németország kezdete. Megint minden a helyére került... Úgy éreztük, felszabadult az ország, új kor kezdődik... 1933-ban valódi tömegmozgalom kezdődött... Amikor hallottunk a koncentrációs táborokról, azt mondtuk, „Hát aztán! A kommunisták ugyanezt tették, ilyen a forradalom!"

Az a tudat, hogy Hitler kancellárrá választása egy „forradalom" kezdetét jelezte, sokat jelentett az olyanok számára, mint Manfred Freiherr von Schröder: arra buzdított, hogy a náci rohamosztagosok által elkövetett bűnöket a megelőző forradalmak történelmi perspektívájából ítéljék meg.

– Soha még csak hasonlót sem éltünk meg Cromwell Angliája óta. Vagy még közelebb állt a francia forradalomhoz, nem igaz? Akkor se lehetett túl jó francia nemesként a Bastille-ban raboskodni, ugye? Az emberek azt mondták: „Hát, ilyen egy forradalom... rendkívüli, békés forradalom, de mégiscsak forradalom". Tudja, az emberek nem látnak előre. '33-ban nem lehetett előretekinteni '45-be. Képtelenség. Csak tizenkét év, mégis oly soknak tűnik.

Abban a meggyőződésben, hogy egy „rendkívüli, békés forradalom" részese, Manfred letette a vizsgáit, és a német külügyminisztériumban vállalt állást. 1938-as első munkanapja egybeesett Hitler háború előtti uralmának egyik „fénypontjával": Németország és Ausztria egyesítésével, az Anschluss-szal.

– Hitler népszerűsége csúcsán járt – emlékezett vissza. – Olyan volt ez, mint egy nagy nemzeti ábránd, a német egység... a német nemzet szent birodalma... ami magába foglalta Ausztriát is, és mindenki azt gondolta, történelmi bűn, hogy Bismarck idejében különvált a kettő...

Nem hinném, hogy bárkivel is találkoztam volna Németországban, aki ne lett volna büszke az Anschlussra. Lehet, hogy a zsidók és az osztrák ellenzék egészen másként élte meg.

Fontosnak tartottam a válasz utolsó mondatát, Manfred Freiherr von Schrödernek ezt a szinte hanyagul odavetett megjegyzését. Láthatóan lenyűgözte Hitler hatalmas eredménye a német újraegyesítés terén, s bár fontosnak tartotta elismerni, hogy a „nemzeti ábránd" nyomában óhatatlanul ott járt az osztrák zsidók és ellenzékiek üldöztetése, hangneme és egész viselkedése azt hangsúlyozta: vajmi kevéssé törődött az osztrák kisebbség 1938-as üldöztetésével. Mint mondotta, ő egy forradalom részese volt, és egy forradalomban – legyen bár „rendkívüli és békés" – sokaknak baja esik. Manfred Freiherr von Schrödert nem érdekelte a helyzet igazsága–igazságtalansága, az egészet történelmi szükségszerűségként élte meg, és lelkesen folytatta munkáját a német külügyminisztériumban. 1938 őszén még a müncheni konferencián is részt vett, ahol Neville Chamberlain beleegyezett, hogy Hitler a német csapatokkal bevonuljon a zömében német ajkú Szudéta-vidékre, amely az akkori Csehszlovákiához tartozott. Ily módon szemtanúja lehetett a hitleri „diplomácia" egyik meghatározó diadalának, az egész csehszlovák állam bekebelezésének.

A Szudéta-vidék német megszállása megfosztotta a cseheket a régi határ védelmi vonalától, így az ország teljesen kiszolgáltatottá vált a náci agressziónak. Hitler ekkor a szlovák vezetőkre gyakorolt nyomást, hogy szakadjanak el Csehszlovákiától, ellenkező esetben területi igényt jelent be országrészükre. 1939. március 14-én a szlovák vezetők eleget is tettek a kérésnek: felolvasták a nyilatkozatot, amelyet Joachim Ribbentrop náci külügyminiszter előre elkészített nekik.

Csehszlovákia agg elnökének, Háchának Berlinbe kellett utaznia, hogy személyesen tárgyalja meg a dolgot Hitlerrel. Ő és delegációja március 14-én este érkezett, és Manfred Freiherr von Schröder kapta a feladatot, hogy „gondoskodjon" róluk a Birodalmi Kancellária grandiózus új épületében.

– Az efféle nemzetközi konferenciákon ez szokványos előzékenység: a cseh küldöttség mellé kirendeltek valakit, akit megkérdezhettek, hol találnak egy-egy iratot vagy valami italt, aki gondoskodott a prágai telefonos összeköttetésről és az efféle dolgokról.

Csakhogy Hitler nem készült „előzékenyen" bánni Háchával. Órákig várakoztatta a cseh vezetőt, miközben megvacsorázott és megnézte Goebbels egyik új keletű vígjátékát. A hosszú várakozás alatt Manfred-

nek „semmi dolga nem volt", ami, úgy látszik, a náci felső vezetésre is állt:

– Hirtelen Hermann Göring rontott a szobába és kérdezte tőle, kérne-e egy sört. Nem sokat beszéltünk. [Hácha] Csak pihenni akart.

Hitler végül hajnali egykor fogadta Háchát, akivel kíméletlen nyíltsággal közölte: hat órakor a német csapatok megszállják a hazáját. A sörtől felfrissült Göring ezután kaján elégtétellel részletezte, hogyan döntik romba a Luftwaffe bombázói Prágát, ha a cseh elnök bele nem egyezik, hogy országába „hívja" a németeket. Mindez túl sok volt Hácha számára, aki teljesen összeomlott.

– Orvost kellett hívnunk – mesélte Manfred –, és ez az én feladatom volt.

Hívta hát Hitler saját orvosát, Theodor Morellt, hogy siessen a vendég segítségére. A porba tiport és meggyötört cseh elnök fel is épült annyira, hogy írásban lemondjon a cseh nép szabadságáról, alig két órával azelőtt, hogy a német csapatok megkezdték az inváziót.

Immár Hitleré lett egész Csehszlovákia. A Birodalmi Kancellárián remek volt a hangulat, Manfred Freiherr von Schrödert és a többi nácit egyfajta „ünnepi mulatságra" hívták Hitler irodájába.

– Akkor közeli benyomást szerezhettem erről az emberről. Érdekes volt látni, hogyan viselkedett a barátai között, fesztelenül, amikor nem kellett a nyilvánosság előtt az államférfit alakítania.

Ezután azt is bemutatta, hogyan ült, lábával széke karfáján, kigombolt ingben.

– Egész idő alatt beszélt, egyszerre két titkárnak is diktált: egy proklamációt a cseh népnek és egy levelet Benito Mussolininak. Azt gondoltam, ilyen egy igazi lángelme, de persze tévedtem. Ha visszatekintek arra a napra, tisztán látom, ahogyan feláll, majd újra visszaül... Azt hiszem, hamisítatlan mániákusként viselkedett.

Manfred Freiherr von Schröder 1939-ben a háborúba is követte Hitlert – az embert, akit akkor még „lángelmének" tartott. Elkötelezett náciként csatlakozott a német hadsereghez, és a keleti fronton harcolt.

– Amint kitör egy háború, a nemzeti érzés olyan erőssé válik, hogy azt mondjuk, „jóban-rosszban a hazáért!" Akkor senki sem gondolkodik... Az emberi élet olcsó a háborúban. Ha azt halljuk, hogy valahol a közelben agyonlőttek néhány orosz hadifoglyot, partizánt vagy akár zsidót, miközben ugyanazon a napon öt bajtársunkat is megölték, azt gondoljuk: és akkor? Ezrek haltak meg mindennap... Inkább arra gondoltunk, mi hogyan maradjunk életben. Ilyenkor semmi más nem érdekli az embert, higgye el.

A fenti válaszból kiviláglik: Manfred Freiherr von Schröder készséggel elismeri, hogy a keleti fronton tapasztalt atrocitások láttán egyszerűen csak megvonta a vállát. És akkor? Azután néhány hónappal a háború vége előtt hallott Auschwitzról, és úgy érezte, ez a háborús bűn egészen más lapra tartozik. „Rettenetes. Rettenetes" – felelte, mikor azt firtattam, mit gondolt először, miután hírét vette Auschwitznak.

– Mire gondolhat az ember? Nem is hiszi el, hogy igazán megtörtént, és nem vesz róla tudomást. Nagy szégyen ez, a németek felelőssége. Elfordították a fejüket, mert nem tehettek mást... nem tehettek semmit. Nem gátolhattam volna meg Auschwitzot, nem tehettem volna ellene semmit, ezért jobb nem is tudni róla. Túl rettenetes, annyira rettenetes, hogy nem is akarunk tudni róla... Csak egyetlen kérdés van: mártírok akarunk-e lenni, vagy elfordítjuk a fejünket, mert mást úgysem tehetünk.

Itt egy pillanatra elhallgatott, mielőtt hozzáfűzte egész mondandója lényegét:

– Én nem voltam elég bátor mártírnak.

JUASZA KEN
HÁBORÚS ORVOSI KÍSÉRLETEK

Ahogy előrehaladtam munkámmal, egyre több és több veteránt ismertem meg a világ különféle országaiból, és fokozatosan felismertem annak fontosságát, hogy a huszadik század – legalábbis túlnyomórészt – az erkölcsvesztés kora. Azokban az években, amikor lábbal tiporták a demokráciát, élhetett valaki Németországban, Japánban vagy akár a Szovjetunióban, mindenütt olyan társadalom vette körül, amelynek alapvető intézményei romlottá váltak.

Ez a rémálomba illő realitás egy zsidó férfi elbeszélése nyomán világosodott meg bennem: amikor az 1938-as kristályéjszaka során felégették a zsinagógákat és rátámadtak a zsidó lakosságra, a férfi a német rendőrséghez fordult segítségért, csak hogy azt találta, az maga is erőszakra buzdítja a lakosságot.

A korrupció ilyen rövid úton megrontotta az egyes hivatások képviselőit. A német jogrendszer hónapok alatt elesett, miközben létrejött és elfogadottá vált a koncentrációs táborok rendszere, amely felett a Führer kénye-kedve szerint gyakorolhatott hatalmat. A Szovjetunióban (amint Mark Gallaj történetében már olvashattunk róla) új büntetőjogi kategóriát kreáltak „a nép ellenségei" számára, ami a gyakorlatban azt jelentette, bárkit bármiért letartóztathattak – az „igazságszolgáltatás" pedig gond nélkül alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez. Japánban a hatóságok legalizálták a rabszolgaságot és a nemi erőszakot a „pihenőállomásokon", és ezt a hadsereg is készséggel elfogadta.

Mindennél aggasztóbbnak találom ugyanakkor azt a buzgalmat, amellyel az orvosi hivatás gyakorlói sutba vágták hippokratészi esküjüket, hogy magukévá tegyék az erkölcstelenség új erőszakrendszerét. Németországban az orvosok „eutanázia" programot hirdettek, hogy halálos injekcióikkal meggyilkolják előbb a fogyatékos gyermekeket, majd a fogyatékkal élő felnőtteket. Az orvosok fontos szerephez jutottak az auschwitzi szelekciók során is, amikor eldöntötték, kit öljenek meg azonnal, és ki kapjon átmeneti haladékot. Mindeközben a Szovjetunióban az orvosok megszokásszerűen nyilvánítottak őrültté tökéletesen ép elméjű politikai foglyokat, akiket azután különleges pszichiátriai klinikákon, köztük a moszkvai Kropotkin utcában álló hírhedt intézetben kínoztak, míg Japánban az orvosi hivatás gyakorlói megragadták a lehetőséget, hogy a Kínával folytatott háború örvén embereken kísérletezzenek.

Juasza Ken a japán orvosok közé tartozott, akik e szörnyű bűnöket elkövették. Amikor 1999-ben Tokióban találkoztam vele, első látásra tisztességben megőszült doktorra emlékeztetett. Orvos volt már az apja is, akit Juasza Ken valósággal bálványozott:

– Apám szolgálni akarta a közösséget és segíteni a rászorultakat. Emlékszem rá gyerekkoromból, hogy még éjszaka is elment a pácienseihez.

Juasza Ken így azzal a szándékkal jelentkezett az orvosi egyetemre, hogy minden ízében olyan elhivatott doktor legyen, mint az apja, ám amikor 1941-ben, 25 esztendősen megszerezte diplomáját, rá kellett döbbennie, hogy vagy „önként" jelentkezik a Japán Császári Hadseregbe mint orvos, vagy besorozzák egyszerű közlegénynek. Az év októberében meg is szerezte tiszti képesítését, és Kínába küldték.

A kontinensnyi országba ugyanazokkal az előítéletekkel érkezett, mint hadseregének bármely másik katonája.

– Úgy éreztük, [a kínaiak] olyanok, mint az emberi selejt. Hulladék.

Sanhszi tartományba, a Roan tábori kórházba került, amelynek vezetője mintegy hat héttel később közölte vele, hogy aznap este „operációs gyakorlatra" kerül sor, ahová pontban hétkor elvárják.

– Tényleg megrázott – mondta Juasza Ken. – Fejbe vágott. Azt gondoltam, hát eljött ez is. Rosszul éreztem magam, de persze nem szóltam semmit.

Az ifjú dr. Juasza azért érezte magát „rosszul", mert már korábban is hallott az egészséges kínaiakon végrehajtott operációkról, amelyek a japán orvosok sebészi képzését szolgálták. Mégis úgy érezte, „egy hadseregben a parancs mindenek felett való", és félt, hogy engedetlenségét az egész családja megszenvedné.

– A hatóságok azt mondanák, megtagadtam a parancsot, és akkor a szüleim is nehéz helyzetbe kerülnének otthon. Szégyenkezniük kellene miattam.

Tette hát, amit mondtak, és este hétkor megjelent a műtőben. Odabent két műtőasztal állt egymás mellett, mellettük egy-egy kínai férfival. Az egyikük magas volt és erős testfelépítésű, 30 év körüli, míg a másik, aki csendben zokogott, 40 és 50 közötti. Amikor a fiatalabbra ráparancsoltak, az felfeküdt a hozzá közelebb eső műtőasztalra, idősebb társa azonban nem engedelmeskedett. Dr. Juasza életében nem ütött meg senkit, sosem élt a testi erőszak semmilyen eszközével, ám a kínai engedetlenségét látva úgy érezte, cselekednie kell:

– Megvetettem a lábamat és ellöktem, azután a földműves felállt és engedelmeskedett.

Dr. Juasza úgy érezte, „demonstrálnia kell nagyságát a koreai katonák előtt". [A műtőben őrködő koreai katonákat a japánok a Császári Hadsereg „alantasabb rangú" tagjainak tartották.]

Dr. Juasza közbelépésének köszönhetően az idősebb kínai is felfeküdt a műtőasztalra. Amikor látta, mit „ért el", dr. Juaszát eltöltötte a „büszkeség". Ahogy az 1990-es évek végén visszatekintett az epizódra, alig hitte el, hogy így viselkedett.

– Igazán ijesztő – nyilatkozott „büszkeségéről", amelyet a kínaival szemben alkalmazott bánásmód felett érzett –, ijesztő lelkiállapot.

Ahogyan fejcsóválva felidézte akkori viselkedésének részleteit, dr. Juasza egészen más embernek tűnt. Mintha az akkori és jelenkori viselkedése közötti különbség feloldására megalkotott volna egy új személyt: ifjúkori önmagát, aki persze köszönő viszonyban sem volt a tisztességben megőszült Juasza Kennel. Ez a múltbéli személy tévelygő öccse is lehetett volna – tékozló fiú, aki közel állt hozzá, akinek gondolkodását tökéletesen megértette, csak épp a felelősségében nem kívánt osztozni.

Dr. Juasza a továbbiakban a maga különös távolságtartásával elmesélte, hogyan lett tanúja a két kínai megoperálásának. A beavatkozások egyikére sem volt szükség a páciensek egészsége szempontjából – épp ellenkezőleg.

– Az [idősebb kínai férfin végrehajtott] első operáció során eltávolították a vakbelet, miután sok vakbélgyulladásos eset fordult elő a japán katonák közt. Nem voltak antibiotikumaink, és néhány esetben a katonák meg is haltak a beavatkozás következtében. A katonaorvos nem túl gyakorlottan végezte a műtétet, az egészséges vakbél pedig elég csúszós, így ha jól emlékszem, három bemetszést is kellett ejteni. Miután a bélszakaszt eltávolították, a férfi karját amputálták, majd a doktor a szívinjekciót gyakorolta.

A kínai földműves hihetetlen módon túlélte megcsonkítását, ám ami ezután következett, azt már nem: dr. Juasza és egy másik japán tiszt a nyakát szorongatta, kis híján meg is fojtotta, mialatt beadták neki a halálos mérget.

Ezután a fiatalabb kínait „operálták meg" hasonló módon. Ezeket az „operációkat" senki sem élte túl – igaz, ezt nem is tervezték. Kínai tartózkodása során dr. Juasza 14 esetben vett részt egészséges kínaiakon végrehajtott műtéteken, és az áldozatok mindegyike meghalt a műtőasztalon. Egy másik kórházhoz közeli börtönben emellett ennél is barbárabb „kísérleteknek" lehetett szemtanúja. Itt egy csapatnyi japán orvos

jelenlétében két kínai foglyot lőttek hasba, azután a doktorok megkísérelték a golyó eltávolítását „tábori körülmények" között, érzéstelenítés nélkül.

– Az operáció során belehaltak a kínokba – mesélte dr. Juasza. – Nem akartam, hogy kritika érjen a többiek részéről, ezért igyekeztem bátran és hősiesen viselkedni.

A japánok ezzel sem érték be. Egész sor vegyi és biológiai támadást szimuláltak: a leghatékonyabb emberölési módszerek kutatását végző hírhedt 731-es egység tagjai ártatlan kínai civileket fertőztek meg olyan kórokkal, mint a tífusz, a himlő és az agyhártyagyulladás. És a japán orvosok valamennyi szörnyű bűntényből kivették a részüket, sőt sokan kezdeményezték is az efféle kísérleteket, abban a reményben, hogy azok eredményei megkönnyítik számukra a „normális" munkavégzést. A német orvosok semmivel sem maradtak el mögöttük. Auschwitzban dr. Mengele hajtott végre különféle kísérleteket ikreken, abban a hitben, hogy ezzel elősegíti az orvostudomány fejlődését, és ha eközben a kezei között számolatlanul haltak meg a gyerekek; zsidók lévén „feláldozhatónak" tekintette őket. A japánok ugyanezen az alapon gyilkolták az ártatlan kínaiakat, akiket közönséges biológiai „hulladéknak" tekintettek.

A sok százezer német, szovjet és japán orvos közt természetesen akadtak olyanok is, akik nem vettek részt ilyesmiben – csupán előzékenyen félreálltak és tudomást sem vettek a történtekről. Árulkodó tény, hogy a szakma képviselői nagyobb számban egyik helyen sem tiltakoztak a barbár kísérletek ellen. Épp ellenkezőleg: sok orvos páratlan lehetőséget látott arra, hogy kibővítse kutatásait és elősegítse saját szakmai előmenetelét.

Szeretjük azt hinni, hogy az orvosok valamiért különböznek tőlünk – önzetlenül feláldozzák magukat a mi érdekünkben, hippokratészi esküjük tényleg jelent valamit –, Juasza Ken története mégis azt mutatja, hogy a német, szovjet és japán orvosok tömegei nagyon is könnyen átcsábultak a „sötét oldalra".

A háború után dr. Juasza 1956-ig kínai börtönökben raboskodott, majd miután visszatért Japánba, folytatta orvosi pályáját. Ezúttal már azért, hogy mint annak idején az apja, ő is „szolgálja a közösséget".

FRITZ HIPPLER

Az örök zsidó

A háború lezárása után sok német sietett átírni az önéletrajzát. Jó, talán nácik voltak, de csak azért csatlakoztak, hogy „belülről próbálják szétbomlasztani a párt sorait". Igaz, részt vettek a Hitlerjugend rendezvényein, de csak úgy élték meg őket, mint „egy táborozást". Lehet, hogy követtek el atrocitásokat nők és gyerekek ellen a Szovjetunió megszállt területein, de csak azért, mert „partizánoknak hitték őket".

Sok ilyen és ehhez hasonló kifogást hallottam, amelyek révén egykori nácik próbáltak kimosakodni, a legváratlanabb módszert mégis Fritz Hippler alkalmazta, amikor megpróbálta elbagatellizálni a Harmadik Birodalomban egykor betöltött szerepét. Hippler „rendezőként" szerepel minden idők talán legvisszataszítóbb propagandafilmje, a *Der ewige Jude* (Az örök zsidó) stáblistáján. A náci „dokumentumfilm" azt az alattomos módot kívánta bemutatni, ahogyan a zsidók valósággal berágják magukat a világ „becsületes" társadalmainak szövetébe; leghírhedtebb jelenetében patkányok képeit vágták össze a zsidókéval, mintegy illusztrálva a náci ideológiát, miszerint a zsidók faji mérget terjesztenek.

Amikor 1991-ben a bajorországi Berchtesgadenben találkoztam vele, Fritz Hippler kínos aprólékossággal magyarázta el, hogy bár őt tüntették fel „rendezőként", az érdem sokkal inkább illeti egykori főnökét, dr. Joseph Goebbels náci propagandaminisztert. Ő maga, állította Hippler, csupán technikusként dolgozott a filmen. Tűnhetett a kijelentés bármily légből kapottnak, feltétlenül ellenőriznünk kellett. Ahogy megismertem *Az örök zsidó* keletkezésének körülményeit, rá kellett jönnöm, hogy a film története valóban rendkívüli és lenyűgöző – korántsem csak olyan szokványos lépésekből állt, mint a forgatókönyv, a forgatás, a vágás és a forgalmazás. S miközben feltérképeztem a film útját, nemcsak Fritz Hippler döntéseivel kapcsolatban ismertem fel alapigazságokat, de jobban átláttam Joseph Goebbels és Adolf Hitler mozgatórugóit is.

A film Goebbels egy 1939-ben megfogalmazott utasítása nyomán készült el. A propagandaminiszter azzal bízta meg Hipplert, a híradóosztály fejét és elkötelezett nácit, hogy szervezze meg a zsidók filmezését a nácik által megszállt lengyelországi Łódźban. Azért, tette hozzá bizalmasan, mert „valamikor a közeljövőben" az összes zsidót „keletre deportálják".

A propaganda nagymesterét lázas izgalomban tartotta a film hatalma.

– Goebbels hitt abban, hogy a lapokban megjelenő cikkek és a rádióban elhangzó híradások befolyásolják az agyat, a tudatot, az értelmet, a képzeletet – magyarázta Hippler. – Az ember elsődleges mozgatórugói tudattalanok, amelyek nem jelennek meg a tudat felszínén, hanem annak mélyéről irányítanak minket. A mozgófilm rendkívül hatásos a tudatalattira, ezért ezt a médiumot különösen célzatos formában akarta használni... Minden filmnek, még az állami megrendelésre készülőknek is szórakoztatónak kellett lennie, nem unalmasnak.

Goebbels szerint ugyanis „nincs értelme propagandát csinálni, ha az, akit meg kellene fognunk a propagandával, elalszik rajta".

Első látásra nem könnyű megérteni, a *Der ewige Jude* hogyan illeszkedik a sémába – ezt még a legbigottabb nácik se találhatták szórakoztatónak –, Goebbels azonban hitt benne, hogy a „zsidófilm" képes érzelmi reakciót kiváltani és ezáltal a közönség tudatalattijára hatni, ezért 1939 novembere és decembere között együtt dolgozott Hipplerrel a film különféle változatain. Hippler szerint minden új változat egyre harsányabb lett, mígnem december 10-én Goebbels már azt jegyezhette be a naplójába: „A lengyel film *[a Der ewige Jude]* egészen kiválóan sikerült. Nagyon elégedett vagyok vele." Három nappal utóbb mégis így írt: „Hosszú órákat dolgozom a filmeken és a híradókon. A lengyel filmet is újra kell vágnom a Führer kívánsága szerint."

Pontosan mi lehetett a „Führer kívánsága" a filmmel kapcsolatban? Fritz Hippler nem kételkedik a válaszban:

– Hitler úgymond „bizonyítékot" akart szolgáltatni arra, hogy a zsidók élősködők, akiket külön kell választani a többi embertől. Emiatt követelte Goebbels a patkányos jelenetet, mert a patkányokat úgy ábrázolták, mint a zsidóság jelképeit.

Goebbels naplójából egyértelműen kiderül, hogy a filmet Hitler elképzeléseinek megfelelően vágták újra. Az is valószínű, hogy Hitler radikális elképzelésekkel igyekezett „feljavítani" a filmet, s nemcsak mert zsidógyűlölete mélyebben gyökerezett Goebbelsénél, hanem mert ő és propagandaminisztere eltérő nézeteket vallott arról, mi tesz igazán erőteljessé egy filmet. Ezt tanúsítja Goebbels 1940. július 5-i naplóbejegyzése is: „Némi nézeteltérés a híradó miatt, a Führer provokatívabb szöveget akar. Én jobban szeretem, ha a képek önmagukért beszélnek, és a szöveg csak azt magyarázza el, amit a közönség másként nem értene. Ezt így hatékonyabbnak tartom, mert a néző nem tekinti művészkedésnek."

Nagyon valószínű, hogy a Hitler által megrendelt módosítások még „provokatívabbá" tették a filmet, minthogy a végtermék csakugyan

„provokatívra" sikerült. „Az örök zsidó" a lehető legközönségesebb módokon igyekszik felkelteni a nézőben a zsidógyűlöletet. Goebbels filmes filozófiájával szöges ellentétben minden egyes nézőnek éreznie kell a törekvést a „művészkedésre", miközben ilyen kommentárok hangzanak el: „A zsidók fajában nincsenek földművesek és kétkezi munkások – ez az élősködők faja!" vagy „A zsidók történelmi vándorlásaival párhuzamba állítható egy másik nyugtalan állatfaj tömeges vándorlása – a patkányoké!"

E vulgáris megközelítésnek köszönhetően a film hatalmasat bukott. Az SS megfigyelésre szakosodott ága, az SD közvélemény-kutatást végzett ezen a téren, majd megállapította: „A filmmel kapcsolatban sokan megemlítették, hogy rendkívüli módon »az idegeikre megy«."[1] Ahogy Hippler lakonikusan hozzátette:

– A közönségnél nem volt rá igény. Míg más filmek telt házzal mentek, erre senki sem váltott jegyet.

Dacára teljes elutasítottságának, a film betekintést nyújt Hitler akkori gondolkodásmódjába. Döntő jelentőségű a premier időpontja is: 1940. november 29. A filmet még azelőtt mutatták be, hogy elrendelték a „végső megoldást", a zsidók tömeges megsemmisítését – legkevesebb egy évvel megelőzte a legelső erre irányuló gyakorlati lépéseket.

*Az örök zsidó*ban tehát tetten érhetjük Hitler gyűlöletét, mielőtt még tettekben manifesztálódott volna. A film sokak szerint bizonyíték arra, hogy Hitler és Goebbels gondolatai már hónapokkal azelőtt a népirtáson jártak, hogy megkezdődött volna a zsidók tömeges gyilkolása.

Ami talán más megvilágításba helyezi Fritz Hipplert is. Emlékszem, az interjú előtt megkérdeztem tőle, hogyisne tartaná őt habzó szájú antiszemitának mindenki, aki látta a filmet.

– Mindent szerettem a nácizmusban, az egy antiszemitizmust kivéve – felelte –, de elfogadtam azt is. Kicsit olyan ez, mintha vonzódnánk egy gyönyörű, gazdag nőhöz, akinek az az egy baja, hogy púpos. Megbékélünk a púpjával.

Mindez kissé ellentmond azoknak a lelkes szavaknak, amelyekkel akkortájt támogatta az antiszemitizmust. A *Der Film* 1940. november 30-i számában Hippler így írt: „Szinte látom, hogy a film közönsége azt érzi, elég ebből a témából. Még hallom is, ahogy azt mondják, »Ne több filmet a zsidókérdésről!« Erre azt kell felelnem, hogy a film szándéka aláhúzni a tényt: a zsidókérdés csakis akkor szűnik meg kérdésnek lenni, amikor az utolsó zsidó is elhagyta valamennyi társadalom Völkisch szövetét."[2]

Goebbels naplója egyértelművé teszi, milyen központi szerepet játszott Hippler a *Der ewige Jude* létrejöttében. 1939. október 17-én ezt írta: „Hippler visszatért Lengyelországból, sok anyagot hozott a gettófilmhez... Még sosem láttam hasonlót. Olyan szörnyű és brutális jelenetek, hogy az embernek a vér megfagy az ereiben. Az ember elborzad ilyen barbárság láttán. Ezt a zsidóságot meg kell semmisíteni." Nem egészen két héttel később, 28-án Goebbels így írt: „Este a filmek megtekintése. Sietség a zsidófilm körül. Döbbenetes. Ez a film lesz a legnagyobb sikerünk." Majd november 11-én: „A zsidófilmen dolgozom, a szöveget még jelentős mértékben át kell írni. Megbeszélés Hipplerrel a film későbbi formájáról."

De talán mindennél árulkodóbb, hogy Hippler készséggel engedte: rendezőként az ő neve szerepeljen a *Der ewige Jude* stáblistáján. Ha Hitler vagy Goebbels a későbbiekben változtatásokat is követelt az általa bemutatott nyers változaton, Hippler megtarthatta a címet, ahogyan azt bárki tanúsíthatja, aki a tévénél vagy a filmgyártásban dolgozik.

Igaz, Hippler 1940-ben még nem sejtette, hogy *Az örök zsidó* alig öt év elteltével komoly problémát fog jelenteni számára. S szemben másokkal, akik könnyebben elhatárolódnak, az írók és filmrendezők mindig nehéz helyzetbe kerülnek egy-egy rendszerváltásnál, hiszen munkáik hatásosan tanúskodnak arról, mit tettek vagy gondoltak korábban. Hippler 2002-ben meghalt, műve azonban túlélte őt. Hetven évvel elkészülése után a *Der ewige Jude* még mindig létezik, és büszkén hirdeti: „Rendezte Fritz Hippler".

1. Idézi David Welch: *Propaganda and the German Cinema 1933-1945* (Oxford University Press, 1983), 301. o.
2. Uo., 301. o.

NIGEL NICOLSON
JUGOSZLÁVOK DEPORTÁLÁSA

Sokakat ismerek, akik szívesebben tanulmányoznak történelmi dokumentumokat ahelyett, hogy megkérdeznék azokat, akik részt vettek az eseményekben. „Az interjúalanyok olyan megbízhatatlanok tudnak lenni – mondják. – Én az iratokban bízom." Valahányszor ezt az érvet hallom, mindig egy valakire gondolok: Nigel Nicolsonra. A vele való találkozás világított rá arra, mennyire veszélyes feltételek nélkül hinni a dokumentumok hitelességében. Hiszen az iratok éppúgy meghamisíthatják a történelmet, mint az emberek.

1990-ben találkoztam Nigel Nicolsonnal családi otthonában, a kenti Sissinghurst Castle-ben. Ez az Erzsébet-kori udvarház, amelynek ünnepelt parkját Nicolson anyja, Vira Sackville-West hozta létre, ma már műemlék. Nicolson körbe is vezetett, míg a park látogatóit alkalmanként kedélyes integetéssel tisztelte meg. Minden erőlködés nélkül árasztotta magából a felsőbbrendűség érzését, amely a brit arisztokrácia számos tagjának sajátja – nem is meglepő, ha vetünk egy pillantást az életrajzára. A Bloomsburyk egyik mellékágán született, személyesen ismerte Virginia Woolfot, Etonban és Oxfordban járt iskolába, a háborúban az elit Gránátos Gárdánál szolgált, ezt követően részt vett a Weidenfeld és Nicolson kiadóvállalat alapításában. Eközben arra is talált időt, hogy konzervatív parlamenti képviselő legyen, sőt megkapó és kelendő beszámolót írjon szülei kapcsolatáról: az *Egy házasság portréját*. Nigel Nicolsont mindenki elvhű, tekintélyt parancsoló férfiúnak ismerte; az 1956-os szuezi válság idején például nem szavazott bizalmat a konzervatív kormánynak, még ha emiatt el is veszítette képviselői helyét.

Engem mégiscsak Nicolson szédítő pályafutásának egyetlen parányi mozzanata foglalkoztatott: az a néhány hét, amelyet 1945 tavaszán és nyarán a dél-ausztriai Karintiában töltött. Egy korábbi fejezetben (lásd Maria Platonow története) már foglalkoztam a brit 5. hadtesttel és a több tízezernyi kozák kiszolgáltatásával. Nicolson azonban, noha az 5. hadtestnél szolgált, egy másik ügybe bonyolódott bele. Az 1. gárdadandár 28 éves hírszerző tisztjeként ő is részt vett annak a mintegy 26 000 jugoszláv katonának és közvetlen hozzátartozóiknak a deportálásában, akik Ausztria déli részében kerestek menedéket a kommunista Tito marsall és partizánjai elől.

Winston Churchill egyértelműen döntött sorsukról – nem szabad kiszolgáltatni őket Titónak –, ennek ellenére Robinson tábornok, a szövetségesek területi főparancsnokának, Alexander tábornagynak a helyettese 1945. május 14-én mégis ezt a parancsot adta ki: „Minden fogságba esett katonát, akinek jugoszláv állampolgársága megerősítést nyer, és korábban a német hadseregben szolgált, le kell fegyverezni és át kell adni a helyi jugoszláv erőknek [értsd: Tito embereinek]."

Miután a Robinson-féle parancs eljutott az 5. hadtesthez és annak parancsnokához, Charles Keightley altábornagyhoz, a rendelkezés értelmének „tisztázására" Toby Low dandártábornok (a későbbi Lord Aldington) egy sor további parancsot adott ki. Az első május 17-én kelt, és arra szólított fel, hogy a körzetben tartózkodó összes „jugoszláv állampolgárt" át kell adni Titónak. A második, május 18-i parancs definiálta is a jugoszláv állampolgárokat mint „jugoszláv nemzetiségű, nem Tito szolgálatában álló katonákat", és meghatározta a deportálandók listáját, rajta „olyan civilekkel, akik besorolhatók a tábori kíséret tagjaként".

A parancs két pontja is külön figyelmet érdemel. Az első, ami a kiadandó katonákat illeti, Robertson parancsának azon folyománya, hogy csupán a „korábban a német hadseregben szolgált" jugoszlávok tartoztak Low „nem Tito szolgálatában álló katonái" közé. Tudni kell, hogy Jugoszláviában ekkortájt szövevényes belső harcok zajlottak számos eltérő érdekű csoport részvételével, amelyek némelyike érvelhetett volna azzal (ha erre lehetőséget kap), hogy bár polgárháborút folytatott Tito ellen, egyáltalán nem szolgált a német erők kötelékében. A második lényeges pont, hogy Low parancsa kiterjedt a civil „tábori kíséretre", vagyis a katonák családtagjait éppúgy ki kellett szolgáltatni Jugoszláviának. A Robertson által kiadott eredeti parancsban egyetlen szó sem esett polgári lakosok kitoloncolásáról.

Low parancsának hasonlóan sajátságos eleme, hogy a Tito-ellenes katonák nem tudhatták meg, hová küldik őket. Nigel Nicolson elmondta, hogy ennek következtében:

– Ki kellett találnunk a hazugságot, hogy Olaszországba küldjük őket. Abban a tíz napban mindvégig ezzel hitegettük őket, ami nagy gyötrelem volt számunkra… Szégyen, hogy így eláraultuk őket és hazudtunk nekik, de másként nem tudtuk volna végrehajtani a parancsot, hogy küldjük őket vissza Titóhoz.

A brit fogságba került Tito-ellenes erőket így teherautókra rakták és elvitték Maria Elend kis állomására, ahol azt közölték, hogy vonatra

szállítják és Olaszországba küldik őket. Csakhogy az állomásépület mögött és a közeli bozótosban ott rejtőztek Tito kommunista partizánjai. Amint a Tito-ellenes erőket biztonságban bezárták a vasúti kocsikba, a kommunisták előjöttek rejtekhelyükről.

– Akkor [a Tito-ellenes katonák] az öklükkel kezdtek dörömbölni és odabentről átkozódtak – mesélte Nigel Nicolson. – Nem Tito partizánjait szidták, hanem a mi őreinket; azzal vádoltak minket, nem is ok nélkül, hogy hazudtunk nekik és eláрultuk őket. Ez volt a legszörnyűbb élményem a háborúban, és napjában nem is egyszer eszembe jutott.

Az 1. gárdadandár hírszerző tisztjeként a napi helyzetjelentéseket is Nicolsonnak kellett megfogalmaznia. Május 18-án, az erőszakos kitoloncolások előestéjén érdekes bejegyzés került a naplóba: „Holnap reggel mintegy 2000 horvátot [értsd: Tito-ellenes jugoszlávot] evakuálunk a Wörthi-tó északi partján lévő két nagy táborból... Nők és gyermekek is vannak közöttük... A horvátokkal nem tudatták, milyen sors vár rájuk, az átadás pillanatáig abban a hitben ringatják őket, hogy úti céljuk nem Jugoszlávia, hanem Olaszország. Az egész akció a lehető legkellemetlenebb, a brit katonák végtelen viszolygással hajtják végre a parancsokat. E pillanatban még nem tudni, milyen politikai megfontolások húzódnak a háttérben."

– A napi helyzetjelentésbe írtam ezeket a szavakat – mesélte Nicolson –, mármint hogy viszolygással hajtjuk végre a parancsokat, ami eljutott a zászlóaljunkhoz és felfelé egészen a hadosztály-parancsnokságig, ahol is hatalmas patáliát csaptak miatta. A tábornok vagy a vezérkari főnöke értem küldetett, és közölte, hogy ha van is igazság ebben, akkor se szabadott volna egy nyilvános dokumentumban közölnöm. Mindezen túl megmondták, sőt többé-kevésbé parancsba adták, hogy a másnapi helyzetjelentésben tagadjam meg, amit előző nap írtam, és mondjam azt, hogy minden okunk megvan feltételezni, a foglyokkal jól fognak bánni Jugoszláviában. Ebből egy szó sem volt igaz.

Így miután a Tito-ellenes csapatokat kiszolgáltatták a kommunistáknak, Nicolson ezt írta a május 19-i helyzetjelentésbe: „Az átadást hatékonyan lebonyolította a 3WG [az érintett walesi gárdaezred] és Tito őrnagya, aki kivételes tapintatról tett tanúbizonyságot, amikor önmaga kivételével az összes Tito-katonát visszavonta a környékről. Az első benyomások alapján a horvátok határozottan jó fogadtatásban részesültek. Előzékenyen és gyakorlatiasan kezelték őket, könnyű frissítőt is kaptak, mielőtt vasúton továbbszállították őket Jugoszláviába. Tito egyik képviselője szerint csak a háborús bűnösökre vár büntetés, a többieket haza-

engedik a földjükre. Minden okunk megvan azt hinni, hogy ezt az eljárást, összhangban Tito embereinek korábbi gyakorlatával, híven végre is hajtják."

A május 19-i helyzetjelentés kiemelten fontos dokumentum. Nigel Nicolson elmondta, szándékosan használt ilyen cikornyás stílust – hogy a Tito-ellenes csapatok „könnyű frissítőben" részesültek, „előzékenyen és gyakorlatiasan kezelték őket" –, mert azt gondolta, ebből minden későbbi olvasó számára egyértelműen kiderül, az egész csak fikció. Elvégre ki hihette komolyan, hogy Tito vérszomjas partizánjai „könnyű frissítővel" várták megátalkodott ellenségeiket?

Nicolson terve azonban nem vált be. Ismerek legalább egy olyan történészt, aki névértéken fogadta a helyzetjelentésben foglaltakat, sőt ezzel próbálta bizonyítani, hogy Tito partizánjai felelősen viselkedtek az ellenséges foglyokkal szemben. Árulkodó példája ez annak, hogy nemcsak a tanúvallomásokat, de a történelmi feljegyzéseket is érdemes illő kétkedéssel fogadni.

Ez a kordokumentum már csak abból a szempontból is külön érdekes, hogy Nigel Nicolson – ez az elvhű, talpig becsületes férfiú – hajlandó volt összehordani ennyi hazugságot. Nem csupán részt vett a Tito-ellenes jugoszlávok megtévesztésében, de légből kapott helyzetelemzéséhez a nevét is adta – egy ilyen „tisztességes" ember, aki Oxfordban tanulta a történelmet, bárkinél jobban tudta, milyen fontosak az akkurátus történelmi feljegyzések. Amikor találkoztam vele, szégyenkezett is az eset felett, bár nem adta jelét mardosó bűntudatnak, sem annak, hogy mást kellett volna tennie. Karaktere, neveltetése, származása, fegyelmezettsége mind ugyanabba az irányba mutatott: azt kellett tennie, amire parancsnokai utasították, még ha ez egyet is jelentett az arcpirító hazugságokkal és a „tisztesség" sutba hajításával.

Azok a Tito-ellenes katonák, akiket Nicolson és az 5. hadtest kiszolgáltatott a kommunistáknak, túlnyomórészt szörnyű véget értek: ezeket gyilkolták meg a szlovéniai Kocevje erdejében. 1990-ben utaztam arra, amikorra a kommunizmus végleg összeomlani látszott, és saját szememmel láttam a vermeket, amelyekben a katonák feküdtek. A jelöletlen sírokban szerteszét szóródtak az emberi csontok, egy rettenetes háborús bűn bizonyítékai. Egy olyan háborús bűné, amely sosem történt volna meg, ha Churchill akaratát tiszteletben tartják.

Akárcsak a kozákok tömeges „hazatelepítésekor", amikor nem szűrték ki, kiket kell visszajuttatni Sztálinnak (a szovjet állampolgárokat) és kiket nem (más államok polgárait), ezúttal sincs rá magyarázat, miért

álltak a jugoszláv hadifoglyokkal kapcsolatos katonai parancsok szöges ellentétben a hivatalos kormányzati állásponttal. Hacsaknem azért, hogy mint a kozákok esetében, az adminisztratív válsághelyzetbe került brit döntéshozók a lehető leggyorsabban „megszabadulhassanak" tőlük.

Még szerencse, hogy 2004-ben bekövetkezett halála előtt Nigel Nicolson bevallotta: helyzetjelentésében hazudott a Tito-ellenes katonáknak adott „könnyű frissítők" ügyében, máskülönben aki a későbbiekben tanulmányozza ezt a kérdést, könnyen valótlan és félrevezető következtetésekre juthatna. Hamis jelentése ott várna az irattárban, hogy megtévessze az eljövendő nemzedékeket is.

KARL BOEHM-TETTELBACH

ELBŰVÖLŐ NÁCIK

– Tiszteletre méltó ember volt – mesélt nekem Karl Boehm-Tettelbach Adolf Hitlerről. – Megnyerő házigazda, nem olyan vad és hangoskodó... Nagyon szívélyes... normális.

Értetlenül néztem rá. Ugyanarról az Adolf Hitlerről beszélünk? Aki nemcsak a holokausztot idézte elő, de saját hazája pusztulását is? Akinek a politikáját hatalomra kerülésének legelső pillanatától az engesztelhetetlen fajgyűlölet határozta meg? Ő lett volna „normális" és „szívélyes"?

Találkozásom az akkor már Kölnben élő Karl Boehm-Tettelbachhal az egyik legemlékezetesebb valamennyi közül. 1910-ben, az oregoni Portlandben született, s bár apja a Rajna-vidékről érkezett, anyjának minden rokona az Egyesült Államokból származott, így legalább annyira tartotta magát amerikainak, mint németnek. Nem lépett be a náci pártba, pilótaként próbált karriert csinálni. Először a német légierő, a Luftwaffe kötelékében repült, majd a háború után a Pan Am Airwaysnél helyezkedett el. Kívánni sem lehetne pompásabb beszélgetőpartnert: előzékeny, barátságos, megnyerő volt. S ami igazán szokatlan: közvetlen kapcsolatot ápolt a náci felső vezetés tagjaival.

Karl Boehm-Tettelbachot az 1930-as évek közepén választották ki, hogy a Luftwaffe attaséjaként dolgozzon a német hadügyminiszter, Von Blomberg tábornagy mellett. Félig amerikai származása sem okozott neki hátrányt, miután német apja a jobboldali Stahlhelm[1] odaadó támogatójának számított, ez pedig a nácik szemében mindennél nagyobb súllyal esett latba.

Blomberg mellett (aki olyan volt számára, „akár az atyja") alkalma nyílt megismerkedni számos vezető nácival. Nemcsak Hitlerrel, de Göringgel is, a Luftwaffe fejével, aki emlékei szerint „életvidám fickó" volt („tudta, hogyan szóljon a pilótákhoz"), míg a propagandaminiszter, Goebbels előzékenyen azután érdeklődött nála, milyen filmeket szeret a főnöke, majd ígéretet tett rá, hogy átküldeti a legújabb alkotásokat.

Boehm-Tettelbach legmeglepőbb emlékei mégis a két leghírhedtebb nácihoz kapcsolódnak – Adolf Hitlerhez és Heinrich Himmlerhez, az SS fejéhez, aki „nagyon normális" emberként maradt meg benne.

– Bajor volt, bajor akcentussal beszélt, méghozzá nagyon előzékenyen, és cseppet sem volt merev... Mindenkivel beszélgetett, szerette a

társaságot... Barátságosan viselkedett, ezért nem féltem beszélgetni vele... Azt kell mondjam, nagyon kedves és szívélyes vendég volt, mert mindig foglalkozott a fiatalabbakkal, köztük velem, hosszas beszélgetéseket folytatott velük egy csésze kávé, egy pohárka pezsgő vagy snapsz mellett. Érdeklődött a légierőről, hogyan boldogulok, meddig maradok Blomberg mellett, mennyire tetszik, mit láttam legutóbbi magyarországi utazásomon, és így tovább. Őszintén hallani akarta a véleményemet. Olyan érzésünk volt, nem mondhatunk ostobaságot, meg kell indokolnunk minden megfigyelésünket... ezért mindig kellemesen éreztem magam, ha Himmler is ott volt.

Figyelemre méltó megállapítások – Himmler, végtére is, nem csupán a holokauszt egyik szülőatyja, de az ő nevéhez köthetők az olyan országok teljes etnikai átszervezése, mint Ukrajna vagy Lengyelország. Nem sokan vannak a történelemben, akik több szenvedést okoztak a világnak.

Boehm-Tettelbach ítéletét az SS vezetőjéről a korabeli iratok és más szemtanúk vallomásai is megerősítik. Az SS-dokumentumok alapján Himmler atyáskodva, már-már féltő gonddal vigyázott embereire: egyiket túlzásba vitt dohányzása és italozása miatt korholta, a másikat amiért eltávozáskor nem töltött elég időt a feleségével. Magánirataiból az is kiderül, hogy gondosan feljegyezte számtalan keresztgyerekének adott korábbi ajándékait, így azok véletlenül se kaphatták kétszer ugyanazt. (A fiúknak legszívesebben játék tankokat, repülőket és géppuskákat vett.) Emlékszem, egyszer találkoztam Himmler egyik titkárnőjével is, aki állította, hogy Himmlernél csodálatosabb főnököt álmodni se lehet. Mindig a hogyléte felől érdeklődött, megjegyezte a születésnapját, kedvesen és udvariasan bánt vele. Himmler mindenkire odafigyelt, tette hozzá. A titkárnő nem volt egyedül – sokan akadtak Himmler közvetlen munkatársai közül, akik hasonló emlékeket őriztek. Boehm-Tettelbach ebből a szempontból illett az általános képbe, és fenntartotta, hogy a világtörténelem egyik legvérengzőbb tömeggyilkosa testesítette meg a modern menedzser őstípusát – legalábbis legközelebbi munkatársai szemében.

Ezt a képet erősítette meg Boehm-Tettelbach és Himmler utolsó találkozása is. 1945 áprilisában, a háború utolsó napjaiban, amikor Boehm-Tettelbach titkos üzeneteket továbbított Észak-Németországba, az egyik tábornagy felé, éjszakára egy milliomos náci szimpatizáns birtokán pihent meg. Érkezésekor tudatták vele, hogy Himmler és kísérete is ott van, szintén útban Észak-Németországba.

– Himmler látta, hogy éhes vagyok és átfáztam, ezért leültetett egy teára, amíg átmelegedtem, azután felfigyelt rá, hogy nyári, ujjatlan ingben vagyok, és ez nem tetszett neki. „Figyeljen ide – mondta –, maga most Flensburgba megy. Flensburgban van egy SS-raktár, ott majd kap inget és meleg alsóneműt a hideg napokra." Miután megérkeztem, egyből a raktárba mentem, ahol Himmler aláírására adtak nekem három inget, jó SS-ingeket. A gombolás nem a nyakon volt, hanem a vállon. Amerikában élő lányom ma is viseli az egyik inget, amikor tényleg nagyon-nagyon hideg van. Azt Himmlertől kaptam.

Akkor fészkelte be magát az agyamba az a kép, miszerint Boehm-Tettelbach középkorú lánya az amerikai tél kellős közepén ellátogat valamelyik csillogó bevásárlóközpontba, és azt az SS-inget viseli, amit személyesen Heinrich Himmler utalt ki az apjának.

Boehm-Tettelbach ezekből az időkből hasonló, nem mindennapi emlékeket őrzött Hitlerről is. Amikor az 1930-as évek közepén ellátogatott a Bajorország déli részén álló Berghofba, a Führer berchtesgadeni házába, alkalma nyílt közvetlen közelről megfigyelni a német vezért. Hitler „tiszteletre méltó ember" benyomását keltette, aki baráti körben nem üvöltözött, ellenben „szeretett beszélgetni" és filmet nézni – kivált a vígjátékot kedvelte. Boehm-Tettelbach úgy emlékezett Hitlerre, ahogyan berghofi karosszékében ülve valami német komédiát nézett, és olyan remekül mulatott, hogy a térdét csapkodta nevettében.

1944-ben Boehm-Tettelbach már egészen más körülmények között találkozott Hitlerrel, miután áthelyezték a Führer háborús főhadiszállására, a kelet-poroszországi Farkasodúba.

– Hitlernek kellett valaki [aki korábban aktív szolgálatot látott el], hogy jelentse a légi helyzetet. Körülnézett, és a vezérkari tisztek közül már nem élt más, csak Karl Boehm-Tettelbach. Egyszeriben megtiltották, hogy repüljek, és átkerültem a főhadiszállásra... Hitler még Blomberg idejéből ismert, és különös módon nem kedvelte az új embereket. Az én esetemben látott egy ismerős arcot, és ettől nagyobb biztonságban érezte magát.

A parancsnokságon Boehm-Tettelbach megismerte Hitler egy másik oldalát is: a hadvezért.

– Sosem hallottam olyan tárgyalást, ahol nem ő győzött volna [a vitában]. Már évekkel korábban, mikor elkezdte, olyan memóriája volt, mint egy számítógépnek, ha hallott vagy tudott valamit, azt elraktározta ebben a számítógépben. Amikor aztán egy év múlva találkozott valaki-

vel, azt mondta neki, „de tavaly ön mást mondott. Azt mondta, több acélra van szüksége – van elég acélja?"

Boehm-Tettelbach emlékei szerint Hitler bősz indulatba lovallta magát, valahányszor tábornokai vitatták, mit mondott a korábbi megbeszéléseken, ezért gyorsírással lejegyeztetett mindent, hogy bizonyítani tudja, miben állapodtak meg, s ezzel sarokba szorítsa a másikat.

– Ez volt a csel… a másik nem tudott rendesen felelni, ezért mindig ő győzött.

Megkérdeztem Boehm-Tettelbachot, „kedvelte-e" akkoriban Hitlert.

– Nem, nem, nem – felelte. – Akkoriban tiszteltem. Nagy benyomást tett rám, és feszültté váltam, valahányszor a közelébe kerültem. Minden szempontból felkészültem arra, hogy ügyeljek a viselkedésemre.

Miután sok olyan emberrel találkoztam, akik a szovjet vezér, Joszif Sztálin keze alatt dolgoztak, megdöbbentett ez a kritikus és vitákkal terhes légkör, amely Boehm-Tettelbach állítása szerint Hitlert körülvette. Sztálin sosem tűrt volna efféle vitát – az is az életét kockáztatta, aki csak kérdezett valamit. Egy hírhedt esetben, még a háború kirobbanása előtt a Vörös Hadsereg légierejének egyik könnyelmű tisztje a szovjet vezér jelenlétében megjegyzést tett arra, hogy pilótái gépek helyett repülő „koporsókat" kénytelenek használni. Sztálin csak annyit felelt: „Nem kellett volna ezt mondania, tábornok elvtárs." A tisztet egy héten belül leváltották, utóbb letartóztatták és agyonlőtték.

Semmi ilyesmi nem történt, ha valaki kérdőre vonta Hitlert – ez Boehm-Tettelbach számára is nyilvánvalóvá vált, amikor 1944 nyarán találkozott egy tábornaggyal, aki Párizsból repült haza, hogy beszélhessen a Führerrel. „Tudni akarom, milyen hangulatban van – közölte a tábornagy Boehm-Tettelbachhal –, mert pokoli híreim vannak. Tudnia kell, mi folyik Franciaországban." Ezt követően Boehm-Tettelbach szerint „igazán keresetlen szavakkal" kritizálta Hitlert.

A találkozó után viszont a tábornagy már ezzel kereste meg Boehm-Tettelbachot: „Bocsásson meg, ma nagyon indulatos voltam, de tévedtem. Hitler meggyőzött róla, hogy ennek így kell lennie, és nincs igazam. Nem tudtam, mennyit tud erről. Nagyon restellem a dolgot."

– Dühösen jelent meg – vonta le a konklúziót Boehm-Tettelbach –, mégis lelkesen és hüledezve távozott. Nagyon különös. Nagyon különös. Hitlernek rendkívüli érzéke volt ehhez. Meg tudott győzni bárkit, aki már-már az öngyilkosság gondolatával foglalkozott, hogy ragadja meg a zászlót és haljon meg dicső csatában. Nagyon különös volt.

Tovább firtattam, mivel tudta Hitler ennyire befolyásolni az embereit, Boehm-Tettelbach azonban nem talált rá más magyarázatot, mint hogy rendelkezett egyfajta finomra hangolt belső „antennával". Igaz, 1944. július 20-án ez az „antenna" nem figyelmeztette arra, hogy német tisztek és szimpatizánsok egy csoportja bombamerényletet tervez ellene a Farkasodúban. Boehm-Tettelbach hallotta a detonációt, de eleinte azt hitte, a közeli erdőből érkezett, ahol nyilván egy vadnyúl indított be egy aknát. Csak amikor látta a fák közt gomolygó füstöt és az arrafelé rohanó SS-katonákat, akkor döbbent rá, hogy ennél komolyabb dolog történt.

Arra számítottam, hogy Boehm-Tettelbach politikailag korrekt módon áll a kérdéshez, és kijelenti: a bombát elhelyező Von Stauffenberg gróf és a többi összeesküvő valóságos hős volt. Elvégre, ő maga nem vett részt tevőlegesen a nácik atrocitásaiban. Mint kiderült, tévedtem. Boehm-Tettelbach már azt sem „helyeselte", hogy egyáltalán meg akarták ölni Hitlert. Erre megvoltak a maga sajátságos okai. Először is, úgy érezte, hogy „[Stauffenbergnek] Hitler mellett önmagát is a levegőbe kellett volna repítenie. Manapság a palesztinok is ezt csinálják".

„Alkalmatlannak" ítélte Von Stauffenberget, amiért elhelyezte a bombát, de ő maga elmenekült.

– Engem arra neveltek, hogy tökéletes munkát végezzek, legyek maximalista.

Boehm-Tettelbach indulatosan beszélt Von Stauffenbergről – az interjú során egyedül ez a téma bőszítette fel. Úgy érezte, amikor nem robbantotta fel önmagát, hogy így legyen biztos Hitler halálában, Stauffenberg csak nyomorúságot és szenvedést okozott tiszttársainak.

Akkor se fogalmazhatott volna határozottabban, amikor arról faggattam, mit tett volna, ha Stauffenberg őt is megkörnyékezi, hogy vegyen részt az összeesküvésben.

– Azt feleltem volna: „Jelenteni fogom Hitlernek, hogy meg akarják ölni." Nem lett volna más választásom. Ha hallgatok, [Stauffenberg követői] engem is beírnak a kiskönyvükbe [a többi összeesküvő közé], akkor pedig agyonlőttek volna.

De ha valóban megkörnyékezik, vetettem fel, mégiscsak nyitva állt volna előtte a másik út is. Csatlakozhatott volna a merénylőkhöz…

– Nos, nem – felelte, majd előállt egy nem igazán meggyőző magyarázattal: – Hitlert megölni nem nehéz feladat, nagyon is könnyű… Csakhogy… le kellett volna váltani Himmlert, Göringet és még sok-sok embert. Hitler felrobbantása önmagában hülyeség.

Boehm-Tettelbach azt is elárulta, hogy a szeme előtt végig hűségesküje lebegett volna, amelyet a német fegyveres erők többi tagjával együtt ő is letett Adolf Hitlernek:

– Senki sem környékezett meg, mert tudták, hogy én nem szegném meg az esküimet.

Ezt az esküt, vallotta meg Boehm-Tettelbach, „tényleg nagyon komolyan" vette. Azt is elmondta, hogy bizarr módon egész életében elkísérte.

– Az eskü az eskü... Nem szeghetem meg, máskülönben öngyilkosságot kellene elkövetnem.

Miután jó ideje beszélgettünk, gyanítottam, hogy létezett egy másik, ennél is egyszerűbb ok, amiért Boehm-Tettelbach nem akart részt venni az összeesküvésben. Nem azért maradt hű, mert esküje akarat nélküli bábbá változtatta, hanem mert 1944-ben még mindig támogatta Hitlert. Elvégre akik összeszövetkeztek Hitler megölésére, éppúgy letették a hűségesküt.

Az interjú végén arra a következtetésre jutottam, hogy Boehm-Tettelbach becsületes ember volt, aki rossz döntést hozott – egyszerűen nem akarta felismerni az árulkodó jeleket. Amikor ismertté váltak az Auschwitzban elkövetett rémtettek, állítása szerint őszintén megdöbbent. Ugyan az 1930-as évektől tudta, hogy a nácik harcosan antiszemiták, egyszerűen elfordította a fejét, és szívesebben élte a pilóták csillogó életét – nappal repült, éjszaka mulatni járt.

Leginkább az döbbentette meg, milyen tragikusan félreismerte Adolf Hitler karakterét:

– Különös, hogy valaki megjelenik és elbeszélgetek vele, ahogy most magával, azután hirtelen kiderül, hogy éjszaka megölt három embert. Ez egyszerűen felfoghatatlan. Hihetetlen. Döbbenetes... Ugyanúgy, mint a francia forradalomban. Ismeri a francia forradalom szereplőit, az ottani vezéreket? Jót akartak tenni, végül lemészárolták az embereket.

Boehm-Tettelbach levonta a tanulságot rendkívüli életéből:

– Amikor találkoztam vele [Hitlerrel], normális ember volt, de a végére, mikor meghalt, szörnyeteg lett... Úgy látszik, alaposan meg kell ismernünk valakit, mielőtt a kezébe helyezzük az életünket.

1. Stahlhelm: német félkatonai-politikai tömegszervezet az első világháború után, 1931-től a nácipárt szövetségese *(a szerk.)*.

KRISTINA SÖDERBAUM
NÁCI SZÍNÉSZEK

1991-ben találkoztam Kristina Söderbaummal, a Harmadik Birodalom egykor ünnepelt szépségével, aki egy kellemes kis zürichi házban lakott. Mielőtt elkezdtük volna magát az interjút, felvetettem, hogy lefilmezhetnénk, amint valamelyik régi moziját nézi. Leült hát krémszínű bőrkanapéjára, előrehajolt és némiképp zavartan nézte régi önmagát az *Opfergang* (Áldozatvállalás) című 1944-es filmeposz videováltozatában. Miközben saját kameránk ide-oda pásztázott a képernyőre meredő idős hölgy és a tévében látható képek között, nem úgy tűnt, mintha bármiféle kapcsolat lenne a két személy között. A képernyőn testhez tapadó fürdőruhát viselő fiatal nő feszített: maga a megtestesült árja szépség, szőke hajzuhatag és dús keblek. Míg a szófán ott ült egy töpörödött kis nagymama, drótkeretes szemüvegben.

Miközben elnézte a jelenetet, amelyben átlovagolt a habokon, csak nehezen emlékezett vissza bármire is a filmmel kapcsolatban.

– Nagyon fáztam a vízben – bökte ki végül. – És sokszor fel kellett vennünk ezt a jelenetet. – Felsóhajtott. – Sokan belém szerettek, de hogy ettől szexszimbólum voltam-e, azt nem tudom. Elefántcsonttoronyban éltem. Nagyon keveset tudtam a háborúról.

Ahogy viszontlátta fürdőruhás fiatalkori önmagát, egy másik, kevésbé kellemes emlék is felötlött benne:

– Goebbels [náci propagandaminiszter] azt mondta, nem vonzó vagyok, hanem érzéki. Hát legyen, nem voltam vonzó, csak érzéki.

Goebbels, aki ezt a Kristina Söderbaumnak máig fájó megjegyzést tette, úgy uralta a német filmipart, mint egy régi vágású hollywoodi producer. Olyan sok színésznővel lefeküdt, hogy mindenki *der Bock von Babelsberg*ként, „babelsbergi kecskeként" emlegette (így utalva arra a berlini külvárosi kerületre, ahol a stúdiók álltak). Igaz, házasságtörő kapcsolataiban láthatóan nem találta vonzónak a nácik által preferált árja szépségideált – talán mert szőke, erős csontozatú felesége, Magda képében már őrzött otthon egy tökéletes példányt –, sokkal inkább üldözte a sötét hajú szláv szépségeket (épp azt a típust, amelyet saját propagandagépezete „alantasnak" nevezett), köztük a cseh színésznőt, Lida Baarovát.

Goebbels mindeközben csalhatatlan érzékkel ismerte fel a propagandaszempontból hasznos embereket, a svéd születésű Kristina Söderbaumot

pedig feltétlenül ilyennek ítélte. Ezért is akartam beszélni az idős Kristinával arról a propagandamunkáról, amelyet Goebbels két legnagyobb hatású filmjében végzett.

Goebbels ugyanis egy olyan filmben szerepeltette, amely idővel az antiszemita propaganda jelképévé vált: a *Jud Süss*ben. Szemben az ugyanabban az évben, 1940-ben bemutatott *De ewige Jude*val (Az örök zsidó), a *Jud Süss* sokkal kifinomultabb megközelítést alkalmazott. Olyannyira, hogy a tragikus mese címszereplője valóban létezett: Joseph Süss Oppenheimer a tizennyolcadik században Württemberg hercegénél szolgált; épp csak a tényeket torzították el Goebbels elvárásainak megfelelően, hogy „a zsidó Süssből" tolvajt és erőszaktevőt faragjanak.

Kristina Söderbaum játszotta Dorothea Sturmot, a württembergi herceg tanácsosának leányát. Annak érdekében, hogy megkaphassa Dorotheát, Süss eléri, hogy annak vőlegényét letartóztassák, majd a film egyik legerőteljesebb jelenetében bemutatja, hogy kénye-kedve szerint meg is kínoztathatja a lány szerelmesét. A kínvallatásnak csak akkor lesz vége, ha Dorothea teljesíti Süss vágyait. A lány áldozatul esik az erőszaknak, de miután képtelen megbirkózni ezzel a szégyennel, az öngyilkosságba menekül.

A végzete elől Süss maga sem menekülhet: az utolsó jelenetben látjuk, ahogyan kivégzik bűnéért, majd Dorothea atyja, Sturm tanácsos ünnepélyes hangon bejelenti, hogy minden zsidónak el kell hagyni a várost, ezáltal Württembergnek „zsidómentessé" kell válnia. Sturm ezután még sokatmondóan hozzáteszi: „Sarjaink is tartsák meg e törvényt, hogy megmeneküljenek a szenvedéstől, életük és tulajdonuk, gyermekeik és gyermekeik gyermekeinek sérelmétől."

A film mindenki számára érthető módon kapcsolódott a korabeli Németországban zajló eseményekhez. Süss személyesítette meg a veszélyt, amit a nácik szerint a teljes zsidó népesség jelentett: az önérdeket és haszonlesést, a bűnözésre való hajlamot és a nemi elfajzottságot.

A film óriási sikert aratott, az átlag németek és a náci elit köreiben egyaránt. Himmlerre akkora hatást gyakorolt, hogy parancsba adta: az SS valamennyi tagjának látnia kell. A háború utáni Auschwitz-tárgyaláson Stefan Baretzki volt SS-tiszt elmondta, a film hatására a tábor SS-állománya még könyörtelenebbül lépett fel a táborlakók ellen.[1]

Kristina Söderbaum egyértelműen nyilatkozott minderről, és az interjú során mindvégig kitartott véleménye mellett:

– Manapság oly sokat tudunk a háborúról. Akkoriban nem tudtunk ennyi mindent, de ma már tudunk az általunk látott filmekből, a koncentrációs táborokban készült szörnyű képekből és a többiből. Akkor hirtelen belénk villan a tudat: „Az isten szerelmére, hiszen én is segítettem ebben!" De akkoriban még nem így láttuk. Senkise tudta, hová fog mindez vezetni.

Talán nem meglepő, de nem találtam teljesen kielégítőnek ezt a magyarázatot. Akkoriban nem csak a zsidók üldözésének bizonyítékait lehetett látni mindenfelé; Kristina Söderbaum ráadásul a film rendezőjéhez, az elkötelezett náci Veit Harlanhoz ment feleségül. Harlan személyesen utazott a łódźi gettóba, hogy kiválassza a filmben használt 120 zsidó statisztát, s mint a német *Der Film* magazinnak nyilatkozta: „Hitelesen ábrázolom a zsidóságot, amilyen akkor volt, és amilyen ma is akadálytalanul lehet Lengyelországban."[2]

Kristina Söderbaum *Jud Süss*-szel kapcsolatos beszámolóját csak egyetlen ponton tudtam névértéken elfogadni: amikor arról beszélt, miért őt kérték fel Dorothea megformálására.

– Hát, engem akartak, ezt a szőke, nem túl értelmes, szép árja lányt.

Igaz, ami igaz, lehetett bármennyire tehetséges színésznő, valóban nem pazarolt túl sok gondolatot akkori cselekedeteire. Mindenképpen erre utal, hogy kivette a részét a Harmadik Birodalom alatt forgatott legelképesztőbb film, a *Kolberg* készítéséből is.

Akit mélyebben érdekel a náci mentalitás, annak feltétlenül látnia kell a *Kolberg*et. Ez a történelmi film, amely a Harmadik Birodalom utolsó hónapjaiban készült, remekül példázza a náci gondolkodásmód magvát alkotó konok nihilizmust. A *Kolberg*et a *Jud Süss*t is jegyző Veit Harlan rendezte, aki önéletrajzában megvallotta, hogy bár a forgatókönyv szerzőjeként őt és Alfred Baumot tüntették fel, a dialógusok java részét valójában maga Joseph Goebbels írta.[3]

A film színleg a porosz város, Kolberg lakóinak hősies ellenállását mutatja be a napóleoni háború napjaiban, 1806-ban, ám ahogy a *Jud Süss* esetében, a történelmi tények itt sem feleltek meg a célnak (a valóságban a franciák elfoglalták a várost), ezért a történelmet át kellett írni oly módon, hogy a helyiek konok eltökéltségüknek köszönhetően végül megfutamítják a megszállókat. Goebbels ezzel a filmmel többek között azt akarta üzenni az átlagembereknek, hogy rájuk – nem pedig a hivatásos katonákra – vár a szülőhaza megvédésének kötelessége. Ezt a felhívást Goebbels az akkoriban játszott híradókban is az unalomig ismételgette, fanatikus támogatójaként a német nemzetőrségként működő Volkssturmnak, amelynek a háború utolsó évében az előrenyomuló Vörös Hadsereget fel kellett volna tartóztatnia.

A *Kolberg* egyik legsajátságosabb jellemzője a kivitelezés léptéke. Akkoriban ez számított minden idők legköltségesebb német filmjének, közel kilencmillió birodalmi márkába került, de ami még hihetetlenebb: több tízezer német katonát hívtak vissza a frontról, csak hogy statisztaként szerepeljen. Egy nekünk adott interjújában Wilfred von Oven, a propagandaminiszter közvetlen munkatársa elárulta: „Goebbels egyenesen azt mondta nekem: sokkal fontosabb, hogy a katonák a filmben játsszanak, mint a fronton harcoljanak – annak nincs sok értelme, hiszen a teljes összeomlás küszöbén állunk."

Goebbelst megigézte a film, amikor először látta. Olyannyira, hogy elrendelte, egy példányát ejtőernyővel dobják le Franciaországban, az egyik ostrom alatt álló SS-helyőrségnek, ezzel lelkesítve a katonákat; a film zenéjét jegyző Norbert Schultzénak pedig azt mondta: „A *Kolberg* túl fog élni bennünket!"

A legerőteljesebb jelenetben Maria, a hősies falusi hajadon (akit, mint az árja ideál megtestesülése, Kristina Söderbaum alakított) ezt hallja a városvédők barikádjának parancsnokától, Nettlebecktől: „Feláldoztál mindent, Maria, de nem hiába. A halál is a diadal része. A legnagyobb eredmények mindig gyötrelmek árán születnek." Ezek a szavak tökéletesen leképezték Goebbels akkori propaganda-erőfeszítéseit, amelyek „totális háborúra" és a halálig tartó „radikális" harcra szólítottak fel. Goebbels és Kolberg polgárai egy pillanatig sem gondoltak kapitulációra – akkor már inkább választották a halált.

A háború utolsó napjaiban Goebbels saját propagandastábja előtt beszélt a filmről, amely szerinte ihletként szolgálhatott egy másik filmhez, amelyet egykor majd róluk forgatnak. „Uraim, száz éven belül bemutatnak majd egy másik nagyszerű, színes filmet azokról a borzalmas napokról, amelyeket mi élünk át. Nem akarnak szerepelni ebben a filmben, hogy száz év múlva új életre keljenek? Most mindenkinek lehetősége van megválasztani a szerepet, amit abban a filmben játszik majd. Biztosíthatom önöket, hogy szép és felemelő mozgókép lesz. Már ezért a kilátásért is érdemes kitartani. Tartsunk ki, hogy száz év múlva a közönség ne hurrogjon és fütyüljön, amikor megjelenünk a vásznon."[4]

Alighanem ez a legárulkodóbb beszéd, amit Goebbels valaha tartott. Benne van minden: egoizmusa, nihilizmusa, az a meggyőződése, hogy az utolsó napokban tanúsított viselkedése révén lehetősége van megírni a saját filmje forgatókönyvét, s hogy a film éppoly valóságos lehet, mint maga az élet.

Mindezek tudatában igazán kíváncsi voltam Kristina Söderbaum véleményére, hiszen mégiscsak a legfontosabb szerepet játszotta a *Kolberg*-ben (méghozzá ragyogóan), ő azonban csak ennyit fűzött hozzá:

– Nevetségesnek találtam, hogy filmezünk, miközben az ellenség egyre közelebb és közelebb ér. Tudtunk a háborúról és mindenről, ami történt. Így kiállni a kamera elé... Úgy éreztem magam, mint egy idomított majom.

Lelombozó válasz, de ha nem is árul el sokat a *Kolberg* művészi célkitűzéseiről vagy propagandaértékéről, legalább megvilágítja Kristina Söderbaum jellemét. Ez a végletekig egocentrikus asszony a forgatás után, egy csésze tea mellett is megerősítette a róla kialakított képet.

– Őszinte leszek – nézett a szemembe –, a háború után próbáltam elolvasni azt a sok szörnyűséget, amit Hitler tett. De tudja, ez nagyon nehéz, mert csodálatosan kék szemei voltak. És ami fontosabb, mindig rettentő kedves volt velem.

1. David Welch: *Propaganda and the German Cinema 1933–1945* (Oxford University Press, 1983), 291. o.
2. Uo. 287. o.
3. Lásd Veit Harlan: *Im Schatten meiner Filme. Selbstbiographie.* (Gütersloh, 1966). Lásd még Welch: *Propaganda,* 97. o.
4. Goebbels 1945. április 17-én elhangzott beszédéből, idézi Rudolf Semmler: *Goebbels: The Man Next to Hitler* (London, 1947), 194. o.

HETEDIK RÉSZ

TÖMEGES ÖNGYILKOSSÁGOK

JAPÁN AZ AZ ORSZÁG, amelyet leginkább azonosítunk a háború alatt elkövetett öngyilkos támadásokkal, így korántsem meglepő, hogy könyvem utolsó fejezetének három szereplője közül kettő japán – ám a tetteik mögött bujkáló indítékok számomra meglepőek voltak.

Mielőtt először végeztem kutatómunkát Japánban, még azt hittem, a vallásos hév meghatározó szerepet játszott a háború utolsó évét jellemző tömeges öngyilkosságokban – olvastam például arról, hogy a kamikaze pilóták úgy hitték, haláluk után visszatérnek és „istenként" élnek majd Tokió valamelyik sintó szentélyében –, de mint kiderült, a japánok megértéséhez nem a vallás a kulcs. Habár akadt néhány zen kolostor, ahol a hitbuzgó szerzetesek megerősítették a korábban bennem élő képet, úgy tűnt, a legtöbb ember életében csak kisebb szerepet játszott a vallás, legalábbis úgy, ahogy a vallást nyugaton képzeljük.

Japán ősi vallása, a sintó inkább filozófia és hagyományrendszer, mint hagyományos értelemben vett vallás. A sintónak nincs alapítója, nincs egyetemes érvényű „szentírása". A sintó csak ködösen nyilatkozik a halál utáni élet kérdéséről, a teológiáról, az „istenek" szerepéről, de annál inkább egyértelmű az egyén közösség iránti felelősségével kapcsolatban: erkölcsi szempontból az az elfogadható, amit a közösség, a csoport annak ítél. Ezek után nem csoda, ha háború idején a sintó könnyen válhat a politikai irányítás és akarat eszközévé.

Nyugaton gyakran azt is félreértelmezik, ahogy a japánok a háború idején „istenként" imádták császárukat. Szó sincs arról, hogy minden japán természetfeletti képességekkel felruházott „istennek" tekintette volna az uralkodót. A sintóban a császár inkább olyan különleges, „isteni" személy, amilyennek a tizenhetedik századig az „isteni jogon" uralkodó brit királyokat is tekintették. S ha némelyik kamikaze pilóta őszintén hitt is abban, hogy halála után „istenként" tér vissza és egy tokiói szentélyben él majd, akkor ezt a lehető legelvontabb értelemben kell vennünk: mintha részévé válna a szélnek vagy az esőnek.

A fejezetben megszólaltatott két japán férfi történetében a vallás nem játszik meghatározó szerepet. S nemhogy nem találtam semmiféle egzotikus sajátosságot a beszámolóikban, de egyenesen megdöbbentett a hasonlóság, amelyet a két japán visszaemlékezés és a harmadik között láttam, noha az a német Waltraud Reskitől származott. Utóbbi nyomasztó tapasztalata, amelyet az északkelet-németországi Demmin városában szerzett, sok tekintetben hasonlít Kindzsou Sigeaki történetére, noha annak helyszíne, a Tokasiki-sziget a világ túlsó felén fekszik. Németországban és Japánban természetesen jelentős különbségek voltak – és vannak – az öngyilkosság megítélésében (erről bővebben a Kindzsou Sigeakiról szóló rész végén), mégis azt hiszem, ezen a téren túl nagy jelentőséget tulajdonítunk a kulturális különbségeknek. A vallásos meggyőződés helyett mindhárom történet magjában ugyanaz az emberi érzés lappang: a kétségbeesés. Az sem véletlen, hogy mindhárom esetre a háború végén, két vesztes ország, Németország és Japán területén került sor.

Mielőtt találkoztam volna interjúalanyaimmal – Kindzsou Sigeakival, Oonuki Kenicsiróval és Waltraud Reskivel –, nem igazán éreztem együtt azokkal, akik az öngyilkosságba menekülnek. Úgy gondoltam persze, hogy bárki szabadon dönthet az öngyilkosság mellett, de ettől az még végtelenül önző tett. Láttam az öngyilkosságok hatását az elkövetők hátramaradt rokonain és barátain, akiket gyakorta mardos a bűntudat, és tudtam, hogy a szenvedés hullámai hosszú évek alatt sem ülnek el teljesen. Most mégis úgy éreztem, túl nyersen ítéltem. A háború idején sok ezernyi embernek még csak eszébe se jutott az öngyilkosság, mielőtt gyökeresen meg nem változott a helyzete. Reménykedjünk abban, hogy mi sosem kerülünk ilyen helyzetbe. De ha mégis, lehetünk biztosak abban, hogy nem választjuk azt az utat, amit ők?

OONUKI KENICSIRO

KAMIKAZELOGIKA

1945. április 5-én Oonuki Kenicsiro Okinava japán sziget közelében a szövetséges flotta felé repült. Egyszerű feladatot bíztak rá: robbanószerrel megrakott vadászgépét bele kellett vezetnie az egyik szövetséges hadihajóba. Eközben természetesen ő is milliónyi darabkára robban szét, de egyúttal – mint mondták – egyfajta istenné változik. Oonuki Kenicsiro a második világháború legrettegettebb és leghírhedtebb harcosai közé tartozott: kamikaze volt.

Ezeket az öngyilkos bevetéseket végrehajtó japán pilótákat célpontjaik, a szövetségesek katonái gyakran tartották „őrülteknek". A sommás ítélet nem meglepő – háború idején az a hit, hogy ellenségünk nem beszámítható, hasznos eszköz lehet, mindenkit egyesít a közös cél érdekében. Nem marad helye a kertelésnek, nincs szükség a párbeszédre, senki sem kérdőjelezi meg a saját igazát. Ha valakinek elment az esze és fenyeget minket, mi mást tehetnénk: agyonlőjük, mint a veszett kutyát. Csakhogy a kamikazék a legkevésbé sem voltak őrültek. Egy Japán történetével foglalkozó tanulmányból paradox módon kiderül: honfitársai „beszámíthatatlannak" csupán azt a maroknyi japánt tartották, aki *nem* vállalkozott önként arra, hogy kamikaze legyen, és önmagával együtt a célpontot is felrobbantsa.

1944 nyarára egyértelművé vált, hogy Japán elveszíti a háborút. Hosszú történelme során még sosem szenvedett vereséget, ezért a kollektív szégyenérzet szinte felfoghatatlan magaslatokba csapott, főként amiatt, mert e japán nemzedékbe gyermekkorától azt sulykolták: a császárt bármi áron meg kell védelmezni. Attól a pillanattól, hogy beléptek a Császári Hadseregbe, a japánok megtanulták, hogy nem adhatják meg magukat, mert azzal a lehető legnagyobb szégyent hoznák a családjukra. Miután túlélte a hihetetlenül kemény alapkiképzést, mely során az újoncokat megalázták és ütötték-verték, a japán katonák zöme arra is felkészült, hogy minden körülmények között teljesítenie kell a parancsot.

Amikor kevesebb mint három évvel korábban Pearl Harbornál beléptek a háborúba, a japánok technológiai fölényt élveztek több kulcsfontosságú területen is (nem utolsósorban a levegőben, a Zero vadászgépeknek köszönhetően), azt viszont alapvetően rosszul mérték fel, milyen választ adnak az amerikaiak az 1941. december 7-én végrehajtott orvtámadásra. Azt hitték, miután elveszítették a csendes-óceáni flotta jelentős részét, az

amerikaiak sietve elfogadnak majd egy számukra előnytelen békeszerződést. Az Egyesült Államok ehelyett mozgósította roppant gazdasági erőforrásait és vállalta a harcot, mígnem 1944 nyarára a japánok technológiai fölénye elolvadt, és a Császári Hadsereg minden fronton meghátrálásra kényszerült.

1944. június 15-én a 2. és 4. amerikai tengerészgyalogos hadosztály partra szállt Saipan szigetén. Az esemény fontosságát az adta, hogy Japán a szigetet, amelyet még a háború előtt, egy mandátum útján szerzett, saját elidegeníthetetlen részének tekintette. 30 000-nél is több japán katona esett csapdába a szigeten, s miután visszavonulásra gondolni sem lehetett, nem maradt más: csak a kapituláció – mely esetben a katonák megszegték volna bevonulásukkor a császárnak tett esküjüket – vagy a halál. Július 6-án Szaito Jositszugu altábornagy végül úgy döntött, öngyilkossággal felérő támadásra indul az amerikai tengerészgyalogosok ellen. Az akcióban, amely fordulópontot jelentett a Császári Hadsereg hadviselésében, szinte az összes japán katona odaveszett.

Alig néhány héttel később, augusztus 20-án az Ozuki vadászgépraj pilótái hiába próbálták meggátolni az amerikai B29-es bombázókat abban, hogy támadást intézzenek Japán honi szigetei ellen. Két japán pilóta, aki kifogyott a lőszerből, így nem látott más esélyt az amerikaiak elleni harcra, hirtelen szándékosan nekivezette gépét a B29-eseknek. A japán propaganda tüstént hősöknek kiáltotta ki az elkeseredett támadásban odaveszett pilótákat. Tettükben sokan annak bizonyságát látták, hogy az olyan személyes kvalitások, mint a bátorság és az önfeláldozás, a műszaki fölénynél is többet nyomnak a latban. A japán hadvezetés az akcióból egy másik következtetést is levont: az öngyilkos légi támadások stratégiai értéket is képviselnek. Megkezdődött hát azok toborzása, akik „önként" vállalják, hogy gépükkel nekirepülnek a szövetségesek hadihajóinak.

A toborzás során Oonuki Kenicsiróból is kamikaze lett. Oonuki 1943-ban lépett be a japán légierő kötelékébe. Egyszerű okok motiválták arra, hogy letegye a pilótavizsgát: a pilóták alkották az elitet, ő pedig tagja akart lenni ennek az exkluzív klubnak. Aligha képzelte, hogy egyszer majd azt kérik tőle: gépével zuhanjon le egy szövetséges hadihajóra és áldozza fel az életét.

1944 őszén a légierő egyik magas rangú tisztje kereste fel Oonuki támaszpontját. Azt mondta, „önkéntesek" jelentkezését várja egy „különleges bevetésre", és egyértelművé tette, hogy az aspiránsoknak reményük sincs a túlélésre. Oonuki és a bajtársai másnap reggelig kaptak gondolkodási időt, amikor is három válasz közül választhattak: „Nem", „Igen" és „Igen, teljes szívemből önként jelentkezem". (A történet sajátságos részlete, hogy az „igennek" két változata létezett. Aki „teljes szívéből" vállalta a megbízást, nyilvánvalóan nemcsak elfogadta az ajánlatot, de bizonyságát adta bátorságának is.)

Oonuki és bajtársai eleinte a várható módon reagáltak: az ajánlatot „nevetségesnek" tartották.

– Elszörnyedtünk – mesélte Oonuki. – Úgy éreztem, ez nem az a fajta megbízás, amit szívesen elvállalnék.

Igazat kell adnunk neki, hiszen ki egyezne bele ilyen őrültségbe? Ám ahogy telt az éjszaka, a pilóták kezdtek belegondolni, mi történik, ha „nemet" mondanak. Fejükre vonják a gyávaság vádját, a csoport többi tagja kirekeszti őket, s ami még rosszabb: kitaszítottá válik a családjuk is.

Japán történelme során – a tizenkilencedik század végének és a huszadik század elejének egy rövid periódusát leszámítva – kulturális szempontból mindig elszigetelődött a világ többi részétől, az 1930-as években hatalomra került harsányan militáns kormány pedig kezdettől szorgalmazta a visszatérést a „hagyományos értékekhez", amelyek azelőtt léteztek, hogy Japán kapcsolatba került a Nyugattal. 1944-ben tehát elmondhatatlan megaláztatást jelentett valaki számára, ha kirekesztették abból a közösségből, amelyről évek óta csak azt hallotta, hogy egyedül üdvözítő és elfogadható.

Oonukinak és bajtársainak egy másik lehetséges következmény is eszébe jutott, ha nem jelentkeztek volna „önként". Akik nem léptek elő, azokat könnyen „különválasztották és a legsúlyosabb ütközetekben az első sorokba küldték, ahol így is, úgy is meghaltak."

Ilyen körülmények között a legkézenfekvőbb választásnak a feladat „teljes szívvel" történő választása tűnt, ennek megfelelően másnap reggel Oonukival együtt a többi pilóta is így nyilatkozott.

– A mai békés időkben ez talán elképzelhetetlen – ismerte el. – Senki sem akarta, de mindenki azt mondta: „Igen, teljes szívemből"... Ilyen volt a légkör... Nem tiltakozhattunk.

Igazán kivételes ember kellett volna ahhoz, hogy ellenálljon a kulturális, bajtársi és érzelmi nyomásnak, amely 1944-ben valamennyi japán légi támaszpontot jellemzett. A japán propagandagépezet azt harsogta, hogy a kamikazék hősök; miután teljesítették küldetésüket, „előléptették" őket, hogy családjuk magasabb kegydíjat kapjon utánuk. Még azt is megígérték nekik, hogy ha meghozzák ezt a végső áldozatot, ők maguk egyfajta istenséggé válnak, és a lelkük valamilyen ködös, misztikus for-

mában visszatér, hogy a tokiói Jaszukuni-szentélyben éljen, ahol maga a császár fogja imádni.

Oonuki és társai egy „átképző" központba kerültek, ahol begyakorolták a „zuhanórepülés" rendkívül veszélyes manőverét.

– Sokakat láttam meghalni a kiképzés során. Aki belecsapódik a földbe, annak nem könnyű összekaparni a maradványait.

A pilóták a háború legnagyobb kamikazeakciójára készültek, az Okinava szigetnél állomásozó szövetséges flotta ellen. A japán hadvezetés hitt abban, ha képesek legyőzni az Okinava elfoglalására készülő amerikaiakat, még kiharcolhatnak valamiféle kompromisszumos békét.

Oonuki gépe még nem készült el, mire az első hullám felszállt Okinava felé, ezért fájdalmas – és végső – búcsút kellett mondania féltucatnyi barátjának.

– Odamentem a társaimhoz, miután már beindították a motorokat és a kifutón álltak... Virágoztak az azáleák, ezért készítettem egy-egy csokrot és azt vittem oda a bajtársaimnak. Az egyikük azt mondta: „Előre kell mennem. Azt akartam, hogy együtt teljesüljön be a sorsunk. Sajnálom." Olyan szomorúan néztek rám, mint azóta senki... Mielőtt felszálltak, mindegyiknek adtam egy csokor azáleát... mindnyájuknak. És mindenki azt gondolta, hogy előremegy, de senki sem beszélt a halálról. Mindenkinek ugyanaz a kifejezés volt a szemében, mint egy mélytengeri halnak, ahogy felnéz a kék égre.

Oonuki bajtársainak akciója meghozta az eredményt, ha el nem is döntötte a konfliktust. A fafedélzetes amerikai hordozóhajók különösen sebezhetőnek bizonyultak. Egy meredeken becsapódó kamikaze egyenesen áthatolhatott a fedélzeten, egészen a hangárokig és a hajótest mélyén megbúvó üzemanyag-tartályokig. Okinavánál összesen 200 hajó sérült meg és 24 süllyedt el. A szövetségesek sok katonája számára a kamikazék jelentették a legszörnyűbb háborús fenyegetést. A halálra rémült amerikai matrózok gyakran a tengerbe vetették magukat, amint a kamikazék támadásba lendültek.

1945. április 5-én maga Oonuki is felszállt és Okinava felé repült, hogy kivegye a részét a támadásból, ám útközben amerikai vadászgépek támadtak rá, súlyosan megsérült gépével végül kényszerleszállást kellett végrehajtania a Ryukyu-szigetek egyik tagján. Nem örült annak, hogy túlélte az ellenséges támadást – épp ellenkezőleg:

– Szégyenkeztem, mert az ilyen különleges bevetés azt jelentette, hogy tiszteletre méltó halált kellett halnunk. Katonaként nem teljesítettem a küldetésemet, amikor életben maradtam.

Csak jó egy héttel később vette fel egy arra haladó japán hajó és szállította haza, hogy ott ezekkel a szavakkal fogadják: „Te miért tértél vissza?", s azzal bebörtönözzék.

– Mindnyájunkat megfenyítettek és szidalmaztak. Azt mondták: „Hát nem szégyenkeztek, nem éreztek sajnálatot és bűntudatot azok előtt, akik eltávoztak? Szégyent hoztatok azokra, akik meghaltak." A tisztek minden létező vádat felhoztak ellenünk, szerintük csak a saját gyengeségünk miatt maradtunk életben. Azután egy bambuszkarddal addig ütöttek, amíg mozdulni se tudtam... Meg sem ölhettük magunkat... Nem tehettünk semmit az égvilágon.

Oonuki Kenicsiro egészen a közelmúltig nem beszélt kamikazeként átélt tapasztalatairól, nehogy szégyent hozzon magára és a rokonaira. Amikor 1999-ben Tokióban találkoztam vele, láthatóan komoly lelki fájdalmat okozott neki a történtek felidézése, s nem annyira azért, mert egy igazságtalanság áldozatának tartotta magát, sokkal inkább, mert mardosta a bűntudat, hogy túlélte.

– Akármi is az oka, a túlélés egyfajta teher. A társaim, akikhez már-már szorosabb szállal kötődtem, mint a családomhoz, eltávoztak... én pedig életben maradtam.

Lényének egy része máig úgy érzi: 1945-ben Okinava közelében az ő testének is ízekre kellett volna robbannia egy szövetséges hadihajó lángoló fedélzetén. Nem szabadna élnie – még akkor sem, ha ezt az egész kamikazeötletet „nevetségesnek" tartotta.

Háttér-információk híján Oonuki Kenicsiro önkéntes kamikazeként megélt kalandja csak újabb példát szolgáltatna a japánok második világháborús őrületére, közelebbi vizsgálatra azonban kiderül:

– A különleges bevetési egységeket [a kamikazékat] – mondta az interjú végén Oonuki – ma is a bátorság mintaképeinek tekintik, ahogy a japán katonákat vakmerőnek és fanatikusnak. Pedig igazság szerint nagyon higgadtak voltunk, higgadtan és hideg fejjel mérlegeltük a helyzetet [mielőtt elvállalták a küldetést].

Ahogy Oonuki Kenicsiro látja: olykor az egyetlen értelmes választás az, amit mások, a teljes történet ismerete nélkül, később egyszerűen „őrültségnek" bélyegeznek.

WALTRAUD RESKI
FÉKTELEN ERŐSZAK DEMMINBEN

1945-ben, május 1. és 3. között a Vörös Hadsereg féktelenül tombolt az északkelet-németországi Demmin városában. Waltraud Reski emiatt élte át, amit ma is „földi pokolnak" nevez, noha az akkor 11 éves lány még nemigen értette, mi történik körülötte. A Peene folyó partján, a húga, az anyja és a nagyanyja társaságában látta például, ahogyan „egész családok kötözték egymáshoz magukat, és azon töprengtem: miért csinálják ezt?... Láttam az asszonyokat, ahogy kézen fogták a gyerekeiket. És rohantak egyenesen a víz felé... Nem szabadott ilyesmit látnunk, nagymamánk mindig elfoglalt minket, segítenünk kellett tolni a kocsit, vagy gondoskodnunk édesanyánkról. De így is hallottam azt a hangot – azt a csobbanást, amikor valaki beugrik a vízbe –, és folyton azt kérdeztem: »Miért ugranak a vízbe?« A nagyanyám végül azt felelte: „Annyira boldogtalanok, hogy már nem akarnak élni." Ezt súgta oda nekem, de én semmit sem értettem."

Waltraud emlékszik azoknak a látványára is, akik előző éjjel mentek a folyónak.

– Az a borzalmas látvány, azok a vörös és kék, felpüffedt testek. Nem néztem oda, hátha akkor meg sem történt... És amikor a mamánk is velünk volt, egy kicsit távolabb merészkedtünk, mígnem egész közel kerültünk a vízhez... És akkor megragadott minket, és a folyónak akart szaladni velünk. Mindketten sikoltoztunk, és a nagymamám ott termett.

Waltraud Reski a Peene partján ülve mesélte el mindezt, háta mögött Demmin templomtornyaival. Békés kis hely volt: kacsák siklottak a szikrázó vízen, az ég tisztán és kéken borult fölénk. Alig tudtam elhinni, hogy 1945 májusában, a Vörös Hadsereg ittléte idején közel ezer városlakó – férfi, nő és gyerek – követett itt el öngyilkosságot. Pedig megtörtént. Hasonlóan nehéz megérteni, mi motiválhatta őket. Miért akarná egy anya megölni magát és a tulajdon gyermekét?

Úgy tűnik, a Vörös Hadsereg néhány napig szabadon garázdálkodhatott Demminben – közvetlenül azután, hogy április 30-án Hitler agyonlőtte magát –, és a szovjet katonák a legobszcénabb módon pihenték ki fáradalmaikat. Noha a nemi erőszakot és a fosztogatást hivatalosan megtiltották a Vörös Hadseregben, számtalan esetről tudunk, amikor a parancsnokok nem nehezményezték az ilyesmit – sőt sok esetben maguk

sem idegenkedtek tőle. Zsukov marsallról, a Vörös Hadsereg legismertebb parancsnokáról is az hírlett, hogy vagonszám küldette haza magának az összerabolt javakat.

Noha tele volt „félelemmel és nyugtalansággal", Waltraud eleinte megnyugvást nyert nagyanyja szavaiból.

– Folyton a nagymamámról beszélek, mert ő tartotta kézben a családot, apám elment a háborúba, anyám pedig nagyon beteges volt. És mindig azt mondta: „Az oroszok persze az ellenségeink, de ők is csak emberek". Ezzel próbált megnyugtatni minket, az egész családot.

Waltraud jóval azelőtt hallotta a közeledő Vörös Hadsereget, hogy meglátta volna.

– A zaj, a tankok dübörgése, rémisztő hang. Valahányszor hallom egy filmben, felélednek bennem az emlékek... biztosan tudja, az a kattogó-dübörgő hang. Akkor elbarikádoztuk magunkat az otthonainkban. Bútorokkal eltorlaszoltuk a bejárati ajtót és a többi ajtót, és azt gondoltuk, semmi sem történhet velünk.

Tévedtek, hiszen a katonák, akik átverekedték magukat a német vonalakon és átkeltek az Oderán, csak nevettek az ilyen akadály láttán.

– Amikor rájöttek, hogy nem engedik be őket, elkezdték rugdosni az ajtót, és már bent is voltak. Egyik szobából a másikba menekültünk előlük, miközben ők felforgattak mindent. Folyton azt mondogatták, *„Uri! Uri!"* – órákat és ékszereket akartak, mi pedig odaadtuk. Akkor elmentek, folytatták a következő házzal, és egy ideig nem láttuk őket.

Mindeközben az egész város megadta magát. Fehér zászlók kerültek az ablakokra és a tetőkre, de a Vörös Hadseregnek ez mit sem számított. Agyonlőtték a város elöljáróit, majd nekiláttak az épületek felgyújtásának.

– Demmin három napon át lángokban állt, talán büntetésből. És három napig a nők is szabad prédának számítottak... büntetlenül zaklathatták őket. Úgy gondolták, tűzre vetnek mindnyájunkat.

Ahogy Waltraud a családjával gubbasztott a felforgatott házban, még mindig döbbenten a Vörös Hadsereg hirtelen érkezésétől, pattogó hangot hallott és rájött, hogy felgyújtották a szomszéd házat. Kinézett a hátsó ablakon és látta, hogy a lángok már elérték a hátsó kertet, és gyorsan terjednek tovább.

– Sikoltozni kezdtünk. Megrémültünk... most mihez kezdünk? Mi lesz, ha nem tudunk kijutni? Ezúttal is nagyanyám őrizte meg a hidegvérét. Volt ez a kézikocsink, ő sietve összeszedett mindent, amit fontosnak gondolt, azután a szomszéd hátsó udvarán át távoztunk.

A kézikocsival menekülő Reskik abban reménykedtek, hogy elkerülik a szovjet katonák figyelmét és eljuthatnak rokonaikhoz, akik egy 16 kilométerre fekvő kisvárosban laktak, csakhogy a Vörös Hadsereg katonái megerőszakoltak minden német nőt, aki megtetszett nekik – és Waltraud édesanyja közéjük tartozott.

– Minden nő elváltoztatta a külsejét, de azt akkor is látni lehetett, ha valakinek jó alakja volt, s valahogyan újra és újra megtalálták édesanyámat, akivel szörnyen bántak.

A tomboló tűzvész közepette a katonák mindenütt nőket fogdostak össze és gyaláztak meg.

– A nővéremmel, aki négy évvel volt idősebb nálam, próbáltuk megvédeni anyánkat, és sikoltoztunk. Mindhiába, csak azokat a nőket kímélték meg, akik viselősek voltak... Megütöttem volna őket, ha tudom... ha nagymamám nem tart vissza. Tudja, ez a tehetetlenség, és minden, ez a kegyetlenség, még ma sem találok rá szavakat. Utána hosszú ideig vegyes érzelmekkel viseltettem minden férfi iránt.

A táncoló lángok, a szovjet katonák vörös fényben izzó arca, az összeomló épületek, a nők és gyermekek kétségbeesett sikolyai, az alantas vágy és a szenvedés – igazat kell adnunk Waltraud Reskinek: aznap éjjel Demminben valóban elszabadult a pokol.

– Mind azt gondoltuk, hogy el fogunk égni – emlékezett vissza rá. – Nem reménykedtünk már semmiben, én magam is úgy éreztem, hogy ez a világvége, az én életem vége.

Akkor éjjel a nagyanyjuk jelentette a túlélés egyetlen esélyét.

– Azt kell mondjam, ha nagyanyám akkor nem őrizte volna meg a nyugalmát, mindnyájan odaveszünk a lángok között.

Waltraud nagyanyja kivezette a lányokat és anyjukat a városközpontból, le a folyóhoz, ahol látták a családok tömeges öngyilkosságát – amint az emberek megfogják egymás kezét és a sebesen örvénylő vízbe vetik magukat. Ahogy egyre távolodtak a folyó mentén, Waltraud azt gondolta, sikerült elmenekülniük a katonák elől, ám ezúttal is tévedett. Egy csapatnyi szovjet kiszúrta őket, megindult feléjük, és elvitte a kocsiról „utolsó javaikat" is. Azután észrevették Waltraud édesanyját, tetszett nekik a látvány, ezért magukkal vitték a közeli bozótosba.

– Utánuk szaladtunk és sikoltoztunk – idézte fel Waltraud –, de ellöktek minket a puskatussal.

Ezúttal is nagyanyjuk nyugtatta meg a halálra rémült kislányokat, amíg vissza nem tért az anyjuk, akinek ez az utolsó tömeges erőszak már túl sok volt. Ekkor ragadta meg két kislányát és rohant a folyó felé, hogy véget vessen szenvedéseiknek.

Waltraud nagyanyja ekkor még egyszer utoljára megmentette az életüket, amikor visszatartotta az anyjukat és ráripakodott: „Kérlek, ne tedd ezt! Miért teszed ezt? Mit mondok a férjednek, ha hazatér a háborúból, és nem leszel itt?" Waltraud édesanyja végül „lenyugodott", és engedte, hogy elvezessék a folyótól. Másnap eljutottak rokonaik birtokára, ahol a padláson végre nyugalmat találtak. Egy utolsó rettenet azonban még várt rájuk.

A házban lakott egy lengyel nő is, aki cselédként szolgálta a családot. Kényszermunkásként hurcolták Németországba, és most eljött az ideje, hogy bosszút álljon. Amikor a közelben meglátott egy csapatnyi szovjet katonát, elárulta nekik, hogy Waltraud anyja a padláson bujkál.

– [A lengyel nő] sokat szenvedett – tette hozzá Waltraud –, talán a szülei és a rokonai is, csak így akarta kárpótolni magát. Meg kellett tennie.

Ezután Waltraud édesanyját újra megerőszakolták:

– Már Demminben is láttam olyan dolgokat, amiket nem igazán értettem, de tudtam, hogy embertelenség és bűn az emberi méltóság ellen, ahogyan elkapták és megalázták a nőket. Ahogy a többiek, anyám is teljesen magába fordult... Elképzelni is lehetetlen, milyen az, amikor valakit napjában tízszer-hússzor is meggyaláznak, hogy szinte már nem is érzi magát embernek. És anyám ezután egészen más ember lett, megváltozott egész életére... Számomra mindez azt jelentette, hogy hirtelen fel kellett nőnöm. És élni sem volt kedvem. Mindent a legsötétebb színben láttam... Csak arra tudok gondolni, milyen erős volt a nagymamám. Mindig hálás leszek neki ezért. A háborúban sok erős asszony volt, és ő maga mondta, hogy nem tudja, hogyan támadt hirtelen ekkora ereje.

1945 májusának az a néhány napja sorsfordító lett Waltraud családja számára. Édesanyján ezt követően rendszeresen kitört az üldözési mánia; nagyanyja felfedezte magában, hogy hatalmas tartaléka van lelkierőből; míg Waltraud és a húga számára fájdalmas hirtelenséggel véget ért a gyermekkor. Waltraudra nézve a történteknek lett egy másik következménye is – akkor vált szenvedélyes pacifistává.

Mindannyian megdöbbentünk, amikor hallottuk Waltraud szenvedéseinek történetét. Nem csupán a szörnyű fordulatok miatt, de mert mindnyájunk számára újdonság volt, ami abban a német kisvárosban történt. Talán azért, mert a berlini fal leomlásáig a nyugatiak számára elérhetetlenek maradtak azok a helyek, ahol ezekre a háborús bűnökre – és sok-

szor az interjúkra – sor került. Mégis úgy gondolom, más oka is van, amiért az ilyen atrocitások zöme csak szűk körben ismert. Egyszerűen kényelmetlen belegondolni, hogy saját szövetségeseink képesek voltak ilyen szörnyűségekre – a brit és az amerikai média ezért óvakodik máig attól, hogy akár a legártatlanabb németeket is „áldozatnak” tekintse.

KINDZSOU SIGEAKI

ÁRTATLANOK HALÁLA

Kezdettől fogva tudom: sokkal mélyebb betekintést nyerhetek a korabeli eseményekbe, ha megkérdezem azokat, akik részt vettek a második világháborúban, mintha csak elolvasnám a vonatkozó könyveket és dokumentumokat. Arra azonban nem számítottam, milyen sokat megtudhatok abból, ha ellátogatok a helyekre, ahol az akkori eseményekre sor került. El kellett jutnom a Harkovtól keletre fekvő végtelen sztyeppékre, hogy megérthessem a német harckocsizók lelkesedését, amikor 1942 nyarán, a Kék hadművelet során hatalmas előretörést értek el. Csak miután jártam a Kola-félsziget Murmanszktól északra elterülő kietlen vadonjaiban, értettem meg, miért érezték a szövetséges matrózok olyan elszigeteltnek magukat a Szovjetunióban, amíg egy visszatérő konvojra vártak. Az általam felkeresett legértékesebb történelmi helyszínnek mégis a japán Tokasiki-szigetet tartom.

A sziget híres zabolátlan természeti szépségéről – a Kelet-kínai-tenger hullámai fölé tornyosuló meredek sziklafalakról, a fákkal és buja növényzettel borított hegyekről. Amikor 1999-ben ellátogattam Tokasikire, és stábommal az elhagyott hegyek egyik vízmosása felé tartottam, azok az amerikai tengerészgyalogosok jártak az eszemben, akik ötvennégy évvel korábban átküzdötték magukat a vad dzsungelen. Nem csoda, hogy mind azt mondták: gyűlölték, amikor egyik szigetről a másikra „ugrándoztak”. Akárcsak a közeli Okinaván, az amerikaiak szörnyű veszteségeket szenvedhettek itt is; miután az erdőben alig néhány méter a látótávolság, a védők nyilván komoly előnyt élveztek.

Igaz, 1945 márciusában a japán katonáknak már azt is tudniuk kellett, hogy ezzel az előnnyel nem sokra mennek. A Tokasiki erdeiben megvívott elkeseredett közelharc csupán elodázta az elkerülhetetlent: az amerikaiak magasabb műszaki fejlettsége és jobb fegyverzete a japánok számára nem ígért mást, csak megalázó vereséget. Ugyanakkor a Császári Hadsereg minden katonája esküt tett arra, hogy nem adja meg magát. S miután csapdába estek Tokasikin, a japánok számára nem maradt más, csak a harc és a halál.

A katonák álláspontja elég egyértelmű – de mi a helyzet a sziget polgári lakosaival? Ők nem esküdtek fel arra, hogy halálukig harcolnak, másrészt viszont hittek abban, hogy feltétlen hűséggel tartoznak császá-

ruknak. Az pedig az akkor 16 esztendős Kindzsou Sigeaki számára is egyértelmű volt, mit várnak a sziget lakóitól.

– A császár népe voltunk. A japánok ugyanúgy hozzá tartoztak, mint a saját gyermekei. Mi voltunk az ő kisgyermekei. Úgy éltünk, mint egy nagy család, amelynek feje a császár. Fel kellett áldoznunk az életünket a császárért.

A kamikaze pilóták példát mutattak erre az önfeláldozásra, és a japán híradók istenítették őket ezért. A korszak egyik propagandafilmjében látható, ahogyan a kamikazék útnak indulnak a császár áldásával – az üzenetet egy tiszt olvassa fel a kamikaze pilóták egy csoportjának, amely csak arra vár, hogy megkezdhesse öngyilkos küldetését. „Ezek a császár szavai – jelenti be a tiszt. – Akik egyedül támadtak az ellenségre, nagyszerű munkát végeztek és rendkívüli eredményeket értek el. Mily bátrak, hogy feláldozzák életüket a hazáért."

– [Akkoriban] azt gondoltam, a kamikazék helyesen cselekednek – mesélte Kindzsou Sigeaki. – Hittem, hogy a hazájukért áldozzák fel az életüket. És civilekként nekünk is készen kellett állnunk rá, hogy ha eljön az idő, mi is feláldozzuk az életünket.

Tokasiki polgári lakosaival ugyanis közölték: nem maradhatnak életben, ha az amerikaiak fogságába esnek.

– Nekünk azt mondták, ha fogságba esünk, megölnek minket. Szerintem ez az egyik fő ok, amiért oly sokan készültek öngyilkosságot elkövetni.

Jó negyvenpercnyi hegymenet után végre elértük úti célunkat – egy elszigetelt helyet ezen az elszigetelt földdarabon. Mihelyt átmásztunk a vízmosást övező kerítésen (amelyet azért helyeztek ide, döbbentem rá rémülten, hogy belül tartsák a kígyókat), úgy éreztem, mintha teljesen elvágtak volna minket a világ többi részétől. Minden oldalról meredek szirtek és öles fák tornyosultak fölém. Hegyi patakok buzogtak a sziklák között, hangjukat fenyegető dübörgéssé erősítette a szűkös zárt tér.

1945. március 27-én mintegy 800 falusi gyülekezett itt, jobbára idős férfiak, nők és gyerekek, valamennyi reményvesztetten és kétségbeesetten. Sokukat szinte hisztériába lovallta a tudat, hogy az amerikaiak megölik őket, ha fogságba esnek; még azt is beszélték, hogy előtte szörnyű kínokat kell majd kiállniuk. Hirtelen egy amerikai bomba robbant a közelükben, és ez az egyetlen esemény egész láncreakciót indított el. A falusi vének egyike hirtelen felkapott egy faágat, hogy rátámadjon vele a családjára.

Amint Kindzsou Sigeaki és 19 éves testvére felismerték, mi történik, azt is tudták, mit várnak tőlük.

– Megértettük, mit kellene tennünk: megölnünk a családunkat. A család megölésében rendszerint az apa játszotta a főszerepet, velünk azonban nem volt apa. Távol volt.

Sigeaki úgy érezte, apja távollétében neki és a testvérének kell végrehajtania azt, amit a császár, a Császári Hadsereg és a falusi vének tanácsa – csupa tiszteletre méltó ember és intézmény – elvár tőlük. Rájuk hárult a kötelesség, hogy végezzenek anyjukkal, öccsükkel és húgukkal.

– Nem beszéltük meg a dolgot. Egy szó sem hangzott el. Mintha telepátia lett volna. Nem mondtuk, hogy „akkor kezdjük!" vagy „haljunk meg együtt!", sem bármi hasonlót. Az lett a sorsunk, hogy meghaljunk, erre kényszerítettek minket.

Köröttük kitört a „teljes káosz", amint a vízmosásban rekedt családok öldösni kezdték egymást. Sigeaki és a fivére először anyjukhoz fordult.

– Próbáltuk megfojtani egy kötéllel, és sok mást is, míg végül megpróbáltuk az utolsó dolgot. Fogtunk egy követ és szétvertük a fejét. Brutális dolog ilyet tenni a saját anyánkkal. Képtelen voltam abbahagyni a zokogást... Egész életemben nem sírtam így... Azután megöltük az öcsénket és a húgunkat.

Sigeaki és életben maradt bátyja tudta, mi következik.

– Ami az én akkori lelkiállapotomat illeti, tudtam, hogy meg kell halnom, hogy ez a sorsom... Rajtam és a bátyámon volt a sor, hogy öngyilkosságot kövessünk el.

Csakhogy, mint bevallotta, ő még ekkor is „ellenállt a halál késztetésének".

Amíg ő és a fivére megtárgyalták, mi legyen, egy fiú szaladt el mellettük, mondván: „Akkor már jobb megölni az amerikaiakat – legalább egyet közülük –, mielőtt meghalunk." Sigeaki és a fivére „egy pillanatig vonakodott", azután elfogadta, hogy az amerikaiak elleni öngyilkos támadás valóban kívánatosabb módja a halálnak. Együtt keveredtek hát ki a vízmosásból és rontottak rá az ellenségre, csak hogy rádöbbenjenek: az amerikaiak – szemben azzal, amit a Császári Hadseregtől hallottak – nem akarják leméászárolni a fegyvertelen civileket. Mindketten fogságba estek és túlélték a háborút, ám mintegy 320 falusi abban a vízmosásban lelte halálát: vagy maga követett el öngyilkosságot, vagy mások „segédkeztek" neki ebben.

Amikor 1999-ben találkoztam vele, Kindzsou Sigeaki még mindig próbálta megérteni tettének mozgatórugóját.

– Nem gyűlöletből öltünk vagy ilyesmi – gondolt vissza édesanyjára, öccsére és húgára. – Azt hiszem, rettenetes módon manipuláltak minket, s emiatt a háború óta mardos a bűntudat.

Hogy Kindzsou Sigeakit és a fivérét – miként a vízmosásban összecsődült többi falusit – „manipulálták", afelől semmi kétség. Mint láthattuk, a Császári Hadsereg katonái tudatosan terjesztették azt a szóbeszédet, hogy az amerikaiak megölnek mindenkit, aki megadja magát, és a falusiak abban is hittek, hogy a császár azt várja, legyenek öngyilkosok. Ugyanakkor általánosabb kulturális tényezők is befolyásolták őket. Az öngyilkosságnak komoly hagyománya van Japánban, mint olyan elfogadható, már-már tiszteletre méltó módszernek, amellyel elmenekülhetünk a leküzdhetetlennek tűnő problémák elől. Ezen nem tudott változtatni a Japánban a háború után meghonosodott demokratikus államrend sem. Odaát tett utazásom idején olvastam egy diákról, aki megölte magát, amiért a vizsgái katasztrofálisan sikerültek, valamint egy tizenéves párról, akik azért követtek el öngyilkosságot, mert szüleik ellenezték a kapcsolatukat. Még manapság is évente mintegy 30 000 japán vet véget önkezével az életének – ez több mint kétszerese az amerikai vagy brit öngyilkossági rátának.

A japán kulturális feltételrendszer, amelyben szélsőséges érzelmi megterhelés alatt kézenfekvő megoldásnak számít az öngyilkosság, nyilván kiemelt szerephez jutott az 1945. március 27-én történt rettenetes eseményekben, akárcsak az a Császári Hadsereg által elültetett félelem, hogy az amerikaiak semmilyen körülmények közt nem kezelik emberhez méltóan a japán foglyokat. Mégis, amikor aznap délelőtt Nahában, az Okinava sziget nyüzsgő fővárosában felvettem a Kindzsou Sigeakival készült interjút, egyik ilyen tényezőt sem éreztem elégségesnek ahhoz, hogy ilyen szörnyűség megtörténhessen. Csak amikor ott álltam Tokasiki vízmosásában, ahol a tömeges öngyilkosságra sor került, ahol a szirtek és fák között félelmetes erővel telepedett rám a bezártság érzete – csak ott értettem meg, egyetlen fájdalmas pillanatra.

UTÓSZÓ

MIUTÁN ÉVEK HOSSZÚ SORÁN át töprengtem a második világháború szereplőinek motivációján és meggyőződésén, két alaptétel fogalmazódott meg bennem. Először is, mindig tisztában kell lennünk életünk és a minket körülvevő világ változékony természetével. Samuel Willenberg, Estera Frenkiel és sok általam megismert ember hirtelen azt találta: a világ gyökeresen megváltozott, noha erről ő a legkevésbé sem tehetett. Egyik percben az élet még nyugodtan és rendben haladt előre, a másikban minden ízekre szakadt szét. Az áldozatok pedig felfedezték, hogy semmi sem olyan, amilyennek lennie kellene. Minden törékeny és múlandó.

A másik tényező az emberi magatartás és meggyőződés képlékenysége. Vajon azért vagyunk olyanok, amilyenek, mert ezeket az örökletes tulajdonságokat hordozzuk magunkban (ez a genetikai örökségünk), vagy mert a környezetünk erre kondicionál minket? Természetesen mindkettő, én mégis azt hiszem, sok emberre nagyobb hatással van az „aktuális felfogás", a neveltetés és a kulturális közeg elegye, mint hinni szeretné. Sok olyan nácival találkoztam, aki sikeres pályát futott be a háború utáni Németországban, miként sok olyan egykori kommunistával is, aki készséggel keblére ölelte a kapitalizmust. Változtak, mert változott a helyzet. Sutba dobták korábban meghatározónak tartott ideológiai meggyőződésüket, amint annak nem látták többé hasznát.

Annak legmarkánsabb példájával, mennyire befolyásolja a szituáció az emberi viselkedést, az 1990-es évek elején találkoztam mint a *Timewatch* történelmi dokumentumfilm-sorozat szerkesztője, amikor megbízóként és gyártásvezetőként közreműködtem Catrine Clay producer egyik munkájában. A film egy Alojzy nevű lengyel gyermekről szólt, akit a háború idején a nácik négyévesen vettek el az anyjától.

Heinrich Himmler SS-vezér oly rögeszmésen hitt a „faji tisztaság" náci eszméjében, hogy azt akarta: „Vonzzuk magunkhoz a világ összes északi

vérét és tegyük a magunkévá". E cél érdekében rendelte el a „megfelelő" lengyel gyermekek kiszűrését is. Ezeket az árja kinézetű fiúkat és lányokat elválasztották szüleiktől, hogy a továbbiakban németként neveljék őket. „Sokan mondják, hogy lehetünk ilyen kegyetlenek, elválasztani egy gyereket az anyjától? – írta Himmler. – Erre azt felelem, hogy lehetnénk olyan kegyetlenek, hogy meghagyjuk egy ragyogó jövőbeli ellenségünket a másik táborban, ahonnét megöli fiainkat és unokáinkat?"[1]

Iratokat fabrikáltak Alojzynak, miszerint anyja belehalt a szülésbe, míg SS-tiszt apját a lengyelek gyilkolták meg. Alojzy, a négyéves lengyel kisfiú megszűnt létezni, helyette lett egy négyéves német kisfiú: Alfred Binderberger.

Alojzy semmire sem emlékezett lengyelországi életéből. Az egyik legelső emléke, hogy elhagyja a német árvaházat, ahová bedugták, és megérkezik új szüleinek otthonába.

– Felmentem a lépcsőn, balról és jobbról gyönyörű virágok. A mennyben éreztem magam. Ott állt nagyapám, anyám mindenki boldog volt, engem nézett. Nagyapám odajött, hogy körbeforgasson, mint egy újonc katonát, majd azt mondta: „Igen, jó kötésű srác". Elégedett volt velem.

Alojzy jellemzően náci légkörben nevelkedett. Apja évekkel korábban belépett a pártba, a Krupp fegyvergyárnak dolgozott. Anyja irodai munkát végzett a német légierőnek, a Luftwaffénak. És mindnyájan boldogan éltek.

– Anyám volt a család szíve – mesélte Alojzy. – Anyám és nagyapám között is nagyon szoros volt a kapcsolat. Ő [anyám] volt a szeme fénye. S miután én anyám szeme fénye voltam, a nagyapám különösen szeretett.

Mire Alojzy betöltötte a hetedik évét, a háborúnak vége lett.

– Nagyon felzaklatott, hogy Németország veszített. Bálványoztam Hitlert, mint olyan embert, aki naggyá tette Németországot. Egyik napról a másikra hirtelen fehér zászló lógott minden ablakban, és én ordítottam. Bömböltem. De végül azt mondtuk, „a kommunisták tették ezt... ők adták meg magukat".

Miután véget ért a háború, Alojzy igazi anyja mindent megpróbált, hogy visszaszerezze a fiát. Sikerült kinyomoznia új német nevét, és fanatikus buzgalommal kutatott utána: írt a Vöröskeresztnek és minden létező szervezetnek, amely közelebb vihette hozzá. Végül el is jutott Alojzy német családjához, és levelet írt, amelyben kérte fia kiadását.

– A Binderbergerek nem akartak lemondani róla – emlékezett vissza. – Vártam. Számomra ezek voltak a legszörnyűbb évek. El sem tudja képzelni, milyen érzés volt. A legnehezebb időszak.

Alojzy anyja szembesült egy komoly problémával, amikor vissza akarta szerezni a gyermekét: 1948-ra, mire ráakadt a fiára, megváltozott a szövetségesek politikája. Immár a gyermekek érzelmi szükségleteit helyezték előtérbe, de nyugaton azért se törte magát senki, hogy visszajuttasson egy gyermeket a kommunista Lengyelországba.

Akárhogy is, amikor Alojzy betöltötte a tizenkettedik évét, a Binderbergerek elérkezettnek látták az időt, hogy közöljék vele: nem ők a vér szerinti szülei.

– Emlékszem, jókedvűen mentem haza az iskolából. Beléptem a szobába és megdermedtem. Ott volt nagyapám, nagymamám, anyám és apám. És apám egy levelet tartott a kezében. Azt mondta: „Alfred, már vártunk rád. El kell mondanunk valamit. Ez itt egy levél édesanyádtól."

Azt feleltem: „Ne bolondozz, apa, anya itt van velünk".

– Nem, ez az igazi édesanyádtól jött.

– Hagyd abba!

– Lengyelországból – tette hozzá.

Akkor aztán begőzöltem! Még hogy én Lengyelországból!

Azt mondta: Talán ő is német, csak nem tudott kijutni Lengyelországból.

Azt feleltem: Akkor is felejtsd el! Én biztosan nem vagyok lengyel.

– Itt el kell magyaráznom valamit. A háború alatt sok külföldi munkást dolgoztattunk, akik Kelet-Európából érkeztek. Olyanok voltak, mint a rabszolgák. Szenet lapátoltak meg ilyenek. Nagyapám néha adott nekik egy kis aprót, de szörnyen néztek ki, nem borotválkoztak... cipő helyett néhány újságpapírral kötötték át a lábukat... rosszul öltöztek, koszosak voltak. Az emberek mutogattak rájuk: „Nézd csak! Ezek nem is emberek, ezek a polákok."

Alojzy anyja egy szívhez szóló levélben kérdezte meg fiát, tudja-e, hogy évek óta próbálja őt visszaszerezni. „Könyörgök neked mint a fiamnak – zárta sorait –, hogy írj néhány sort és küldj magadról egy fényképet. Alig bírom kivárni, hogy a szívemhez szoríthassalak. Szerető édesanyád." Csatolt két fényképet is önmagáról, amit Alojzy a nevelőszülei láttára tépett miszlikbe.

– Mint kiderült, nagyapám már két éve visszatartotta a leveleit. A leveleket apámnak címezték, de nagyapám felnyitotta őket és válaszolt rá-

juk, aláljuk hamisította apám nevét, és senkinek sem szólt. Ez is bizonyítja, mennyire szeretett. Nem akart elveszíteni.

Csakhogy Alojzy nem tudott egy ennél is sötétebb titokról. Imádott nevelőanyja rákban szenvedett, egy év múlva meg is halt.

– Az egész világ összeomlott bennem – mondta Alojzy. – Nem hinném, hogy lehet nagyobb szeretet fiú és anya között, mint ami közöttem és anyám között volt... Egy nap se múlik el úgy, hogy ne gondolnék rá. Erről nem is akarok többet beszélni.

Amikor Alojzy betöltötte a tizennégyet, apja újraházasodott, de ezzel csak felszította a családon belüli feszültségeket. Alojzy nem jött ki apja új feleségével, az sem vele. A megváltozott családi légkör egyszeriben felébresztette Alojzyban a vágyat, hogy megismerje elfeledett lengyel édesanyját.

– Azért tettem, mert haragudtam apámra – ismerte be őszintén Alojzy. – Bosszantani akartam, fájdalmat okozni neki. Legnagyobb elképedésemre azt felelte: „Rendben, menj csak!"

Így hát 1953-ban, 15 éves korában Alojzy elindult Lengyelországba.

– Mit tudtam én Lengyelországról? Tudtam, hogy nagyon hideg van. Hogy medvék és farkasok élnek ott. Meg hogy sok az erdő. És hogy a lengyelek a tűzhelyen alszanak. Nem mosakodnak, prémeket hordanak. Ezt mondta a goebbelsi propaganda.

Az első találkozást, amikor a hajnali órákban megérkezett a poznani állomásra, izgatott várakozás előzte meg.

– Folyton arra gondoltam, mit fogok mondani „anyámnak" – emlékezett vissza Alojzy. – Végül úgy döntöttem, csak leszállok a vonatról, és azt mondom: „Hát, itt vagyok. Egyszer meg akartalak nézni magamnak, de az első vonattal megyek is vissza Koblenzbe."

– Csak a kezét nyújtotta. „Jó napot!" – idézte fel Alojzy anyja a találkozást. – Semmi több. Alig tudtam visszatartani a könnyeimet.

– Le nem vette rólam a szemét – mesélte Alojzy. – Az a mosoly, azok az angyali vonások... Anyám gyönyörű asszony volt, amilyen ma is. Azokkal a hihetetlen kék szemekkel...

– Olyan volt, mint egy igazi Hitlerjugend – mondta az édesanya. – Jellegzetes német... Azt mondta, a lengyelek kezdték a háborút. Mondtam neki, hogy ez nem igaz, és hogy hamarosan ő is megtudja.

Alojzy egyszerűen nem tudta, hogyan szóljon anyjához.

– Eleinte nagyon negatív voltam, mindenben, de mindenben. Az volt a legrosszabb, hogy nem tudtam hogyan hívni. Mindig magáztam, mint

egy idegent. Kerültem a tegezést, anyának pedig végképp nem szólítottam.

Miután a szünidő véget ért, Alojzynak döntenie kellett: újdonsült „igazi" anyjával marad, vagy visszatér a mostohaapjához és annak új feleségéhez? Egy szemvillanás alatt eldöntötte a kérdést. Színpadiasan besétált anyja szobájába, most először „anyának" szólította őt, és közölte vele: „Anya, itt maradok."

A gondot az okozta, hogy Alojzy ezúttal is ösztönös késztetésének engedett.

– Megint az történt, mint apámmal Németországban. Akkor dühből mondtam ki valamit, ezúttal részvétből. De mit tehettem? Remélhettem, hogy valahogyan majd csak kikeveredek ebből. Csakhogy más volt a politikai helyzet, aki Lengyelországba utazott, le kellett adnia az útlevelét, és nekem alá is kellett írnom valamit. És a férfi azt mondta, jöjjek vissza egy hét múlva, amikor pedig visszamentem, alá kellett írnom egy másik papírt is. Egy szót sem értettem belőle. Anyám ott állt mellettem, de egy szót se szólt. Így hát aláírtam, és kértem az útlevelemet. „Miféle útlevél? – kérdezte. – Ön már lengyel állampolgár." Azzal visszatette az útlevelemet a fiókba. Tizenhat évig nem mehettem sehová. Se Németországba, se más országba.

Alojzy Lengyelországban fejezte be tanulmányait, a Varsói Egyetemre is járt, de sosem tudta elfogadni régi-új hazáját, és hiányzott neki német családja. Még annyi időre sem engedték ki az országból, hogy részt vehessen a nagyapja és apja temetésén.

– Ha innét nézzük, totális katasztrófa az egész.

Ő mégis úgy gondolja, megtanult valami fontosat rendkívüli életéből:

– Én vagyok a legjobb példa arra, hogy szerethetjük és megérthetjük egymást. Hogy egy lengyel gyereket is szerethetnek német szülők. Mondjuk úgy: Lengyelországban azt éreztem, újra rátaláltam régi német anyámra. Ugyanolyan volt, ugyanolyan gyengéd. Talán lengyel anyám még gyengédebb is, de alapjában véve mégis ugyanolyan. Ugyanolyan szerető, ugyanolyan gondoskodó.

Alojzy története természetesen azt is megmutatja, mekkora hatással lehetnek a körülmények a személyiségfejlődésre. A négyéves lengyel fiúcskából boldog és öntudatos német vált – a Hitlerjugend tagja, aki „rabszolgáknak" tekintette a lengyeleket –, ami markánsan emlékeztet minket a tényre: a hit és meggyőződés nem születik velünk; egy gyermek környezetének értékrendjét teszi magáévá. A Lengyelországból a nácik

által elhurcolt gyermekeknek csupán 15 százaléka tért vissza eredeti hazájába. Sokan élhetnek ma is Németországban, és mit sem tudnak lengyel gyökereikről – ki tudja, talán máig úgy gondolják, a lengyel alacsonyabb kaszt, mint a német.

Alojzy története is azt demonstrálja, a legtöbb ember számára a „jó" és a „rossz" megítélése nagymértékben függ attól, hogy a társadalom mit ítél „jónak" és „rossznak". Vagy ahogyan Samuel Butler író több mint száz éve fogalmazott: „Az erkölcs hazánk hagyománya és társaink aktuális érzése. A kannibálok országában a kannibalizmus is erkölcsös."

Nem mintha a determinizmus radikális híve lennék. Szerintem igenis mindig van másik út. Akadtak kivételes emberek, mint Alois Pfaller vagy Vlagyimir Kantovszkij, akik szembehelyezkedtek az érvényes morállal – csak attól tartok, sokkal kevesebb ilyen él a világon, mint hinni szeretnénk.

Gyakorlati szempontból ez annyit jelent: hogy jobb esélyünk legyen megteremteni azt az életet, amire vágyunk, mindnyájunknak nagyobb figyelmet kell fordítanunk a minket körülvevő kulturális közegre, s itt nemcsak a családra vagy a mikroközösségekre gondolok, amelynek tagjai vagyunk, de a politikai rendszerre is. A legjobb az, ha meggyőződünk arról, hogy a társadalmi morál megfelel-e azoknak a humanista alapelveknek, amelyeket a második világháború után az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában és az Emberi Jogok Európai Egyezményében lefektettek. Úgy tenni, mintha a rossz dolgok nem történnének meg, és csakis önmagunkra gondolni, ritkán életképes választás. Ha elnézzük a „kisebb" visszaéléseket, csak megnehezítjük magunk számára, hogy elejét vegyük az utánuk következő nagyoknak. Ha nem akarunk „kannibálokká" válni, akkor ne hagyjuk, hogy hazánk a „kannibálok országává" silányuljon.

Ha pedig az emberek karaktere és meggyőződése sokkal inkább függ a körülményektől, mint hinni szeretnénk, ebből következően nagy alázattal kell tekintenünk az ebben a kötetben közreadott tanúságokra. „Az a baj – fogalmazta meg nekem egy néhai náci –, hogy manapság az olyanok, akiket még sosem tett próbára az élet, szívesen ítélkeznek olyanok felett, akiket igen." Habár ez a kijelentés értelemszerűen nem tart vissza attól, hogy elítéljem a férfi háború idején elkövetett bűneit, szavai nyomán arra kényszerülök, hogy alaposan gondoljam végig a választ arra a kérdésre: „*Én* mit tettem volna?"

A végén úgyis nekünk magunknak kell eldöntenünk, hogyan reagáltunk volna a körülmények változására. A szélsőséges helyzetek talán a legjobbat hozzák ki belőlünk, de az is lehet, hogy a legrosszabbat.

Tegyék hát fel a kérdést maguknak: Önök mit tettek volna?

1. Lásd *Timewatch: Stolen Child,* producer Catrine Clay, elsőként a BBC2 sugározta 1993 februárjában. Lásd még Himmler feljegyzését: „Gondolatok a keleti idegen populációt illető bánásmódról", 1940. május. Angol fordítása: *Nazism, 1919–1945,* J. Noakes és G. Pridham (szerkesztők), Vol. 3 (Exeter University Press, 1988), 933. o.

1939

NYUGATI FRONT
(a nácik által megszállt Lengyelországgal)

Augusztus 23. Németország és a Szovjetunió meg nem támadási egyezményt köt

Szeptember 1. Német csapatok lerohanják Lengyelországot

Szeptember 3. Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzen Németországnak, eleget téve a Lengyelországgal kötött szerződéses kötelezettségnek

Szeptember 27. Varsó kapitulál

szeptember 29. Németország és a Szovjetunió megállapodik a pontos határokban – gyakorlatilag bekebelezik egész Lengyelországot

November 4. Varsó zsidó lakosságát a városon belül létrehozott gettóba kényszerítik

KELETI FRONT

Szeptember 17. A Vörös Hadsereg megszállja Lengyelország keleti részét

November 30. A Vörös Hadsereg megtámadja Finnországot

CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR

1940

NYUGATI FRONT
(a nácik által megszállt Lengyelországgal)

Tavasz: ***Estera Frenkielt*** és szüleit 160 000 lengyel zsidóval együtt Łódź lengyel város gettójának szűkös területén zsúfolják össze (lásd 96. o.)

Április 9. A németek megszállják Norvégiát és Dániát

Április 10. Egynapos harc után a dánok leteszik a fegyvert

Április 19. Brit és francia katonák szállnak partra Norvégiában

Május 3. A szövetséges csapatok kiszorulnak Norvégia szárazföldi területének nagy részéről

Május 10. Német erők inváziót indítanak Hollandia, Belgium és Luxemburg ellen

Május 10. Winston Churchill váltja Neville Chamberlaint a brit miniszterelnöki székben

Május 14. Heinz Guderian tábornok páncélosaival áttöri az Ardennek áthatolhatatlannak tartott vonalát és szétzúzza a francia védelmet

Május 27. A szövetségesek Dunkerque-ből megkezdik az evakuálást

Május 28. Belgium leteszi a fegyvert

Június 10. Benito Mussolini olasz diktátor egyesíti erőit Hitlerrel, és hadat üzen a szövetségeseknek

Június 22. Compiègne-nél aláírják a francia fegyverletételt

KELETI FRONT

Január: a finnek nem várt módon ellenállnak a szovjet erőknek

Február: a Vörös Hadsereg visszaszorítja a finneket; az angolok és franciák megállapodnak a finneknek nyújtandó nagyobb támogatásról

Március 15. A finnek békét kötnek a Szovjetunióval; a finnek lemondanak több területről, köztük Hango kikötőjéről

Június 15. Szovjet csapatok megszállják Litvániát, a szovjet fennhatóság alá vont három balti állam közül az elsőt

Július 21. A megszállással fenyegetett balti államok a Szovjetunióhoz történő csatlakozás mellett „döntenek"

CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR

1940

NYUGATI FRONT
(a nácik által megszállt Lengyelországgal)

Augusztus: Anglia déli része felett megkezdődik a Nagy-Britanniáért vívott légi csata

Szeptember 7. Az első légitámadás London ellen

Szeptember vége: A britek megnyerik az angliai légi csatát

November 29. Németországban bemutatják a hírhedt náci propagandafilmet, a *Der ewige Judet* („Az örök zsidó"), amelynek rendezője Fritz Hippler (lásd 176. o.)

November 16. 400 000 lengyel zsidót zárnak be a falakkal és őrtornyokkal körülvett varsói gettóba

KELETI FRONT

CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR

Szeptember 27. Japán csatlakozik a tengelyhatalmakhoz, Németországhoz és Olaszországhoz

December: ***Kondo Hadzsimét*** besorozzák a Japán Császári Hadseregbe, majd atrocitásokat követ el a Kína elleni háborúban (lásd 58. o.)

1941

NYUGATI FRONT
(a nácik által megszállt Lengyelországgal)

Április 6. Németország támadást indít Jugoszlávia ellen

Április 12. Jugoszlávia leteszi a fegyvert a németek előtt

Április 20. Németország támadást indít Görögország ellen

Április 27. A németek elfoglalják Athént

Május: növekszik a szövetségesek vesztesége az Atlanti-óceánon – áprilisban közel 500 000 tonnányi hajórakomány semmisül meg a német támadások következtében

Május 10. Rudolf Hess, Hitler zavarodott helyettese felhatalmazás nélkül Skóciába repül, és sikertelen kísérletet tesz arra, hogy békét kössön a britekkel

Május 22. Német ejtőernyősök landolnak Krétán

Május 28. A brit és a szövetséges csapatokat evakuálják Krétáról

KELETI FRONT

Június 22. Hárommillió német katona támadja meg a Szovjetuniót, minden idők legnagyobb szárazföldi invíziójában, a Barbarossa hadműveletben

CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR

1941

NYUGATI FRONT
(a nácik által megszállt Lengyelországgal)

Szeptember: A müncheni ***Erna Krantz*** először figyel fel rá, hogy a zsidókat sárga csillag viselésére kötelezték, ennek ellenére a náci rendszer „támogatója" marad (lásd 157. o.)

Szeptember 16. Amerikai hadihajók kezdik kísérni a brit hajókonvojokat az amerikai keleti part és az Atlanti-óceán középső térsége között

Október: ***Lucille Eichengreent*** anyjával és húgával együtt Hamburgból a lódzi gettóba deportálják, a Németországból induló egyik első zsidótranszporttal (lásd 118. o.)

KELETI FRONT

Július 10. A németek elfoglalják Minszket, Fehéroroszország fővárosát. A Vörös Hadsereg fejvesztve vonul vissza.

Alig néhány nappal az invázió megkezdése után náci osztagok elkezdik agyonlőni a zsidó férfiakat, majd nyártól a zsidó nőket és gyerekeket is.

Mark Lazarovics Gallaj szovjet berepülő pilóta szerint az 1930-as évek sztálini tisztogatásainak köszönhető, hogy a németek már a megszállás első napjaiban katasztrofális csapást mértek a Vörös Hadsereg légierejére (lásd 162. o.)

Petras Zelionka litvániai zsidó férfiakat, nőket és gyerekeket gyilkol mint a németek által létrehozott „halálbrigádok" tagja (lásd 22. o.)

Szeptember 8. A németek elérik Leningrád külvárosát, kezdetét veszi az ostrom

Szeptember 19. A német erők elfoglalják Kijevet, Ukrajna fővárosát. A hadtörténet egyik legnagyobb bekerítő hadműveletében a Vörös Hadsereg mintegy 600 000 katonája esik hadifogságba.

Október 10. A brjanszki és vjazmai bekerítésből egyaránt a németek kerülnek ki győztesen. Ezúttal is több mint 600 000 szovjet katonát ejtenek fogságba.

Wolfgang Horn német katona élete legizgalmasabb napjait éli, miközben Vjazmánál a Vörös Hadsereg katonáira vadászik (lásd 64. o.)

Október 16. Pánik Moszkvában. Sztálin fontolgatja, hogy elmeneküljön-e a városból.

Október 20. Sztálin Moszkvában marad és elrendeli az ostromállapotot

Vlagyimir Ogrizko a szovjet titkosrendőrség tagjaként gondoskodik a rend fenntartásáról (lásd 129. o.)

December 6. Miután Moszkva előtt elakad a német előretörés – részben a téli időjárás miatt, amelyre a támadó csapatok nem voltak felkészülve –, Sztálin megparancsolja, hogy a Vörös Hadsereg lendüljön ellentámadásba. A németeket hátrébb szorítják, de az új frontvonal is Moszkvától alig 150 kilométerre húzódik.

CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR

Június 25. Japán egész Indokínában katonai bázisokat foglal el

Július 26. Az USA és Nagy-Britannia befagyaszt minden japán számlát; megtiltja a nyersanyagok kivitelét, beleértve a japán háborús erőfeszítésekhez elengedhetetlenül szükséges kőolajat is

Október: ***Dr. Juasza Ken,*** a Japán Császári Hadsereg tisztje és a kínai Sanhszi tartományban létesült Roan tábori kórház orvosa, embereken végzett kísérletekben vesz részt (lásd 172. o.)

December 7. A japánok a hawaii Pearl Harbornál megtámadják az amerikai hadiflottát. Órákkal később a japán gépek támadást intéznek a távol-keleti brit csapatok ellen, többek között Hongkongban.

December 8. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia hadat üzen Japánnak

December 11. Németország és Olaszország hadat üzen az USA-nak és Nagy-Britanniának, támogatva szövetségesüket, Japánt

December 25. Hongkong kapitulál a japánok előtt

Connie Sully brit önkéntes nővér egyike azoknak, akiket a japánok ezt követően megerőszakolnak (lásd 113. o.)

1942

NYUGATI FRONT

(a nácik által megszállt Lengyelországgal)

Március: a brit tengeri áruszállítás legszörnyűbb hónapja az Atlanti-óceánon: több mint 800 000 tonna rakomány és 250-nél is több teherhajó vész oda

Tavasz: ***Oskar Gröning*** SS-tiszt megérkezik Auschwitzba, ahol egyre több zsidót gyilkolnak meg (lásd 26. o.)

Samuel Willenberg a treblinkai haláltáborba kerül (lásd 81. o.); a nácik a „végső megoldás" gyakorlati kivitelezése során nagy számú zsidót küldenek a halálba

Május 31. A RAF több mint 1000 bombázógépe a repülés történetének addigi legnagyobb bombatámadásában a földdel teszi egyenlővé Kölnt

Május 31. Erwin Rommel tábornok átfogó német offenzívába kezd a Nyugati-sivatagban

Június 21. Rommel elfoglalja a Líbia partvidékén fekvő Tobrukot. Mintegy 35 000 szövetséges katona esik hadifogságba.

Augusztus 20. A németek visszaverik a Dieppe elleni szövetséges kommandós támadást, a részt vevő 6000 katona kétharmada meghal vagy fogságba esik

KELETI FRONT

Március 12. Szovjet erők támadni kezdik az Ukrajna keleti részén fekvő Harkovot

Június 28. Miután visszaverték a Harkov elleni támadást, a németek belekezdenek a Kék hadműveletbe: gépesített erőik átfogó támadásra indulnak a Volga-parti Sztálingrád és a Kaukázusban fekvő bakui olajmezők ellen

Július 7. A Szovjetunió felé tartó PQ17 jelű brit konvojt a Jeges-tengeren német támadás éri. A 36 teherhajóból 23 odaveszik

Augusztus 23. A németek megérkeznek a Volgához és elérik Sztálingrád külvárosát

Ősz: ***Alekszej Brisz*** az ukrajnai Horohivben tiltakozik a nácik fellépése ellen, ezt követően az ukrán ellenállás tagja lesz (lásd 40. o.)

CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR

Január 17. A japánok elfoglalják Malájföld fővárosát, Kuala Lumpurt

Február 9. A japánok megkezdik Szingapúr ostromát

Február 15. Szingapúr kapitulál. 130 000 szövetséges katona esik fogságba – ez a brit hadtörténet legnagyobb emberveszteséggel járó veresége.

Március 9. A japánok elfoglalják Jávát és Burma fővárosát, Rangoont

Április 9. Az indonéziai Bataan-félsziget a japánok kezére kerül

Május 9. Az amerikaiak nehezen, de győznek a csendes-óceáni Korall-tengeren megvívott tengeri ütközetben. A diadal jelzi Japán katonai sikersorozatának végét.

Június 6. Az amerikaiak győznek a Csendes-óceán közepén, a Midway-szigeteknél megvívott csatában, és elsüllyesztenek négy japán repülőgép-hordozó hajót

Augusztus 7. Amerikai tengerészgyalogosok szállnak partra a Salamon-szigetekhez tartozó Guadalcanalon; a csendes-óceáni hadszíntéren ez az Egyesült Államok első szárazföldi offenzívája

1942

NYUGATI FRONT

(a nácik által megszállt Lengyelországgal)

Október 23. Montgomery tábornok az Alexandriától nyugatra elterülő sivatagban, az el-alameini csatában megütközik Rommel erőivel

November 2. Rommel parancsot ad a németek visszavonulására az előretörő Montgomery elől; az el-alameini ütközetet a szövetségesek nyerik

KELETI FRONT

Október 26. ***Tatyjána Nanijeva,*** a Vörös Hadsereg egyik tábori kórházának nővére a németek fogságába esik (lásd 91. o.)

November 11. Von Paulus tábornagy átfogó támadást indít Sztálingrád ellen, abban a reményben, hogy még a rossz idő beállta előtt felszámolhatja a szovjet ellenállást

Szuren Mirzojan is egyike a várost védő szovjet katonáknak (lásd 134. o.)

November 19. A Vörös Hadsereg megindítja az Uránusz hadműveletet, hogy Sztálingrádnál elvágja a német 6. hadsereget

November 24. A Vörös Hadsereg Uránusz hadműveletének két karja (északról és délről) találkozik, és Sztálingrádnál bekeríti a németeket

December 12. A németek Von Manstein tábornagy vezetésével a Sztálingrádnál körülvett 6. hadsereg segítségére sietnek

December 30. Von Manstein sikertelenül próbálja feltörni a sztálingrádi ostromgyűrűt, és visszavonulásra kényszerül

CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR

1943

NYUGATI FRONT

(a nácik által megszállt Lengyelországgal)

Január 21. Megkezdődik a varsói gettófelkelés, a gettóban maradt zsidók felveszik a harcot a németekkel

Január 23. Montgomery tábornok elfoglalja Tripolit

Május 13. Észak-Afrikában vége a német ellenállásnak, miután az Afrika Korps vereséget szenved

Május 16. Stroop SS-tábornok bejelenti, hogy a varsói gettófelkelést leverték, közel 14 000 zsidót megöltek vagy elfogtak és útnak indítottak a treblinkai haláltábor felé

KELETI FRONT

Január 31. Von Paulus tábornok átadja Sztálingrádot a Vörös Hadseregnek. 90 000 német katona esik hadifogságba

Tél: ***Vlagyimir Kantovszkij*** a szovjet 54. büntető zászlóalj tagjaként öngyilkossággal felérő támadásra indul a német arcvonal ellen (lásd 45. o.)

Február 8. A Vörös Hadsereg visszafoglalja Kurszkot

Március 15. A németek ellentámadásba lendülnek, és visszafoglalják a kelet-ukrajnai Harkovot

Április 17. Szmolenszk közelében, a katyni erdőben a németek megtalálják annak a több mint 4000 lengyel tisztnek a földi maradványait, akiket a szovjet titkosrendőrség gyilkolt meg

Június 5. A németek a Citadella hadművelet részeként átfogó támadást indítanak Kurszk és környéke ellen

CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR

Február 4. Az amerikaiak elfoglalják Guadalcanal szigetét, a japánok 25 000 katonát veszítenek

Tavasz: ***Peter Leet*** sok más brit és ausztrál hadifogollyal együtt Borneó északkeleti csücskébe, a Sandakan japán fogolytáborába küldik (lásd 86. o.)

1943

NYUGATI FRONT
(a nácik által megszállt Lengyelországgal)

Július 10. A szövetségesek a Husky hadművelet során partra szállnak Szicíliában

Július 25. Benito Mussolini olasz diktátort elmozdítják a helyéről, miután elveszti fasiszta bajtársai és az olasz király támogatását

Július 27. A RAF gyújtóbombákkal támadja Hamburgot; ez a háború egyik legpusztítóbb légi támadása, amelyben 40 000 német hal meg

Augusztus 2. A treblinkai haláltábor Sonderkommandója sikeresen lázad fel, 150 fogoly elmenekül

Szeptember 3. A brit hadsereg katonái partot érnek Messinánál, Itália déli részén. A szövetségesek először szállnak partra a kontinentális Európa területén

Szeptember 8. Olaszország kapitulál

Szeptember 9. Brit és amerikai erők szállnak partra Salernónál, Nápolytól délre

Október 11. A szövetséges csapatok elfoglalják Nápolyt

Október 14. A Sonderkommando a sobibori haláltáborban is fellázad. Mintegy 300 zsidó fogolynak sikerül elszöknie

Toivi Blatt egyike azoknak, akik részt vesznek a felkelésben (lásd 107. o.)

December 4. Teheránban megtartják a „három nagy", Churchill, Roosevelt és Sztálin első tanácskozását. A szövetségesek elkötelezik magukat a második front 1944 tavaszi megnyitása mellett

KELETI FRONT

Július 9. A Vörös Hadsereg Kurszknál sikeresen állítja meg a német előretörést – a háború kitörése óta először vet gátat a németek nyári offenzívájának

Július 14. A Kurszkhoz közeli Prohorovánál sor kerül a történelem legnagyobb tankcsatájára, amelyben közel 2000 harckocsi küzd egymással. A Vörös Hadsereg ezúttal is visszaszorítja a németeket.

Július 22. ***Alekszandr Mihajlovszkijt*** a fehéroroszországi Makszimokij falujában álló házából kiterelik az országútra, hogy társaival felderítse az esetleges taposóaknákat (lásd 77. o.)

Augusztus 22. Harkov újra a Vörös Hadsereg kezére kerül

Ősz: ***Zinajda Pitkina*** tiszti rangban az egyik legtitkosabb szovjet egységhez, a SZMERS-hez kerül (lásd 143. o.)

Szeptember 25. A Vörös Hadsereg visszafoglalja Szmolenszket

November 6. A Vörös Hadsereg kezébe kerül Ukrajna fővárosa, Kijev is

Tél: a belga ***Jacques Leroy*** megsebesül az ukrajnai harcokban, amelyekben egy SS-alakulat tagjaként vesz részt (lásd 138. o.)

CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR

November 1. Az amerikaiak átfogó offenzívát indítanak a csendes-óceáni Salamon-szigetek ellen

November 20. Az amerikaiak támadásba lendülnek a Gilbert-szigetekhez tartozó Tarawán is

December 4. A japánok elfoglalják a Kína középső részén fekvő Csangtöt, eközben mérges gázokat is bevetnek

1944

NYUGATI FRONT

(a nácik által megszállt Lengyelországgal)

Január 23. A szövetségesek partra szállnak Anziónál, Rómától délre

Március 19. A németek megszállják szövetségesük, Magyarország területét. Nem sokkal ezután 700 000 magyar zsidót deportálnak Auschwitzba

Május 18. A szövetségesek elkeseredett küzdelemben végül győznek a Monte Cassinó-i csatában, Rómától délre

Június 4. A szövetségesek elfoglalják Rómát

Június 6. A D-nap. A szövetségesek átfogó támadásával megnyílik a második front. A történelem legnagyobb partraszállására Normandiában kerül sor.

Július 20. Sikertelen merénylet Hitler ellen. Claus von Stauffenberg bombát helyez el Hitler háborús főhadiszállása, a kelet-poroszországi Farkasodú tárgyalótermében, ám az csak megsebzi a német vezért.

Karl Boehm-Tettelbach a Luftwaffe összekötő tisztjeként a Farkasodú közelében tartózkodik, amikor a bomba felrobban (lásd 185. o.)

Augusztus 1. Megkezdődik a varsói felkelés, amelyben a Honi Hadsereg harcba bocsátkozik a németekkel. A lengyelek azt remélik, hamarosan támogatást kapnak az előretörő Vörös Hadseregtől

Augusztus 25. A szövetségesek felszabadítják Párizst

Szeptember 8. Az első V2-es rakéta becsapódik Londonban

Szeptember 17. A szövetségesek elindítják a Market Garden-hadműveletet – deszantosokkal megkísérlik elfoglalni a német határvidék menti hidakat.
Az arnhemi brit csapatok megadásra kényszerülnek (filmen lásd: *Messze volt a híd*)

KELETI FRONT

Január 27. A Vörös Hadsereg felszabadítja Leningrádot és kiszorítja a németeket az elővárosokból is. Az ostrom során mintegy egymillió szovjet polgári lakos hal meg

Április 2. A Vörös Hadsereg eléri Romániát

Június 22. A Vörös Hadsereg megkezdi a Bagratyion hadműveletet, és gigászi támadást indít a német Középső hadseregcsoport ellen. A több mint egymillió szovjet katona áttöri a német vonalakat és megindul Fehéroroszország fővárosa, Minszk felé.

Július 3. A Vörös Hadsereg elfoglalja Minszket, Fehéroroszország fővárosát

CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR

Január 2. Amerikai erők megszállják Új-Guineát

Január 31. Az amerikaiak szigetről szigetre foglalják el a Csendes-óceán térségét, ezúttal a Marshall-szigeteket

Március–április: az imphali csata India és Burma határvidékén. A brit erők sikeresen gátolják meg, hogy a japánok betörjenek Indiába

Június 18. „A nagy pulykavadászat" a Mariana-szigeteknél: az amerikai légierőnek nagyszámú japán repülőgépet sikerül megsemmisíteniük a Filippínó-tenger felett

Július 21. Az amerikai haditengerészet partra száll Guam szigetén

Az amerikai ***James Eagleton*** és egysége részt vesz a guami hadműveletben (53. o.)

1944

NYUGATI FRONT
(a nácik által megszállt Lengyelországgal)

Október 2. A németek végül leverik a varsói felkelést. A Honi Hadsereg 15 000 katonája mellett további 200 000 polgári lakos is meghal. Sztálin alig nyújtott segítséget, és nem adott parancsot a Vörös Hadseregnek, hogy támogassa a felkelőket

Október 7. A Sonderkommando felkelése Auschwitzban, miután a krematóriumoknál és gázkamráknál dolgozó foglyok fellázadnak a németek ellen. A felkelést elfojtják

December 16. A németek ellentámadást indítanak az Ardennekben

KELETI FRONT

CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR

Október 20. Amerikai haderők szállnak partra a Fülöp-szigeteki Leyténél

Október 23–26. Az amerikai és japán hadihajók megütköznek a Fülöp-szigetekhez tartozó vizeken (ez az eddigi legnagyobb tengeri ütközet, amely közel 300 hajó részvételével zajlik). Háromnapi küzdelem után az amerikaiak döntő fontosságú győzelmet aratnak, a japánok elveszítik négy anyahajójukat

December: ***Onoda Hiroo*** hadnagy, a Japán Császári Hadsereg tisztje átveszi a gerillák vezetését a Fülöp-szigetekhez tartozó Lubangon, és nem adja meg magát egészen 1972-ig (lásd 147. o.)

1945

NYUGATI FRONT
(a nácik által megszállt Lengyelországgal)

Január 30. Bemutatják a *Kolberget*, a valaha készült legdrágább német mozifilmet, a főszerepben ***Kristina Söderbaummal*** (lásd 191. o.)

Február 13. 50 napos ostrom után a Vörös Hadsereg elfoglalja Budapestet

Február 13–14. A RAF lebombázza Drezdát, több mint 50 000 polgári lakos veszti életét

Tavasz: ***Alois Pfallernek*** sikerül megszöknie a német koncentrációstábor-rendszerből (lásd 35. o.)

Manfred Freiherr von Schröder, a német külügyminisztérium korábbi tisztviselője, jelenleg a hadsereg tisztje, tudomást szerez Auschwitzról, de „félrefordítja a fejét" (lásd 167. o.)

Április 15. A brit hadsereg felszabadítja a bergen-belseni koncentrációs tábort, ahol 10 000 holttest hever temetetlenül

Április 16. A Vörös Hadsereg offenzívát indít Berlin ellen

KELETI FRONT

Január 17. A Vörös Hadsereg elfoglalja Varsót

Január 27. A szovjet erők felszabadítják Auschwitzot

Január 31. A Vörös Hadsereg első ízben hatol be német területre

Február 11. Jaltában találkozik a három nagyhatalom vezetője. Sztálin megerősíti, hogy Hitler veresége után háborúba lép Japán ellen, és támogatja az ENSZ megalapítását. Miután megvonják végleges határait, Sztálin szabad választásokat ígér a felszabadított Lengyelországnak.

CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR

Február 3. Az amerikaiak első ízben támadják gyújtóbombákkal Kobe japán várost

Paul Montgomery részt vesz az ezt követő amerikai bombázásokban (lásd 17. o.)

Február 26. Amerikai tengerészgyalogosok elfoglalják Ivo Dzsima szigetét, 1050 kilométerre Tokiótól

Március 10. Amerikai B29-esek bombázzák Tokiót. Addig ez a világháború legtöbb áldozatot követelő légitámadása, amelyben mintegy 100 000-en halnak meg

Március 19. A britek visszafoglalják a japánoktól a burmai Mandalay-t

Március 27. Tömeges öngyilkosság Tokasiki japán szigeten. Kindzsou Sigeaki segít megölni anyját, öccsét és húgát (lásd 211. o.)

Április 1. Amerikai erők szállnak partra Okinaván. Néhány nappal később a japánok megindítják a legnagyobb kamikaze támadást a közeli szövetséges flotta ellen.

1945

NYUGATI FRONT

(a nácik által megszállt Lengyelországgal)

Április 18. A németek vereségével a Ruhr-vidéken is véget érnek a harcok. 350 000 katona esik fogságba, Walter Model tábornagy öngyilkosságba menekül

Április 25. Az amerikai és szovjet erők találkoznak a németországi Torgaunál, a keleti és a nyugati front egyesül

Április 30. A Vörös Hadsereg elfoglalja a Reichstagot, a Berlin szívében álló német parlamentet. Ugyanazon a napon, valamivel 15.30 után, Adolf Hitler öngyilkosságot követ el a Birodalmi Kancellária bunkerében.

Május 1. A Vörös Hadsereg tombol a Németország északkeleti részén fekvő Demminben. ***Waltraud Reski*** édesanyját ismételten megerőszakolják (lásd 206. o.)

Május 5. Európában véget ér a háború, miután a vezető német tábornokok feltétel nélkül megadják magukat

Május–június: a brit csapatok – dacolva a szövetségesek akkori irányelveivel – több mint 40 000 kozákot szolgáltatnak ki a szovjet hatóságoknak anélkül, hogy különválasztanák a szovjet és nem szovjet állampolgárokat, miközben erőszakkal hazatelepítenek sok ezernyi Tito-ellenes jugoszlávot is.

Maria Platonow nagybátyja egyike az illegálisan kiszolgáltatott kozákoknak (lásd 101. o.)

Május 19. *Nigel Nicolson* a brit hadsereg tisztjeként segít megszervezni a Tito-ellenes jugoszláv erők erőszakos hazatelepítését (lásd 180. o.)

Július 26. Bejelentik a július 5-én megtartott brit parlamenti választások eredményét. A Munkáspárt megszerzi a hatalmat a konzervatívoktól, Winston Churchill helyét Clement Attee veszi át.

KELETI FRONT

CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR

1945. április 5. *Oonuki Kenicsiro* japán pilóta felszáll, hogy részt vegyen az Okinavánál zajló kamikaze támadásban (lásd 201. o.)

Április 12. Meghal Roosevelt elnök a georgiai Warm Springsben. Még megéri, hogy Sztálin kihátrál jó néhány Jaltában tett ígéretéből – többek között megvonja a lengyelektől a szabad választás jogát.

Május: *Enomoto Maszajo* a Japán Császári Hadsereg tagjaként atrocitásokat követ el Kínában (lásd 68. o.)

Május 11–12. Folytatódnak az amerikai flotta elleni kamikaze támadások. A USS *Bunker Hill* anyahajót találat éri, közel 400-an halnak meg.

Június 21. A japánok kapitulációjával véget ér az okinavai csata s egyben a csendes-óceáni hadszíntér leghosszabb hadjárata

Július 16. Új-Mexikó sivatagjában sikeresen tesztelik az első atombombát. A hírt azonnal továbbítják a potsdami konferencián tartózkodó Truman elnökhöz.

1945

NYUGATI FRONT (a nácik által megszállt Lengyelországgal)	KELETI FRONT	CSENDES-ÓCEÁNI HADSZÍNTÉR
		Augusztus 6. Az amerikaiak ledobják az első atombombát a Japán főszigetén, Honsun fekvő Hirosimára. Mintegy 70 000 ember azonnal meghal, még többen szenvednek sugárfertőzést
		Augusztus 8. A szövetségesekkel kötött korábbi megállapodásnak megfelelően a Szovjetunió hadat üzen Japánnak, és a Vörös Hadsereg behatol Mandzsúriába
		Augusztus 9. Az amerikaiak ledobják a második atombombát, ezúttal a Kjúsú-szigeten fekvő Nagaszakira
		Augusztus 14. A japánok feltétel nélkül megadják magukat, de csak miután az amerikaiak ígéretet tesznek rá, hogy tiszteletben tartják a császárság intézményét. A második világháború véget ér.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Nemrégiben találkoztam a második világháború egyik leghíresebb német tengeralattjáró-parancsnokával, és megtudakoltam tőle, milyen képességek kellettek ahhoz, hogy valakiből jó parancsnok lehessen. Azt felelte: „Ahhoz, hogy valaki egy tengeralattjáró parancsnoka lehessen a háborúban, nem kell semmi – csak egy jó legénység."

Tapasztalataim szerint ez a feltétel épp olyan fontos a dokumentumfilmek készítésekor, mint egy német tengeralattjárón lehetett. Bizony, sokkal tartozom annak a produkciós csapatnak, amelyet az elmúlt években volt szerencsém vezetni.

Azoknak, akiknek történelmi nyomozómunkája és publikációi hozzájárultak ahhoz, hogy a kötetben közölt interjúk elkészülhessenek: Martina Balazova, Tanya Batchelor, Saulius Berzinis, Fumio Kanda, Sally Ann Kleibal, Wanda Koscia, Tomasz Lascia, Karen Liebreich, Tilman Remme, Detlef Siebert, Dominic Sutherland, Frank Stucke, Anna Taborska és Elena Yakoleva. Ezúton is szeretnék gondoskodni arról, hogy megkapják a köszönetet azért a rengeteg áldozatos munkáért, amellyel az általam írt és rendezett televíziós sorozatok elkészüléséhez hozzájárultak.

Az elmúlt húsz-egynéhány év során világszerte számtalan más kutató és producer-asszisztens segítette munkámat; a nevüket ezúttal is hálásan idézem fel: Ian Affleck, Friederike Albat, Maria Azarianc, Valeri Azarianc, Maria Belyakov, Marcel Joos, Miho Kometani, Marita Kraus, Adam Levy, Michaella Lichenstein, Sue McConachy, Anya Narinskaya, Maria Razumovskaya, Jon Rees, Stanislav Remizov, Corinna Stuermer, Roksolyana Shumeiko, Taras Shumeiko, Eric Shur, Elena Smolina, Manfred Oldenburg, Hong Quin, Alexandra Umminger, Doris Wong, Jason Wordie és Alicija Zakauskaite.

Az elmúlt húsz évet senki sem dolgozta mellettem végig, de ketten közel kerültek ehhez. A legtöbb esetben Martin Patmore állt a kamera mögött, amikor találkoztam a könyv szereplőivel – nála jobb társaságot nem is kívánhattam volna utazásaimhoz. A legtöbb műsorom vágását pedig Alan Lygo végezte. Óriási munka hárult rá; gyakran inkább gyártásvezetőként dolgozott, mint vágóként. Rendkívül hálás vagyok mindkettőjük-

nek, s remélem, mindketten úgy érzik, érdemes volt ilyen hosszú időn át elviselni a bogaraimat.

Ha felsorolnám a többi operatőrt, az utómunkát végző szakembereket, társproducereket, asszisztenseket és a televízió vezetőit, akik az elmúlt két évtizedben segítették a munkámat, nevük hosszú oldalakat töltene meg. Köszönöm mindnyájuknak. E köszönet értékéből mit sem von le, hogy nincs elég helyem mindenkinek külön kifejezni.

Az Ebury Pressnél Jake Lingwood és Martin Redfern nyújtott rengeteg értékes segítséget. Andrew Nurnberg önmagát is felülmúlta irodalmi és egyéb jellegű tanácsaival. Keith Scholey, főnököm a BBC-nél, nagylelkűen engedélyezte, hogy megírjam ezt a könyvet és felhasználjam a benne közölt BBC-anyagokat, de ezen felül is mindenben támogatott és bátorított.

Sokak mellett apósom, Derek Brewer professzor, a feleségem, Helena és Sir Ian Kershaw professzor is olvasta a könyv kéziratát, és én hálás vagyok minden megjegyzésükért.

Ám a legmélyebb hálával, mint mindig, most is azokra gondolok, akik találkoztak velem és válaszoltak a kérdéseimre. Sokan közülük meghaltak az interjú óta eltelt időben, az általuk felidézett történetek azonban tovább élnek.

LAURENCE REES

A LEGSÖTÉTEBB ÓRA

LAURENCE REES

A LEGSÖTÉTEBB ÓRA

DÖBBENETES VALLOMÁSOK
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ
POKLÁRÓL

ALEXANDRA